

Journal of International Eastern European Studies

**Journal of International Eastern European
Studies**

Vol. 4, No. 2, Winter 2022

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl. 4, Sayı. 2, Kış 2022

Sakarya

Aralık 2022

ISSN: 2687-3346

Journal of International Eastern European Studies

Vol. 4 Number 2 Summer 2022

JIEES is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in Summer (June) and Winter (December). Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at dergipark.org.tr/jiees. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. JIEES is using plagiarism softwares in order to detect and prevent plagiarism.

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl 4 Sayı 2 Kış 2022

JIEES, uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Ayrıca bazı zamanlarda özel sayılar yayımlayabilir. Derginin elektronik versiyonuna dergipark.org.tr/jiees adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programları ile denetlenmektedir.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner

Yücel ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief

Tufan TURAN

Editörler / Editors

Mustafa Öztürk, Mehmet İnbaşı, Mualla Uydu Yücel

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER/ JIEES IS INDEXED IN

ResearchBib

Google Akademik

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexing Services

ASOS indeks

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 221 **Görice Kazası ve Civarında Suç ve Suçlularla Mücadele (XVII. Yüzyıl)**
Fighting Crime and Criminals in and Around the Township of Korča (17th Century)
Gökhan Civelek
- 240 **Osmanlı Kanunnameleri Işığında Üsküp ve İdaresi**
Skopje and its Administration in the Light of Ottoman Legal Codes
Fikriye Erkul
- 265 **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Varna Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısı**
The Demographic and Economic Structure of Varna District in the First Half of the 19th Century
Coşkun Dönmez
- 320 **Üsküp Nezareti Dâhilinde Güherçile Üretimi (15. Yüzyıl Ortalarından 19. Yüzyıl Ortalarına)**
Saltpeter Production Within The Ministry Of Skopje (From The Mid-15th Century To The Mid-19th Century)
Eyüp Kul
- 352 **Sokollu Ferhad Paşa Evkâfı**
The Foundations of Sokollu Ferhad Pasha
Musa Sezer
- 380 **Rumeli İdari Teşkilatında Vilçitrin Sancağı (1455-1600)**
The Sanjak of Vilçitrin in the Administrative Organization of Rumelia (1455-1600)
Rahman Şahin

- 393 **Ürgüb (Prokulpje)'de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)**
Some Firmans About Commercial Matters in Urgub (Prokulpje) (1594-1623)
Cihan Yemişçi

KİTAP İNCELEMESİ

- 409 **Kitap Tanıtımı: Hacer Topaktaş Üstüner, Polonezköy 180 Yıllık Mazi, Beykoz Kitaplığı, İstanbul 2021.**
Book Review: Hacer Topaktaş Üstüner, Polonezköy 180 Yıllık Mazi, Beykoz Kitaplığı, İstanbul 2021.
Şahin Kılınç

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Tasin Gemil, Prof. Dr., Cluj Babeş Bolyai University, Romania.

Rossitsa Gradeva, Prof. Dr., Sofia University, Bulgaria.

Mehmet İnbası, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye.

Adnan İsmaili, Prof. Dr., Tetova State University, North Macedonia.

Maria Ressené Ivanics, Prof. Dr., University of Szeged, Macaristan.

Nuri Kavak, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

Viyaçeslav Stanislavskiy, Prof. Dr., National University of Sciences, Ukraine.

İbrahim Telliöğlu, Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Ferhat Turanlı, Prof. Dr., National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine.

Ayşe Üstün, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

Behçet Kemal Yeşilbursa, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Türkiye.

Alper Başer, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye.

Sener Bilalli, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Altay Tayfun Özcan, Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye.

Serkan Yazıcı, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

Natalia Krolikowska, Assist. Prof. Dr., Warsaw University, Poland.

Cihan Yemişçi, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

DANIŐMA KURULU/ ADVISORY BOARD

Erhan Afyoncu, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

Feridun M. Emecen, Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Vahdettin Engin, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiye.

Mehmet İnbaşı, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Yaroslav Kalakura, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University, Ukraine.

Ayşe Kayapınar, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

Orhan Kılıç, Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye.

Hakan Kırımılı, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, Türkiye.

Mehmet Öz, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

Azmi Özcan, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye.

Enis Şahin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

Bejtullah Demiri, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Kire Sharlamanov, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Mevludin Ibishi, Assist. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

SAYI HAKEMLERİ/ REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Ümit Ekin (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Topal (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. M. Bilal Çelik (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Ahmet Önal (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Alper Başer (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. İsmail Bülbül (Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Mahmut Akkor (Kırlareli Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Vedat Turgut (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Cihan Yemişçi (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Dilara Uslu (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Yıldırım (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Galip Çağ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Nurbanu Duran (Türkiye)
Dr. Pınar Doğanay (Türkiye)
Dr. Yusuf Heper (Türkiye)

Araştırma Makalesi/ Research Article

Görice Kazası ve Civarında Suç ve Suçlularla Mücadele (XVII. Yüzyıl)

Gökhan Civelek*

(ORCID: 0000-0002-8254-046X)

Makale Gönderim Tarihi
05.10.2022

Makale Kabul Tarihi
15.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Civelek, G., "Görice Kazası ve Civarında Suç ve Suçlularla Mücadele (XVII. Yüzyıl)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 221-239.

APA: Civelek, G. (2022). Görice Kazası ve Civarında Suç ve Suçlularla Mücadele (XVII. Yüzyıl). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 221-239.

Öz

Görice şehri günümüzde Korça adıyla anılmakta olup Osmanlıların Arnavutluk'ta kurduğu en önemli şehirlerden biridir. 1395 yılında veya hemen sonrasında Osmanlı hakimiyetine giren Görice, Sultan II. Bayezid'in lalası ve Mirahuru İlyas Bey tarafından imar ve inşa edilerek bir şehir haline getirilmiştir. Coğrafi olarak Arnavutluk'un güneydoğusunda yer alan Görice, bölgede Müslüman bir şehir oluşturmak maksadıyla kurulmuştur. 1912 yılındaki elden çıkışına kadar Görice şehri Osmanlı idaresi altında büyüyüp gelişmiştir.

Bu incelemede Osmanlı Arşivi'nde yer alan XVII. yüzyıla ait Mühimme defterlerindeki hükümlerden ve İbnülemin dahiliye fonundaki belgelerden istifade edilmiştir. Arşiv kayıtlarındaki belgeler ışığında Görice ve civarında meydana gelen kalpazanlık, adam öldürme ve eşkıyalık konularına temas

* Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, g.civelek@atauni.edu.tr.

PhD., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History, Türkiye.

edilmiştir. XVII. yüzyıl boyunca yaygın olarak görülen hukuka aykırı bu suçların önlenmesi için devletin aldığı tedbirler ve suçlularla mücadele konusu üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görice, Osmanlı, Şehir, Hukuk, Suç

Fighting Crime and Criminals in and Around the Township of Korča (17th Century)

Abstract

The city of Gorice, today known as Korča, is one of the most important cities established by the Ottomans in Albania. Gorice, which came under Ottoman rule in 1395 or just after, was reconstructed and built into a city by Mirahur İlyas Beg, the private tutor of Sultan Bayezid II. Geographically located in the southeast of Albania, Gorice was established to create a Muslim city in the region. Until its loss in 1912, the city of Gorice grew and developed under the Ottoman administration.

In this study, the provisions in the 17th century muhimme books in the Ottoman Archives and the documents in the internal affairs fund of İbnülemin were used. According to the information in the archive records, the issues of counterfeiting, murder and banditry that occurred in and around Korča were touched upon. It has been tried to focus on the measures taken by the state to prevent these illegal crimes, which were common during the 17th century, and the issue of fighting against criminals.

Keywords: Korča, Ottoman, City, Law, Crime

Giriş

Görice şehri günümüzde Korča adıyla anılmakta olup Morave dağlarının kuzeybatı eteğinde verimli ve geniş ovada kurulmuş, önemli bir tekstil ve sanayi kentidir. Osmanlılar tarafından Arnavutluk'ta kurulan en önemli şehirlerden biri olan Görice, büyük ihtimalle 1395 yılında veya hemen sonrasında ele geçirilmiştir. Şehre üç kilometre mesafede bulunan ve piskopos Niphon tarafından yaptırılan Mborja

Köyü'ndeki Kisha e Ristozit kilisesinin kitabesinde yer alan 1390 tarihi Osmanlı idaresinin başlangıcını tayin etmektedir.¹

Görice, bölgede Müslüman bir şehir merkezi oluşturmak amacıyla² Sultan II. Bayezid'in lalası ve Mirahuru İlyas Bey tarafından kurulmuştur.³ Rivayetlere göre Görice şehri 1487 yılından önce içinde bir kilisesi bulunan, on-on beş haneli küçük bir köydü ve Episkopeia ya da Peshkepi şeklinde adlandırılıyordu.⁴ Şehrin imarında ve gelişiminde büyük katkısı bulunan İlyas Bey aslen Görice'nin Boboşitsa Köyü'nden idi. Sultan II. Bayezid 1486 yılında bir temliknâme ile bu köyü ona bağışlamıştır.⁵ İlyas Bey, burada bulunan eski bir manastırı satın alarak yıktırılmış ve yerine günümüzde mevcut olan camiyi inşa ettirmiştir. Camiden başka medrese, imaret ve tekke yaptırarak kasabanın esasını oluşturmuştur. Bu kasaba Adriyatik Denizi ile Adalar Denizi arasındaki konumu sebebiyle ticari açıdan da önemli bir noktada yer almıştır.⁶

İlyas Bey, Görice'den başka İstanbul'da hayır eserleri inşa ettirmişti. Hayratının yaşatılması için İstanbul, Premedi ve Yanya'da köyler, dükkânlar, hamamlar ve değirmenler vakfetmişti. Bu şekilde Görice kasabası da Osmanlı idaresi altında gelişerek küçük bir şehir görünümü kazanmıştır.⁷ Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim'e yazdığı risalelerle ün yapmış olan XVII. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Koçi Bey de buralıdır.⁸

¹ M. Kiel, "Korča", *EP*, V, Brill, Leiden 1986, s. 264-265. Machiel Kiel, "Görice", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 157.

² Kiel, "Görice", s. 157

³ Şemseddin Sami, "Görice", *Kamusu'l-İlam*, V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3919.

⁴ Aldo Gallotta, "İlyas Bey, Mütevelliler ve Korçe/ Görice'nin Kökenleri", *Sol Kol, Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia, (1380-1699)*, (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 124.

⁵ Semavi Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 228. M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 426.

⁶ Şemseddin Sami, "Görice", s. 3919.

⁷ Semavi Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii ve Türbesi", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 231. Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, s. 427-428.

⁸ Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii ve Türbesi", s. 231. Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 143.

İlyas Bey'in 1495- 1496 yılında Görice'de inşa ettirdiği Mirahor İlyas Bey Camii, şehirde kalan tek Osmanlı eseridir.⁹ İlyas Bey Külliyesi'nin diğer unsurları olan hamam, medrese ve imaretten ise hiçbir iz kalmadığı nakledilmektedir.¹⁰

XV. asrın ortalarına kadar Osmanlı hakimiyetine giren Arnavutluk toprakları Arvanid (Arnavud)- ili Sancağı sınırları içinde toplanmıştır. Fakat Arnavutluk'un güney ve doğusunda yer alan Görice, Premedi ve Konica ayrı bir idari birlik olarak teşkilatlandırılmıştır. İlbasan Kalesi'nin 1466 yılında inşasından sonra büyük ihtimalle Ohri'ye bağlanarak Orta Arnavutluk'tan ayrılmıştır.¹¹ Sultan I. Selim zamanında 1520 yılında yapılan tahrirde Görice, Rumeli Eyaleti'ne bağlı Avlonya Sancağı'na tabi bir kaza statüsünde Osmanlı idari yapısında yer almıştır.¹² I. Süleyman dönemine ait 1530¹³ ve 1533¹⁴ tarihli kayıtlarda Görice Kazası Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi durumundadır. XVII. yüzyıla ait belgelerde Görice Kazası'nın Paşa Sancağı'na bağlı idari yapısının devam ettiği görülmektedir.¹⁵ Mühimme defterlerindeki hükümlerde ve arşivin diğer tasnif fonlarında şehrin idari statüsü *Görice Kazası* şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶ XIX. yüzyılda yapılan vilayet

⁹ Kiel, "Görice", s. 157. Edmond Manahasa-İlknur Aktuğ Kolay, "Observations on the Existing Ottoman Mosques in Albania", *A|Z ITU Journal of The Faculty of Architecture*, Vol 12/ No 2, July 2015, s. 70.

¹⁰ Eyice, "İmrâhor İlyas Bey Camii ve Türbesi", s. 231.

¹¹ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1987, Giriş kısmı, s. I.

¹² Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, I, (Der.: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 345. Aynı Yazar, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyeti", *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, I, Yeni Türkiye Yayınları, 21/66, Mart-Haziran 2015, s. 656-657. Mehmet İnbaşı, "Avlonya Sancağı ve Yönetimi (1750-1800)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6/14, Mart 2019, s. 146.

¹³ İbrahim Sezgin, "Paşa Livâsı", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 183-184.

¹⁴ *BOA, TS.MA.d.*, 734, vr. 1b-2a. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, XX/ 78, TTK Basımevi, Ankara 1956, s. 254.

¹⁵ Bazı örnekler için bkz.: *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914. *BOA, MAD.d.*, 15961, s. 1. *BOA, AE.SMMD.IV.* 77-9135. *BOA, AE.SMMD.IV.* 77-9087. *BOA, AE.SMMD.IV.* 80- 9542. *BOA, AE.SMST.II.* 67-7114.

¹⁶ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 898. *Mühimme Defteri*, No: 104, Hüküm No: 466. *Mühimme Defteri*, No: 108, Hüküm No: 1483. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm

düzenlemeleri sırasında Görice 1864 yılında bir sancak merkezi haline dönüştürülmüş ve bu idari statü şehrin 1912'deki Yunan işgaline kadar devam etmiştir.¹⁷

Coğrafi olarak Arnavutluk'un güneydoğusunda yer alan Görice'nin kuzey ve doğu yönünde Manastır ve İstarova, batısında Koloniyye, güneyinde Kesriye kazaları bulunmaktadır. XIX. yüzyılda Opar ve Bihlişte nahiyelerinin kazaya mülhak yerleşim yerlerinden olduğu ifade edilmiştir. Mümbit bir araziye sahip olan Görice'de elma, armut, üzüm, kavun, karpuz gibi çok sayıda tarım ürünü yetiştirilmektedir.¹⁸

1520 tarihinde Görice'de 1256 Hristiyan (Gebran) ve 80 Müslüman hane; 67 Hristiyan ve 3 Müslüman mücerred (bekar) ile 15 bive (dul) ikamet etmekteydi. Kazanın hasılatı ise 110.368 akçe olarak kaydedilmişti.¹⁹ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda fazla gelişmediği tahmin edilen Görice Kazası'na XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Eflak ticaret metropolü Veskopoye'den gelen Hristiyan göçmenler bir canlılık getirmiştir.²⁰ 1844-1845 yılında Görice'de 6.085 kişilik bir nüfusun yaşadığı ifade edilmiştir.²¹ Görice'nin esas gelişimi ise XIX. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Şemseddin Sami, XIX. yüzyıl sonlarında şehir merkezinde 18.000 civarında bir nüfustan bahseder. Şehirde 2 cami, 1 medrese, 1 tekke, 2 hamam, 4 kilise, 1 idadi, 9 mektep, 1 imaret, 1 saat kulesi, 757 dükkân ve mağaza, 23 han, büyük ve işlek bir çarşı ile her cumartesi kurulan bir pazar bulunduğunu belirtir. Görice Kazası'nın toplam nüfusunu ise 59.725 olarak gösterir.²²

Kalpazanlık

Kalpazan kelime manası olarak sahte para basan veya piyasaya süren kimse anlamına gelmektedir.²³ Osmanlı Devleti'nde kalpazan kelimesi

No: 2103. *Mühimme Defteri*, No: 111, Hüküm No: 1214. *BOA, İE.DH.*, 6-587. *BOA, İE.DH.*, 20-1834.

¹⁷ Kiel, "Korča", s. 265. Kiel, "Görice", s. 158.

¹⁸ Şemseddin Sami, "Görice", s. 3919.

¹⁹ Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyeti", s. 658.

²⁰ Kiel, "Görice", s. 157.

²¹ Zehra Nur Çapanoğlu, *Temettüat Defterleri'ne Göre Görice Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2018, s. 32.

²² Şemseddin Sami, "Görice", s. 3919.

²³ Türkçe Sözlük, *TDK*, (11. Baskı), Ankara 2011, s. 1285.

yerine kallâb, kalpen, sikkezen, zebânzedî ifadeleri de kullanılmaktadır.²⁴ Sahte para basımında kullanılan bir diğer ifade ise kalp akça tabiridir. Kalp akçe, akçenin taklidi olarak yapılan para anlamına gelir. Sonradan madeni paraların her türlüşünün kalbına bu isim verilmiştir.²⁵

Osmanlı Devleti'nde sahte para imalinin önüne geçilmesine dikkat edilmiş ve kanunnamelerde buna yönelik hükümlere yer verilmiştir.²⁶ Nitekim sahte para basımıyla uğraşanlar kanuna aykırı olarak haksız kazanç temin etmekte, buna karşılık kalp akçe ile tahsil edilen vergiler, ticari hayatta ve alış-veriş gibi günlük ihtiyaçlarda ödeme aracı olarak kullanılan paralar Osmanlı ekonomisine zarar vermektedir. Bu sebeple sahte para basmayı önlemek için devlet tarafından birtakım tedbirler alınmış, kalp para imal eden kalpazanlar için çeşitli cezalar tertip edilmiştir. Osmanlı hukukunda ta'zir suçları²⁷ kapsamında ele alınan kalpazanlık için nadiren idam²⁸ fakat genellikle kürek cezası, hapis ve sürgün gibi cezalar verilmiştir.²⁹

Piyasada sahte para tespit edilmesi veya buna dair bir duyum alınması halinde hemen müdahale edilmekte, kalp paraları imal eden ve piyasaya sürenlerin yakalanması için gerekenlerin yapılması ilgililere emredilmekteydi. Piyasada bir adet kalp para ortaya çıksa bile bunun takibi yapılmaktaydı. Çünkü bunu imal edenlerin daha fazla kalp para basmış ve bunları piyasaya sürmüş olma ihtimalleri kuvvetliydi.³⁰

²⁴ Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 180.

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s. 153

²⁶ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 570-571. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 8/I- 8/II, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 618.

²⁷ M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2020, s. 154.

²⁸ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 805.

²⁹ Suha Oğuz Baytimur, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2, Aralık 2016, s. 253.

³⁰ Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nin Kalpazanlıkla İmtihanı (1818-1921)", *Belleten*, 84/299, Nisan 2020, s. 319, 322.

Kalp para imaliyle uğraşan kişiler bölge kadılarının devlet merkezine yazdıkları arzlarla haber verilmişti. Kadı arzına gelen cevabi hükümlerde sahte parayı kimlerin imal ettiği, kimlerin aldığı gibi sorulara cevaplar aranması ve yapılan soruşturma neticesinde suçlu bulunanlara gerekli cezaların verilmesi emredilmişti. Hurpeşte kadısı devlet merkezine sunduğu bir arzında, kazaya bağlı Gramus Köyü sakinlerinin elinde kalb altın ve kuruşların bulunduğunu ifade etmiş ve mahkeme tarafından birçok kez ikaz edildikleri halde buna uymadıklarından bahsetmişti. Bu arza cevaben Görice ve Hurpeşte kadılarına gönderilen emirde, elinde sahte para bulunanların bu paraları kimden aldıkları, kalp altın ve gümüşü kime kestirdiklerinin araştırılması istenmiştir. Yapılan araştırma sonucuna göre, suçlu bulunan kalpazanlar için uygun cezaların tatbik edilmesi de ayrıca belirtilmiştir.³¹

Görice'ye bağlı İskopol Köyü sakinleri mangır adı verilen parayı taklit ederek sahte mangırlar imal etmekteydi. Köy ahalisi sahte para imal etmekle kalmamış aynı zamanda bu paraları Selanik ve civar bölgelerine yaymışlardı. Bu haber devlet merkezine ulaştığında Selanik muhafazasında bulunan Vezir İsmail Paşa'ya bir hüküm yazılarak güvenilir kişiler aracılığıyla soruşturma yapması istenmiştir. Soruşturma neticesinde kalp mangır imal ettiği tespit edilen kişilerin yakalanarak hapsedilmesi emredilmiştir.³² Rumeli beylerbeyi ve Görice kadısına gönderilen bir başka hükümde, yine İskopol Köyü'nde bazı zımmilerin *kalb altın ve guruş kestikleri* ifade edilmiş ve bu paraların *sikke-i hümayûna* zarar verdiği belirtilmiştir. Sahte para darbeden zımmiler subaşı tarafından yakalanarak hapse atılmıştır. Ancak hapiste bulunan kalpazanlar, birkaç kişiden oluşan zımmi eşkıyanın subaşının evini basmasıyla serbest kalmıştır. Hapisten kaçan kalpazanların subaşı tarafından tekrar yakalanarak davalarının görülmesi emredilmiştir.³³

Görice Kazası'nda görülen sahte para imalinden başka Rumeli bölgesindeki Cum'a, Florina, Manastır, Koloniye, Opar, Koniçe, Bihliste, Hurpeste, Kesriye ve Naslıç gibi birçok şehirde kalpazanlıkla uğraşanlar bulunmaktaydı. Edirne, Filibe ve Sofya gibi şehirlerde tüccar taifesi ve

³¹ *Mühimme Defteri*, No: 75, Hüküm No: 409. (4 Receb 1014/ 15 Kasım 1605).

³² *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 898. (Evail-i Cemaziyelevvel 1100/ Şubat 1689).

³³ *Mühimme Defteri*, No: 104, Hüküm No: 470.

bazı kamu görevlileri de sahte para işinden kazanç sağlıyordu.³⁴ Devlet, hukuka aykırı bu eylemin önüne geçmek ve sahte para basımını önlemek için görevliler tayin etmişti. Görevliler arasında vezir rütbesinde bulunan üst kademe devlet adamları da yer almaktaydı. Ocak 1691 tarihli bir hükümde, isimleri sayılan birçok sancak ve kazada görülen sahte para imalinin teftişi için Avlonya bölgesinde *Serasker* olan Vezir Halil Paşa'ya emir verilmişti.³⁵ Görevli memurlara hitaben yazılan fermanlarda elinde kalp akçe bulunanların tespit edilmesi istenmiş, gerekli soruşturmanın yapıldıktan sonra suçlu görülenlere kanunun gerektirdiği şekilde cezaların verilmesi emredilmiştir.

Adam Öldürme

İslam hukuku kaynaklarında cinayet kelimesi cana, vücut dokunulmazlığına ve mala karşı işlenen suçları ifade eder.³⁶ Ancak cinayet kelimesi eski hukukta daha çok cana yönelik suçlar için kullanılmıştır.³⁷ Cinayet ya da diğer bir ifadeyle öldürme eylemi, bir kimseyi hayatından mahrum eden, canın cesetten ayrılıp çıkmasına sebep olan müessir fiildir. Ölen kişiye maktul, öldüren kişiye de katil denilmektedir.³⁸ Bir kişiyi kasten öldürmenin cezası ise kısastır.³⁹

Görice Kazası'nda kasten adam öldürme ile ilgili Mühimme defterlerinde bazı hükümlere rastlanılmıştır. Öldürülen kişiler müslim ve gayrimüslim tebaadan olup kazanın yerli sakinleridir. Görice kadısına ve kazanın yeniçeri serdarına yazılan 26 Kasım 1630 tarihli hükümde, kuloğullarından Hamza, Hasan ve Pervane adlı kişilerin *kendi hallerinde olmayıp daima şirret üzere* buldukları ve Hamza ismindeki bir kişiyi katlettikleri ifade edilmiştir. Bu durumun kadı tarafından mahkemede kayıt altına alındığı ve katillerin bölgeye sevk edilen yeniçeri çavuşları tarafından ele geçirilerek hapsedildiği belirtilmiştir. Ancak katillerin durumuyla ilgili olarak bölgede görevli Sekbanbaşı Kasım tarafından

³⁴ *Mühimme Defteri*, No: 100, Hüküm No: 131. (Evâil-i Şevval 1101/ 9 Temmuz 1690)

³⁵ *Mühimme Defteri*, No: 100, Hüküm No: 443.

³⁶ Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, (9. Baskı), Atlas Akademi Yayınları, Konya 2020, s. 209.

³⁷ Halil Cin- Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 290.

³⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, Bilmen Basımevi, Ankara 1968, s. 28.

³⁹ Şamil Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 488.

devlet merkezine bir mektup gönderilmiştir. Mektupta ele geçirilen kişilerin yeniçeri olması durumunun açıklığa kavuşturulması istenmiştir. Katiller yeniçeri değiller ise haklarında gerekenin *şer'le* yapılması, eğer yeniçeri iseler hadisenin devlet merkezine arz edilmesi için emir istemiştir. Buna cevap olarak yazılan hükümde, sekbanbaşının bildirdiği şekilde hareket edilmesi ve kanuna aykırı olarak kimseye zulmedilmemesi emredilmiştir.⁴⁰

Görice Kazası'na bağlı Sebkon Köyü'nde ikamet eden Maro adındaki gayrimüslim bir kadın, köy ahalisi ile birlikte mahkemeye giderek köyelerinin yakınında bulunan Kâr derbendinde oğlu Nice'nin cansız bedeninin bulunduğunu söylemiştir. Maro ifadesinde oğlunu öldüren kişinin Premedi Kazâsı'na bağlı Yorşak Köyü'nden Muhammed bin Murteza olduğunu haber vermiştir. Olayla ilgili şahitlerin de ifadelerinden sonra devlet merkezine sunulan arza karşılık Emrullah Paşaoğulları ve Görice kadısına yazılan emirde, katilin ele geçirilmesi ve İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁴¹

Eşkıyalık

Eşkıyalık silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliğini ihlâl olarak tanımlanmaktadır.⁴² Osmanlı kaynaklarında eşkıya için *kuttau't-tarik* tabiri kullanılmakla beraber daha çok şaki ve bunun çoğulu olan eşkıya, celali, eşirra, harami, haramzade türedi, haydut ve uğru kelimeleri de kullanılmıştır.⁴³ Kalabalık toplulukların eşkıyalığı ise Türkmen eşkıyası, Ekrâd eşkıyası, Levendât eşkıyası, Saruca Sekban, Türedi eşkıyası, suhte gibi ifadelerle isimlendirilmiştir.⁴⁴ Kamu düzeninin, emniyet ve asayişin sağlanması, seyahat özgürlüğünün korunması İslam dininin temel amaçları arasında yer aldığı için eşkıyalık

⁴⁰ *Mühimme Defteri*, No: 85, Hüküm No: 312.

⁴¹ *Mühimme Defteri*, No: 93, Hüküm No: 87. (Şevval 1069/ Haziran-Temmuz 1659)

⁴² Mehmet Emin Öz, "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, No: 12, Samsun 2017, 12.

⁴³ Mücteba İlgürel, "Eşkıya, Osmanlılarda Eşkıyalık", *DİA*, XI, İstanbul 1995, 467.

⁴⁴ Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, Elâzığ 2006, s. 374.

suçu dinen büyük günahlardan sayılmış, hukuken de had suçları kapsamında ele alınmıştır.⁴⁵

Görice ve çevresinde eşkıyalık yapanlar belgelerde haydut⁴⁶, şaki⁴⁷, eşkıya⁴⁸ ve daha yaygın bir kullanım ile haydut eşkıyası⁴⁹ şeklinde geçmektedir. Eşkıyalık yapanlar arasında Müslümanlar çoğunluktadır ve bunların kahir ekseriyeti sıradan insanlardır.⁵⁰ Buna karşılık bir devlet görevinde bulunup halka zulmedenler de vardır. Görice’de havass-ı hümayun köylerinden olup Tepecik, Boboşitçe, Anborya gibi dokuz köy ahalisi ve Görice pazarına gelen tüccar taifesi eski Üsküb Mirlivası Ahmed’e giderek, Arnavud diyarında nahiyeler yakan ve nahiyelerin civarında bulunan 17 köyü harap eden Ali, Mustafa, Mehmed ve Bali adlı kişilerden şikayetçi olmuşlardı. Şikayetlerinde adı geçen eşkıyanın zaim namına sahip olduklarını, tımarlarını hizmetkarlarına verip padişah emrine rağmen sefere katılmadıklarını, etraflarına topladıkları çok sayıda eşkıya ile cizye vergisini alıp haydutlara dağıttıklarını, yollara inip köyler basarak insanları öldürdüklerini ve Ali adındaki eşkıyanın serdarları olup evleri yağma ettiklerini haber vermişlerdi. Bölgede bulunan kadıların bu eşkıyadan çekindikleri için devlet merkezine arz sunamadıklarını da şikayetlerinde belirtmişlerdi. Mirliva Ahmed, bu durumu İstanbul’a bir arz olarak bildirmiş ve eşkıyanın *hakkından gelinmemesi* durumunda Görice halkının yerinde kalmayacağını haber vermiştir.⁵¹ Benzer olarak Ayo Ağman isminde bir zımmi İstanbul’a gönderdiği bir arzında, Halid adlı sipahinin emlak ve eşyasını gasp ettiğini, küçük yaştaki oğlu ve kızını zorla götürüp kendi hizmetine aldığını, çocuklarını geceleri zincire vurduğunu söylemişti. Bu arza istinaden Rumeli valisine ve Görice kadısına yazılan hükümde, Sipahi

⁴⁵ Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 463.

⁴⁶ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914.

⁴⁷ *Mühimme Defteri*, No: 104, Hüküm No: 466.

⁴⁸ *BOA, İE.DH.*, 6-587.

⁴⁹ *Mühimme Defteri*, No: 108, Hüküm No: 1483. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2103. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2560.

⁵⁰ *Mühimme Defteri*, No: 76, Hüküm No: 191. *Mühimme Defteri*, No: 104, Hüküm No: 466. *Mühimme Defteri*, No: 108, Hüküm No: 1483. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2338. *Mühimme Defteri*, No: 111, Hüküm No: 1214. *İE.DH.*, 20-1834, 1, 3.

⁵¹ *BOA, İE.DH.*, 6-587. (25 Şevval 1011/ 7 Nisan 1603)

Halid'in ele geçirilerek davasının *şer'le* görülmesi ve hapsedilerek devlet merkezine getirilmesi emredilmiştir.⁵²

Müslümanların yanı sıra zımni tebaadan olup eşkıyalık yapanlar bulunmaktaydı. Zımni haydutlar arasında devlet adına vazife yapan martoloslar eşkıyalığın başı olmuşlardı.⁵³ Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1100/ Mart 1689 tarihli bir hükümde, Tırhala ve Yanya sancaklarında olan kazalar ve Avlonya'da Premedi ve Paşa Sancağı'nda Koloniyye, Görice, Bihlişte, Hurpeşte, Nasliç ve bunların civarında bulunan kazaların her birinde eşkıyadan olan zımni bir martolosbaşı bulunduğu ve martolosbaşların gayrimüslim eşkıya ile birlikte halkın mallarını alıp kendi aralarında bölüştükleri ve nice kötü işlere karışıp halka zulmettikleri ifade edilmiştir.⁵⁴ Benzer olarak Görice Kazası ahalişi hep birlikte mahkemeye gidip zımni eşkıyanın şehirdeki bazı ayanların adamlarıyla iş tutup martolos oldukları, bunların köylerde ve yolcuların gidip-geldiği yollarda adam öldürüp malları yağma ettikleri, gece vakti yolları keserek ziyadesiyle halka zulmettiklerini söylemişlerdi. Şehir halkının bu şikayetini Görice Kazası Naibi İsmail, bir arz haline getirerek devlet merkezine sunmuştu.⁵⁵

Bölgede yaşanan eşkıyalığa karşı hem halk nezdinde hem de devlet adamları vasıtasıyla yapılan şikayetler dikkate alınmış ve bu suçun önlenmesi için devlet tarafından gerekli müdahaleler yapılmıştır. Bu anlamda eşkıya ve bunların zararlarını önlemek için Rumeli valilerine ve bölgede bulunan sancakbeylerine ve kaza kadılarına hükümler gönderilmiştir.⁵⁶ Selanik muhafazasında bulunan Vezir Hüseyin Paşa ile Görice ve Bihlişte kadıları ve Görice Kazası sakinleri devlet merkezine bir arzuhal sunarak, Görice köylerinde Çalık oğlu Yusuf ve Hüseyin adlı eşkıya ile Macar Hasan ismindeki bir diğer eşkıyanın elli nefer tüfenkendazla gezerek yollarda seyahat eden tüccarın önünü kesip insanları öldürdüklerini ve mallarını yağma ettiklerini haber vermişlerdi. Bundan başka eşkıyanın 1103/ 1691-1692 senesi Görice Kazası avarız ve

⁵² *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2338. (Evahir-i Cemaziyelevvel 1110/ Kasım 1698)

⁵³ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2560.

⁵⁴ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914.

⁵⁵ *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2560. (Evasıt-ı Receb 1110/ Ocak 1699)

⁵⁶ *Mühimme Defteri*, No: 111, Hüküm No: 802. *BOA, İE.DH.*, 20-1834, 1.

nüzul vergisini toplayan Ahmed'in konağını basarak devlete ait 2000 kuruşu aldıklarını bildirmişlerdi. Bu arza karşılık gelen hükümde Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa'ya ve Avlonya ve Delvine sancaklarına mutasarrıf olan Kaplan Paşa'ya eşkıyanın yakalanması için emir verilmiştir. Bu emir aynı zamanda Görice ve Bihlişte kadılarına da iletilmiştir.⁵⁷

Eşkıyalıkla mücadelede bölge kadılarına, naiblere ve şehrin önde gelenlerine hükümler yazılmıştır. Görice Kazası ahalisi mahkemeye giderek civarlarında bulunan Premedi Kazası'na bağlı Mahan Köyü'nden Ali Kel ve Fraşe Köyü'nden Kasım Gomare isimli kişilerin eşkıya olduklarını söylemişlerdi. Eşkıyanın Görice'de köyler basıp emlak ve erzakı yağmaladığını, ellerinde bulunan sahte bir ferman ile "kaza ve civarını eşkıyadan korumaya geldik" diyerek etraflarına 700-800 civarı *Arnavud eşkıyası* topladığını ve bunların şehre gelmek istediklerini bildirmişlerdi. Kaza sakinleri de *odun emri getirin mahkemede sicile kaydettirelim* dediklerinde eşkıyanın bu istekten kaçındığını ve toplanan haydutların üzerlerine geldiğini haber vermişlerdi. Görice naibine ve ayan-ı vilayete gelen hükümde, Ali Kel ve Kasım Gomare'ye verilen bir ferman olmadığı ifade edilmiş ve adı geçen eşkıyanın sahte ferman ile halktan aldıkları akçenin iade edilmesi emredilmiştir. Ayrıca halkın yardımıyla tedarik edilen martolosların derbentleri koruması istenmiş ve bu martoloslar eğer insanların canına kast ederler ise ele geçirilerek hapsedilmeleri bildirilmiştir.⁵⁸ Görice Kazası halkının mahkemeye giderek şikâyetle buldukları eşkıyanın yakalanması ve eşkıyalık sorununun çözülmesi için gayrimüslim martoloslar yerine Müslümanlardan martolos seçilmesi ile ilgili önerileri, kaza naibi İsmail tarafından devlet merkezine sunulmuştur. Buna gelen cevapta Görice, Naslıç ve Grebene kadılarına kaza halkının talebi doğrultusunda hareket etmeleri emredilmiş ve *cümle ittifakıyla* Müslüman bir martolosbaşı seçilmesi istenmiştir.⁵⁹ Bu durum eşkıya ile mücadelede devlet ile halkın birlikte hareket ettiğini, halkın bazı çözüm önerileri ile devlete destek olduğunu ve nihayetinde buna uygun kararlar verildiğini göstermektedir. Nitekim martolosbaşı olan gayrimüslimlerin eşkıyalık

⁵⁷ *Mühimme Defteri*, No: 104, Hüküm No: 466. (Evahir-i Rebiülahir 1104/ Aralık 1692)

⁵⁸ *Mühimme Defteri*, No: 108, Hüküm No: 1483. (Evahir-i Rebiülahir 1107/ Kasım-Aralık 1695)

⁵⁹ *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2560. (Evasıt-ı Receb 1110/ Ocak 1699)

yapması ya da eşkiya ile iş tutması durumunda bunların görevlerinden azledilmesi ve kanunun gerektirdiği şekilde cezalandırılması, yerlerine de Müslüman martolosbaşların tayin edilmesi hükümlerde ifade edilmiştir.⁶⁰

Devletin eşkıyalığa karşı aldığı tedbirler arasında merkezden gönderilen mübaşirler, müfettişler ve çavuşlar da yer almıştır. Görice, Premedi, Koloniyye, İstarova gibi Rumeli bölgesindeki birçok yerleşim yerinde görülen eşkıyalığın önlenmesi için Görice ve Premedi kazalarına eski veziriazamlardan Ali Paşa mübaşir olarak tayin edilmiştir.⁶¹ Tırhala ve Yanya sancaklarında olan kazalar ile Avlonya'dan Premedi ve Paşa Sancağı'nda Koloniyye, Görice, Bihlişte, Hurpeşte, Naslıç ve bu bölgelerde ortaya çıkan eşkıyanın yakalanması için Receb Usta müfettiş olarak görevlendirilmiştir.⁶² Görice Kazası Naibi Mevlana Mustafa, Orduyu Hümayun'a mektup gönderip kaza ahalisinin mahkemeye giderek Hurpeşte, Florina, Naslıç ve Kesriye gibi civar kazalara eşkıyanın saldırdığını, gidip gelen yolcuların yollarına inip mallarını ve erzakını yağmaladıklarını, köyler basıp türlü kötülükler yaptıklarını ve Görice halkının da bundan emin olmadıklarını bildirmişti. Naib arzına istinaden eşkıyanın zararını önlemek için Halil Çavuş Görice'ye gönderilmişti.⁶³ Halil Çavuş bölgeye geldiğinde eşkiya ile mücadele edecek yeteri kadar adamı olmadığından bahisle devlet merkezinden yardım talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Görice naibine tekrar hüküm yazılarak adı geçen kazalarda bulunan martolosların da eşkiya ile mücadeleye katılması emredilmiştir.⁶⁴

Bazı eşkıyalık olaylarında haydutların Görice ve civar bölgelerinde saklandıkları haberinin gelmesi üzerine Görice kadısı tahkikat ile görevlendirilmiştir. Aslen Ergirikasrı sakinlerinden olan ve Doyras oğulları namıyla bilinen Mahmut ve Derviş ile Zülfikar oğulları Ahmed ve Mehmed, dergâh-i âlî çavuşlarından Mustafa Çavuş'u katledip mallarını ve erzakını yağma etmişlerdi. Adı geçen kişiler bundan başka Ali Çavuş

⁶⁰ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2560.

⁶¹ *BOA, İE.DH.*, 20-1834, 1.

⁶² *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914.

⁶³ *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2103. (Evahir-i Muharrem 1110/ Temmuz-Ağustos 1698)

⁶⁴ *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2104.

ve Mehmed Çavuş'un çiftliklerini basmış, önceden Eğri Beylerbeyi olup Avlonya Sancağı'na mutasarrıf olan Osman'ın kethüdasını ve yanında bulunan adamlarını öldürmüşler, mallarını da yağmalamışlardı. Nihayetinde bu olaylar devlet merkezine intikal etmiş ve firar eden eşkıyanın Görice ve Koloniyye kazalarında olduğu bilgisi üzerine haydutların yakalanması için önceden Üsküb beyi olan Ahmed Bey'e ve Görice kadısına emir verilmiştir.⁶⁵

Devlet tarafından alınan tedbirlere rağmen eşkıyalığın önlenememesi şehirlerde sakin yerel halkı zor durumda bırakmaktaydı. Rumeli bölgesindeki birçok sancak ve kazada halk eşkıya aleyhine şahitlikte bulunmuş, eşkıyanın zararları def edilmezse kaza ahalsinin ve seyahat eden yolcuların *mükedder* bir halde kalacakları ifade edilmiştir. Bu ortamda Görice Kazası sakinleri de Abdünnebi isimli eşkıyadan şikayetçi olmuştur. Sancak ve kazalardan gelen şikayetler üzerine Dukakin ve Avlonya sancakları mutasarrıfı Hüdaverdiye; İskenderiye Sancağı mutasarrıfı Adem'e; İlbasan Sancağı mutasarrıfı Seyfullah'a ve Arnavud Belgradı, Bihlişte, Nasliç, Opar, İstarova, Görice, Kesriye ve İşbat kadılarına bir hüküm yazılarak bölgelerinde bulunan eşkıyanın gereği gibi cezalandırılması emredilmiştir.⁶⁶

Eşkıyalık suçu sabit görülen kişilere ne tür bir ceza verileceği konusu hükümlerde yer almıştır. Esas itibarıyla İslam-Osmanlı hukukunda eşkıyalık suçu için öngörülen ceza öldürülme, asılma, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi veya sürgün edilme şeklinde olmaktadır.⁶⁷ Görice ve civarında eşkıyalık suçunun faillerine öldürülme⁶⁸, kalebend etme⁶⁹, hapse atılma⁷⁰ ve sürgün⁷¹ gibi çeşitli cezalar tertip edilmiştir. Bazı eşkıya reisleri için salb (idam) cezasının verilmesi şehir sakinleri ve ayanlarının talepleri arasında yer almıştır. Tımar erbabından olup, tımarını satarak

⁶⁵ *Mühimme Defteri*, No: 76, Hüküm No: 191. (7 Receb 1016/ 28 Ekim 1607).

⁶⁶ *Mühimme Defteri*, No: 111, Hüküm No: 1214. (Evahir-i Muharrem 1112/ Temmuz 1700)

⁶⁷ Bardakoğlu, "Eşkıya", s. 465.

⁶⁸ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914. *Mühimme Defteri*, No: 111, Hüküm No: 1214. *BOA, İE.DH.*, 20-1834, 1.

⁶⁹ *Mühimme Defteri*, No: 104, Hüküm No: 466.

⁷⁰ *Mühimme Defteri*, No: 108, Hüküm No: 1483. *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2338.

⁷¹ *Mühimme Defteri*, No: 111, Hüküm No: 1214. *BOA, İE.DH.*, 20-1834, 1.

İstarova'da eşkıyalık yapan Mehmed ibni Hüsrev'in salb cezasıyla cezalandırılması için kaza halkı ve ayanların isteğiyle Görice ve İstarova kadıları tarafından devlet merkezine bir arz yazılmıştır.⁷² Görice'de köyler basan Ali, Mustafa ve Bali adlı eşkıyanın suçlarına karşılık salb ile cezalandırılmaları eski Üsküb Mirlivası Ahmed tarafından bir arz ile padişaha teklif edilmiştir.⁷³ Devlet gerekli gördüğü bazı durumlarda halka zulmedenlerin İstanbul'a⁷⁴ veya Ordu-yı Hümayun'a⁷⁵ gönderilmesini de istemiştir.

Eşkıyalık olaylarında dikkat çeken bir diğer husus bu suçların daha çok II. Viyana kuşatması devamında gelen yıllarda artış göstermesidir. Kuşatmanın bozgunla neticelenmesi ve ardından başlayan savaş döneminde, Balkanlar'daki Osmanlı eyaletleri ilk anda bir karışıklık, iktisadi çöküntü ve asayişsizlik içinde kalmıştır. Şehirlerde emniyeti sağlamakla görevli askerlerin savaş bölgesine gönderilmesi, yol güvenliğinin zayıflaması ve ekonomik sıkıntılar bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁷⁶ Viyana kuşatmasından sonra kaybedilen toprakların geri alınması için yapılan hamleler başarısızlıkla sonuçlanmış, bu kötü gidişat neticesinde Sultan IV. Mehmed tahttan indirilmiş yerine II. Süleyman tahta çıkarılmıştır. İstanbul'da padişahın tahttan indirilmesi sırasında ortaya çıkan karışıklıklar, cephede askerlerin boş kalması, Osmanlı ordusunun iyi bir lojistik destek ve tecrübeli komutanlardan yoksun bulunması gibi sebepler savaşın seyrine olumsuz etki etmiştir. 1688 yılında Belgrat'ın düşman eline geçmesiyle Osmanlı Devleti siyasi, sosyal ve iktisadi bir buhran devrine girmiştir.⁷⁷ 1683-1690 yılları arasındaki bu olumsuz ortam Arnavutluk bölgesindeki halkı da zor durumda bırakmıştır.⁷⁸ Devam eden savaşlar nedeniyle asker ihtiyacını karşılamak için halktan asker celbinin yapılması, savaşın mali finansmanını sağlamak amacıyla yeni vergiler konulması reaya

⁷² BOA, İE.DH. 7-642.

⁷³ BOA, İE.DH., 6-587.

⁷⁴ *Mühimme Defteri*, No: 110, Hüküm No: 2338.

⁷⁵ *Mühimme Defteri*, No: 98, Hüküm No: 914.

⁷⁶ İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 200.

⁷⁷ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 750-751.

⁷⁸ Skender Rizaj, *Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını*, Marifet Yayınları, İstanbul 1993, s. 225.

üzerindeki külfeti artırmıştır. Harpler nedeniyle şehir ve köylerde güvenlik kalmamış, kentlere göç artmış ve bunun sonucunda topraklarını terk edenlerin bir kısmı *saruca* ve *sekban* teşkilatına katılmıştır. Saruca ve sekban teşkilatına katılanlar halkın can ve mal emniyetini sağlamak yerine daha çok kendileri fesat çıkarmış, bu sebeple Balkanlar’da *hayduk* adı verilen eşkiya grupları türemiştir.⁷⁹

Sonuç

Osmanlıların Arnavutluk’ta kurduğu en önemli şehirlerden biri olan Görice, 1395 yılında veya hemen sonrasında ele geçirilmiştir. Adriyatik Denizi ile Adalar Denizi arasındaki konumu sebebiyle önemli bir noktada yer alan Görice, Mirahur İlyas Bey tarafından imar edilerek bir şehir haline getirilmiştir. Osmanlı yönetiminde gelişmeye başlayan Görice, incelenen dönemde idari olarak Rumeli Eyaleti’nin Paşa Sancağı’na bağlı bir kaza şeklinde teşkilatlandırılmıştır.

Görice Kazası ve civarında XVII. yüzyıl boyunca sahte para imali, adam öldürme ve eşkıyalık suçlarının gerçekleştiği görülmektedir. Kalpazanlık adı verilen sahte para imali, bölgede sıklıkla görülen suç türlerinden biridir. Kanunlara aykırı olarak para darp eden kalpazanlar bu yolla kendilerine ve çevresindeki kişilere haksız kazanç temin etmiştir. Devlet bunu önlemek amacıyla sahte para basan kalpazanların yakalanmasına ve gereği gibi cezalandırılmasına hassasiyet göstermiştir. Sahte para imalinden başka kayıtlara geçen bir diğer suç türü adam öldürmedir. Cinayet olarak da adlandırılan bu suçlarda, suçun bireyselliği ön plandadır. Cinayet suçunu işleyen katillerin yakalanması ve kanunun gerektirdiği şekilde cezalandırılması devlet merkezinin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Görice Kazası ve civarında en yaygın olarak görülen suç çeşidi ise eşkıyalıktır. Çoğunlukla sıradan insanların yer aldığı eşkıyalık olayları meşru devlet başkanına isyan niteliğinde olmayıp daha çok kişisel bir menfaat elde etmek için yapılmıştır.

Suç kayıtlarında özellikle 1683 yılından sonra belirgin bir şekilde artış vardır. Bilhassa eşkıyalık suçunun önemli bir kısmı bu dönemde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte devlet, suç işleyen ya da suça karışanların yakalanması ve bunlar hakkında gerekli cezaların tertip

⁷⁹ Çiçek, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş”, s. 756-758.

edilmesi için birtakım tedbirler almıştır. Suç ve suçlularla mücadelede kimi zaman yerel idareciler görevlendirilmiş, kimi zaman merkezden tayin edilen görevliler vasıtasıyla hukuka aykırı fiillerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Suçun önlenmesi konusunda bölge halkının çözüm önerileri de devlet tarafından dikkate alınmıştır. Suçu sabit görülen suçlulara İslam-Osmanlı hukukunun öngördüğü cezalar tatbik edilmiş, suçu kesinleşmeyen kimseler için adaletten ayrılmama ilkesi görevlilere hatırlatılmıştır. Nihayetinde devlet kanunlar çerçevesinde aldığı tedbirler ile bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamaya çalışmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

AE.SMMD.IV. 77-9135. 77-9087. 80- 9542.

AE.SMST.II. 67-7114.

İ.E.DH., 6-587. 7-642. 20-1834.

MAD.d., 15961.

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), 75, 76, 85, 93, 98, 100, 104, 108, 110, 111.

TS.MA.d., 734.

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 8/I- 8/II, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

Akün, Ömer Faruk, "Koçi Bey", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 143-148.

Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi*, (9. Baskı), Atlas Akademi Yayınları, Konya 2020.

Aydın, M. Akif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2020.

Bardakoğlu, Ali, "Eşkîya", *DİA*, XI, İstanbul 1995, 463-466.

Baytimur, Suha Oğuz, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2, (Aralık) 2016, 249-256.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstîlâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, Bilmen Basımevi, Ankara 1968.

Cin, Halil, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Çapanoğlu, Zehra Nur, *Temettüat Defterleri'ne Göre Görice Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2018.

Çiçek, Kemal, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 746-764.

Dağcı, Şamil, "Kıyas", *DİA*, XXV, Ankara 2002, 488-494.

Eyice, Semavi, "İmrahor İlyas Bey Camii", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, 228-231.

Eyice, Semavi, "İmrahor İlyas Bey Camii ve Türbesi", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, 231.

Gallotta, Aldo, "İlyas Bey, Mütevelliler ve Korçe/ Görice'nin Kökenleri", *Sol Kol, Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia, (1380-1699)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 122-132.

Gökbilgin, Tayyib, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, XX/ 78, TTK Basımevi, Ankara 1956, 247-294.

Gökbilgin, M, Tayyib, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

İlgürel, Mücteba "Eşkiya, Osmanlılarda Eşkiyalık", *DİA*, XI, İstanbul 1995, 466-469.

İnalçık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1987.

İnbaşı, Mehmet, "Avlonya Sancağı ve Yönetimi (1750-1800)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6/14, (Mart) 2019, 143-154.

Karagöz, Mehmet, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, Elâzığ 2006, 373-402.

Kılıç, Orhan, "XVI. Yüzyılın ikinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 180-226.

Kiel, M., "Korça", *El²*, V, Brill, Leiden 1986, 264-265.

Kiel, Machiel, "Görice", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, 157-158.

Manahasa, Edmond, İlnur Aktuğ Kolay, "Observations on the Existing Ottoman Mosques in Albania", *A/Z ITU Journal of The Faculty of Architecture*, Vol 12/ No 2, (July) 2015, 69-81.

Ortaylı, İlber, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, 195-202.

Öz, Mehmet Emin "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkiyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *Osmanlı'dan Günümüze*

Eşkialık ve Terör, (Ed. Osman Köse), İlkadım Belediyesi Kültür Yay. No: 12, Samsun 2017, 11-20.

Öznel, Muharrem, "Osmanlı Devleti'nin Kalpazanlıkla İmtihanı (1818-1921)", *Bellekten*, 84/299, (Nisan) 2020, 315-356.

Öztürk, Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 802-822.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.

Pamuk, Bilgehan, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, I, (Der.: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, 340-349.

Pamuk, Bilgehan, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyeti", *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, I, Yeni Türkiye Yayınları, 21/66, (Mart-Haziran) 2015, 647-658.

Rizaj, Skender, *Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını*, Marifet Yayınları, İstanbul 1993.

Sezgin, İbrahim, "Paşa Livâsı", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, 183-184.

Şemseddin Sami, "Görice", *Kamusu'l-Alam*, V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.

Türkçe Sözlük, *TDK*, (11. Baskı), Ankara 2011.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Osmanlı Kanunnameleri Işığında Üsküp ve İdaresi

Fikriye Erkul*

(ORCID: 0000-0002-6070-120X)

Makale Gönderim Tarihi

22.03.2022

Makale Kabul Tarihi

04.08.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Erkul, F., “Osmanlı Kanunnameleri Işığında Üsküp ve İdaresi”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 240-264.

APA: Erkul, F. (2022). Osmanlı Kanunnameleri Işığında Üsküp ve İdaresi. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 240-264.

Öz

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Balkan topraklarında ilerleme sürecine girdi. Bu süreçte ele geçirilen yerlerden biri olan Üsküp; Arnavutluk, Bosna ve Makedonya'ya giden yolların keşiştiği güzergahta yer alıyordu. Üsküp, Bosna'nın fethine kadar Osmanlı Devleti'nde uç özelliği taşıyan bir yer oldu.

Osmanlı Devleti'nde kanunname faaliyetlerine bakıldığında kanunname örnekleri her zaman bir kanunname başlığı altında yer almaz. Pek çok kere, yasakname veya taşradan bildirilen bir mesele sonucu gönderilmiş bir cevap formu şeklinde karşımıza çıkabilir. Osmanlı Devleti'nde gerek Rumeli gerekse Anadolu eyaletlerini ilgilendiren genel kanunnameler ile doğrudan Üsküp ile ilgili kanunnamelere bakıldığında alışlageldiği üzere toprak idaresi konusu ağırlık kazanır. Üsküp ve Selanik başlığı altında yer alan kanunnamede toprak meselesi üzerinde durulur. Bölge, maden bakımından zengin bir yer olduğundan Rumeli kanunnameleri içinde maden konusu dikkati çeker. Bunun

* Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, Türkiye, fikriyeboy@hitit.edu.tr.

Lecturer, Hitit University, Rectorate, Department of Common Courses, Türkiye.

yanı sıra Üsküp çevresi göçebe yaşam tarzına elverişli olduğundan civarda yörük grupları vardır. Bu sebeple Rumeli yörükleri ile ilgili hususlar kanunnamelerdeki yerini alır. Üsküp ve çevresinde yer alan bazı madenlerde bu yörük grupları görevlendirilir. Yörük grupları sadece madenlerde değil orduda da piyade gücü olarak gerektiğinde hizmet eder. Üsküp sancağına bağlı Kalkandelen, Kirtova gibi nahiyeler maden bakımından zengindir. Bu sebeple Üsküp'te Osmanlı darphanesi yer alır.

Toprak sistemine bakıldığında Üsküp, miri arazi sisteminin uygulandığı bir bölgedir. Bir nevi kiracılık sistemi olan bu sistem bölge halkı için tanındır. Barkan'ın ifade ettiği gibi zenginlik ve medeniyetin topraktan kaynaklandığı çağlarda, devletin tüm toprakları kendi bünyesine alarak tasarruf hakkını belirli koşullarda devretmesi olağandır.

Bu makede Osmanlı kanunnameleri ışığında klasik dönemde Üsküp'te Osmanlı idaresi, toprak sistemi, madencilik ve nüfus üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Üsküp, Osmanlı Kanunnameleri, Toprak idaresi, Maden.

Skopje and its Administration in the Light of Ottoman Legal Codes

Abstract

Since its establishment, the Ottoman Empire aimed to conquer the Balkan territories. In line with this purpose, Skopje, one of the conquered areas, it was strategically placed at the intersection of roads extending to Albania, Bosnia and Macedonia. Until the conquest of Bosnia, Skopje became an important frontier zone of the Ottoman Empire. The first instances of legal codes in the Ottoman Empire are not always included under the title of a legal code. They often take the form of a response sent as a result of a restriction or an issue reported by the provinces. When the general legal codes of both Rumelia and Anatolian provinces, as well as the legal codes particularly related to Skopje, are analyzed under the Ottoman Empire, the issue of land administration comes to the forefront, as it always does. The issue of land is stressed in the legal codes known as Skopje and Salonica. Since the region is a rich place in terms of minerals, the issue of mining draws attention in Rumelian legal codes. Besides, since the surroundings of Skopje are suitable for the nomadic lifestyle, there are nomadic groups in the vicinity. For this reason, the issues related to the Rumelian nomads take their place in the laws. These nomadic groups are appointed in some mines in and around Skopje. The nomadic groups serve not only in the mines but also in the army as an infantry force. Sub-districts such as Kalkandelen and Kirtova, which are connected to the sanjak of Skopje, are rich in minerals. There is an Ottoman mint in Skopje.

Considering the soil system, Skopje is a region where the miri property system is applied. This system, which is a kind of tenancy system, is familiar to the people of the region. As Barkan states, in the ages when wealth and civilization originated from the land, it is usual for the state to take all the land under its own control and transfer its right of disposition under certain conditions.

In this article, the land system, mining, and population of the Ottoman administration in Skopje throughout the classical period were discussed in light of Ottoman legal codes.

Keywords: Rumelia, Skopje, Ottoman Legal Code, Land administration, Mining

Giriş

Üsküp, coğrafi konumu açısından Balkan yarımadasının merkezinde, güneyde Selanik ve Ege Denizi ile kuzeyde Niş- Belgrad bölgesine uzanan güzergahın üzerinde yer alır¹.

Bugün Üsküp'ün yer aldığı coğrafyanın kuzeybatısında eski çağlarda Skupi olarak adlandırılan İlliryan kolonisi bulunuyordu. Romalılar şehrin bulunduğu bölgeye Dardania² adını verdi. VII. yüzyılda şehri alan Slavlar ise buraya Skopje (Skopie) dedi. Şehir 518 depremi ile yıkıldı. Yıkılan şehir Bizans İmparatoru I. Justinian döneminde yeniden inşa edildi. Üsküp, 10. Yüzyılda Bizans'ın askeri-idari ve iktisadi merkezi haline geldi³.

Roma, Bizans ve Slav hakimiyeti yaşayan Üsküp, V. yüzyılda Hun akınlarına sahne oldu. X. yüzyılda Bizans egemenliğine giren şehir, 13. yüzyılda Sırp Devleti'nin eline geçti. Üsküp, 1392 tarihinde Paşa Yiğit Bey'in fethi ile Osmanlı Devleti hakimiyetine girdi. Üsküp, Bosna'nın fethine kadar uç beylerinin merkezi oldu. Bu bakımdan Avrupa kıtasında

¹ Nazif Hoca, "Üsküb", *İA*, MEB, c.XIII, İstanbul, 1986, s.122.

² Adra'dan türetilmiş (ana tarıncanın erkeği ülkesi) Niş ile Üsküp arasındaki bölgenin ilkçağdaki adıdır. Hellen dilinde buraya Dardania halkına da Dardanoslar denirdi. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yay., İstanbul, s.204-205. İlliryalıların kökeninin Hint-Avrupalı olduğu kaydedilir. M.L. Bilge, "Arnavutluk", *DİA*, c.III, s.384.

³ Nazif Hoca, "Üsküb", s.122.

yapılacak seferlerde önemli güzergahlardan biri idi. Üsküp ve çevresi aynı zamanda maden bakımından da zengindi.

Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye Geçişi

Türklerin Avrupa topraklarına geçişleri Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzanır⁴. Türk akınları Roma döneminde Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa kıtasına doğru ilerledi ve Anadolu'nun fethi ile birlikte bu kez Anadolu üzerinden Avrupa kıtasına doğru devam etti.

Selçuklular ilk etapta Bizans'taki taht mücadelelerinde taraf olarak Anadolu'dan Avrupa kıtasına geçti. 1081 senesinde İznik'i başkent yapan Süleyman Şah, Bizans tahtı için mücadele eden Alexios Komnenos'un ordusuna katıldı⁵. Süleyman Şah'ın Bizans'ın taht mücadelelerinde taraf olarak Boğaz'ı aşip Rumeli topraklarına ulaşması Bizans sarayında endişe uyandırdı⁶.

Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus emirlerinin emirleri 1261 yılında Moğollar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu olayın ardından Keykavus, emirlerinin maiyeti ile birlikte Bizans'a sığındı⁷. Konstantinopolis'te ağırlanan Keykavus ve beraberindeki Türkmenlere Bizans tarafından Dobruca bölgesi tahsis edildi⁸.

Anadolu'nun batısında yer alan denizci Türkmen beylikleri de boğazları geçerek zaman zaman Trakya ve Balkan topraklarında faaliyet gösterdi. Ege kıyısında yer alan ilk Türkmen beylerinden biri olan Çaka Bey, Bizans ile temas halinde idi. Çaka Bey Bizans'a esir düştü. Çaka Bey, esaretten kurtulduktan sonra Balkanlarda, Peçeneklerin yardımıyla Bizans ile mücadeleye kaldığı yerden devam etti⁹. 14. yüzyılda Karesi Beyliği komutanlarından Halil Ece, Bizans ile anlaşarak bölgeye gelen

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Yücel Öztürk, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluş ve Gelişmesi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed.: Z. İskefiyeli-M. B. Çelik-S. Yazıcı, Sakarya Ün. Yay., Sakarya, 2013.

⁵ Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s.157.

⁶ Anna Kommena, *Malazgirt'in Sonrası: Alexiad Anadolu ve Balkan Yarımadasına İmparator Alexios Komnenos Dönemi Tarihi*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, 1996, s.125.

⁷ Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev.: İ.B. Barlas, 1. Basım, İstanbul, 2009, s.35.

⁸ A. Y. Ocak, *Saru Saltık*, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s.27.

⁹ Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, c.VIII, İstanbul, 1993, s.187-188.

ancak daha sonra Bizans ile ters düşen ücretli askerler Katalanlar ile birlikte Trakya ve Makedonya bölgesinde faaliyet gösterdi¹⁰.

Osmanlı dönemine gelindiğinde Bizans İmparatoru Kantakuzen önce kızı Theodara'yı Orhan Bey'e eş olarak verdi. Ardından Bizans imparatoru tarafından kendisine yardım karşılığında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya 1352 yılında Çimpe Kalesi geçici olarak verildi. Böylelikle Osmanlılar Rumeli'de ilk defa toprak elde etti¹¹. Çimpe Osmanlı Balkanı'nın ilk nüvesi oldu¹². 1389 yılında Üsküp ile Kosova arasında meydana gelen savaşta Osmanlı kuvvetleri Sırp, Boşnak, Macar, Eflak, Arnavud, Leh topluluklarından oluşan Sırp ordusunu yendi. Bu başarı Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'deki ilerleyişinde önemli aşamalardan biri oldu¹³.

Osmanlı kuvvetlerinin Balkanlarda ilerlediği bu süreçte Balkanların doğu ve kuzey kısmı Bulgarların, Üsküp'ün de yer aldığı yukarı bölgeleri ise Sırp'ların elinde idi¹⁴. Sırp İmparatoru Duşan, 1346'da Üsküp kilisesinde imparatorluk tacını giydi¹⁵.

Sırp'ındığı ve Çirmen Savaşı ardından Osmanlı fetihleri Makedonya'ya doğru ilerledi¹⁶. Hadidi, maden bakımından zengin Rumeli topraklarında, Yıldırım Bayezid'in cülusundan sonra gümüş madenlerinin ele geçirildiğini ardından Paşa Yiğit Bey'in Üsküp'e gönderildiğini Vidin çevresinin de Firuz Bey tarafından alındığını kaydeder¹⁷. Evliya Çelebi, Üsküp Kalesi'nin Gazi Evrenos eliyle

¹⁰ Ramon Muntaner, *Chronicle*, translated by: Lady Goodenough, Cambridge, UK, 2000, s.453.

¹¹ Nicolaos Nicoloudes, "Bir Tarihi Olayın Açıklanması İle İlgili Sorunlar: Gelibolu'nun Fethi ve Laonikos Chalkokondyles", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çeviren: Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, DTCF Yay, c.27, sayı:44, 2008, s.204-205.

¹² Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti", *Türkler Ans.*, Ankara, 2002, c. IX, s.267.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, TTKY, Ankara, 1988, s.253-255.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.161.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.196.

¹⁶ Fahameddin Başar, "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı)*, Sayı:12, İstanbul, 1998, s. 55.

¹⁷ Hadidi, *Tevarih-i Ali Osman (1299-1523)*, haz.: Necdet Öztürk, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1991, s. 108.

fethedildiği belirtir¹⁸. Osmanlı fetihlerinden önce var olan Üsküp Kalesi II. Murad zamanında onarılmıştır¹⁹.

Vardar Nehri'nin sağ ve solunda geniş, yeşil bir arazide yer alan Üsküp'ün²⁰ Üsküp'ün Türklerin hakimiyetine ne zaman girdiği konusunda farklı tarihler bulunsa da genel olarak 1392 tarihi kabul edilir²¹. 15. Yüzyıla gelindiğinde Trakya, Bulgaristan ve Makedonya bölgesi tümüyle Türklerin kontrolü altına girmiştir²².

Nüfus

Balkan topraklarındaki fetihler ardından bu bölgelere uç beyleri ve maiyetlerinin yanı sıra Anadolu'dan gelen dervişler ve ahiler eşliğindeki Türk nüfusu iskan edildi²³. I.Bayezid dönemi Rumeli'nin Türkler tarafından iskan edilmesinde yoğun bir dönem oldu²⁴. Timur istilasından sonra Anadolu'daki kargaşa ortamı Rumeli'ye Türkmen göçünü daha cazip hale getirdi²⁵. Anadolu'dan Rumeli'ye geçen yörük grupları uçlarda akıncı kuvvetlerine önemli destek sağladı²⁶. Bu gruplardan biri olan, Üsküp çevresinde yer alan yörüklerden Kocacık yörükleri eşkinici ve

¹⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.V, haz.: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 3029.

¹⁹ Nazif Hoca, "Üsküp", s.124. Kale dizdarınının 300 neferi vardır. Bunlar vazifelerini Kartova'daki gümüşhaneden alır. Burada yer alan cebecibaşı güherçile madeninden siyah barut çıkarır. Kervan mallarından vergi alınmakla birlikte Üsküp'te gümrük bulunmaz. 2150 adet kağıt bina kemer ve kubbe ile süslü çarşısı yer alır. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.V, haz.: Mümin Çevik, İstanbul, s.3030-3034.

²⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. V, s.3030.

²¹ Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *DİA*, c.42, TDV Yay., İstanbul 2012, s.377. Popoviç A., "Üsküb", *Encyclopedia of Islam*, c.X, Leiden, 2000, s.922-923.

²² İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti", s.289.

²³ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yay., İstanbul, 1993, s.31. Bayezid I Rumeli'ye Türklerin iskanı konusuna önem gösterdi. Üsküp-Niş arasındaki bölgeye Müslüman kitleleri sevk etti. Bölgeye yörüklerin ilk gelişi 14. Yüzyıl sonlarında başladı. M.Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörüklerle Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İşaret Yay.,2008, s.15.

²⁴ Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s.15.

²⁵ Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s. 16.

²⁶ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İSAM Yay. İstanbul, 2010, s.107.

yamak olarak ordudaki yerini aldı. Bu yörük grupları bu görev karşılığında avarız-ı divaniyyeden muaf tutuldu²⁷.

Üsküp, Rumeli beylerbeyliğinin kurulması ve tımar sisteminin tesisinden itibaren büyük oranda Türkleşti²⁸. 1455 yılında Üsküp'te toplam 812 haneden 516'sı Müslüman 296'sı ise gayrimüslimlerden oluştu. 1481 yılında Müslüman ve gayrimüslim hane sayısında düşüş görüldü²⁹. Bu düşüşte Fatih döneminde Trakya ve Makedonya'da yaşanan veba salgınının etkili olduğu düşünülebilir³⁰. 1500 yılı Üsküp için arka arkaya felaketlerin yaşandığı bir yıl olur. Önce bezzâzistan yanar ve 18 tanınmış şahsiyet burada hayatını kaybeder. Yaklaşık 4 ay sonrada Vardar Nehri gece vakti taşınca 500 kişi boğularak can verir³¹.

1569'a gelindiğinde Üsküp'te toplam 1991 hane sayısından 1517'si Müslüman 747'ü de gayrimüslim hane şeklinde kaydedilir. Buna göre ortalama hane sayısı 5 kişi olarak varsayıldığında, tahmini olarak 1455 yılında, 2584 müslüman 1507 gayrimüslüm, 1569'a gelindiğinde 8080 müslüman ve 2445 gayrimüslüm nüfus yer alır³². Müslüman nüfus bu süreçte gayrimüslimlere oranla daha çok artar.

Akıncı Beyleri: Paşa Yiğit ve İshak Bey

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında fetihler, akıncı uç beyleri etrafında toplanan kuvvetler tarafından yürütüldü³³. Akıncı uç beyleri Fatih'in merkezi otoriteyi kesin bir şekilde tesisine kadar ki süreçte feodal bey gibi varlığını korudu³⁴. Mihailoğulları, Evrenesoğulları gibi uç

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirâ Ekonomisinin Hukuki ve Malî Esasları*, Birinci cilt Kanunlar, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1943 İstanbul, s.262-264.

²⁸İnbaşı, "Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (1995), s. 72.

²⁹ İnbaşı, "Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu", s.73.

³⁰ Kitovulos, *İstanbul'un Fethi*, Türkçesi: Karolide, Kapı Yay., İstanbul, Haziran 2013, s.176.

³¹ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s.215.

³² İnbaşı, "Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu", s.74.

³³ Yücel Öztürk, "Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü", *Türkiye Günlüğü*, 58/Kasım-Aralık, Ankara, 1999, s.133.

³⁴ Yücel Öztürk, "Osmanlı Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluş ve Gelişimi" *Türk Tarihinde Balkanlar*, Editörler: Z.İskefiyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı, SAÜ Balkan Araştırma Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Haz. 2013, s. s. 19.

beyleri ile Üsküp'ü de içeren kısımda Paşa Yiğit oğulları bölgenin fethinde ve iskanında önemli görev üstlendi³⁵. Osmanlı, Rumeli'de faaliyet gösteren bu akıncı beylerine fetihleri teşvik için sınır boylarında temlikler tahsis etti³⁶. Bazı vergi muafiyetlerini de kapsayan temlikler sayesinde uç beyleri pek çok yeni köyler kurdu. Buralara kendi akraba, hısım, köle ve bunların dışında Anadolu'dan gelen Türk-İslam nüfusunu iskan etti. Zamanla çoğalan bu yerleşim yerlerinde Osmanlı, daha önce tanıdığı bazı vergi muafiyetlerini kaldırmak istediğinde devletle reaya arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkabiliyordu. Temlik edilen topraklar uç beyleri tarafından hızla imar edildi³⁷. Bu akıncı uç beylerinden biri olan Paşa Yiğit, maiyetindeki Türkmenler ile birlikte Üsküp civarına gelerek burada kendi uç beyliğini tesis etti³⁸. Paşa Yiğit'ten sonra yerine geçen İshak Bey ise Paşa Yiğit'e "atası gibi" yakındır³⁹.

Aşıkpaşazade, Saruhan göçerlerin tuz yasağına uymaması sebebi ile sultan I. Bayezid Han zamanında Filibe yöresine sürüldüğünü bu göçerlerin "ulusu" olan Paşa Yiğit'in de ulusu ile birlikte Filibe yöresine gittiğini kaydeder⁴⁰. Ancak bu sürgün meseleyi uzun vadede çözmedi.

³⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İÜEF Yay., 1977, İstanbul, s.50.

³⁶ Barkan, "Tımar", *İA*, MEB Yay., c.XII.I s.296. Bu dönemde fetihler akıncı beylerinin maiyetindeki akıncılar tarafından yürütüldü. Akıncı, ahi ve tekke kökenlilere temlik edilen mülkler her türlü vergiden muaf ve babadan oğula geçen tümüyle şahsi mülktü. Öztürk, "Erken Osmanlı Kaynak Formları", s. 163. Ünlü şeyhülislam Ebussuud Efendi fetvalarında arazi mesellerine, tımar ve temlik, hususlarına yer verdi. Ertuğrul Düzdağ, *Ebussuud Efendi Fetvaları*, Kapı Yay., Haziran 2012, İstanbul, s.217.

³⁷ M. Münir Aktepe, *Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmesi*, Edebiyat Fak. Tarih Zümresi Doktora Tezi, İstanbul, 1949, s.285-289.

³⁸ Yücel Öztürk, "Erken Osmanlı Kaynak Formlarının Yapısal Karakteri Muhtevası ve Osmanlı Tarihi Açısından Önemi: Sultan Birinci Murad'ın Evrenos Bey'e Verdiği İmtiyaz Berati", *Doğu Avrupa Araştırmalarında Kavramlar, Kaynaklar, Metodoloji ve Sanat*, 2019 CIEES, Congress of International Eastern European Studies, October 2019, North Makedonya, s.162. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, Editor: Erhan Afyoncu, İstanbul, 2011, s.205. Bu temliklerin sahipleri idari olduğu kadar vergi konusunda da bağımsızdı. Devlet memurları vergi tahsili gerekçesi ile bu malikanelere giremiyordu. Barkan, "Tımar", *İA*, s.296. Paşa Yiğit Bey tarafından yetiştirilen İshak Bey 1414 yılında Paşa Yiğit Bey ölümü ile yerine geçmiş Sırbistan seferine katılmış, 1439 yılında vefat etmiştir. İnbaşı, "Üsküp", s.16.

³⁹ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz.: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013, s.88-100.

⁴⁰ *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.88-100.

Fatih Kanunnamesi'nde Saruhan Vilayeti ile ilgili olarak, tuz yasaknamesi yer aldığından I. Bayezid döneminden sonra da tuz meselesinin devam ettiği anlaşılabilir⁴¹.

1395 yılından itibaren neredeyse bugünkü modern Makedonya'nın tamamı Paşa Yiğit tarafından Osmanlı idaresine alındı. Paşa Yiğit 1420'lere kadar Üsküp'te uç beyliği yaptıktan sonra yerine İshak Bey geçti. İshak Bey 1432 Arnavutluk seferinde Osmanlı ordusuna katıldı. Bölgedeki gelişmelerden Osmanlı merkezini haberdar etti. II. Murad'ın Sırp prensesi ile evliliğinde düğün heyetinde öncü olarak yer aldı. Bölgede başarılı mücadeleler veren İshak Bey'e Venedikliler İškodra'daki topraklarının korunması karşılığında 200 altın haraç ödedi⁴².

II. Murad döneminde uç beyleri devlet içinde önemli nüfuzla sahipti. İshak Bey, Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kadar akınlar düzenledi⁴³. 1455 tarihine gelindiğinde İsa Bey' in uç vilayeti, Kalkandelen, Zveçan, Ras, Seniçe, Yeleç ve Hodided olmak üzere ayrıldı⁴⁴.

Rumeli Eyaleti ve Üsküp

14. yüzyılda, Osmanlı fetihleri öncesinde Balkan coğrafyasında Üsküp'ün de yer aldığı kuzey bölgeleri Sırların elinde idi. İmparator Duşan'dan sonra Sırp Devleti eski gücünü yitirdi. 1371'de gerçekleştirilen Çirmen Muharebesi'nde Sırlar Osmanlı kuvvetlerine yenilince Makedonya Türk saldırılarına açık hale geldi. Türk kuvvetleri Vardar Nehri ve Ohri çevresine kadar akınlar düzenledi⁴⁵. 1361'de Sultan Orhan, oğlu Murad'ı Lala Şahin ile birlikte Rumeli'ye gönderdi. Rumeli'de fethedilen topraklar Lala Şahin'in sorumluluğuna bırakılırken

41 H. İnalçık-R. Anhegger, *Kanunname-i Osmani Ber Muceb-i Örf-i Osmani*, TTK Yay., Ankara, 2002, s.29-30.

42 Feridun Emecen, "İshak Bey", *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, s.524-525.

43 Murad II dönemi uçları, Tırhala- Yenişehir, Ergiri (Serez ve Arnavutluk'ta), Üsküp, ve Vidin'den oluşuyordu. İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s.145.

44 Rossitsa Gradeva, "Rumeli Under The Ottomans, 15th- 18th Centuries: Institutions and Communities", *Analecta Isisiana LXXVI*, İstanbul, 2004, s.26.

45 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.1, s.199. Fahameddin Başar, "Çirmen Savaşının Balkan Tarihindeki Yeri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı)*, Sayı 12, İstanbul, 1998, s.55.

kendisine aynı zamanda beylerbeyi unvanı da verildi. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Rumeli eyaleti kurulmuş oldu. Eyalet, Osmanlı idari yapılanmasında en büyük yönetim birimini ifade etti⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci ile Rumeli Beylerbeyliği'nin tesisi, birbirine paralel özellik gösterdi⁴⁷. Anadolu eyaleti ise 1393 yılında kuruldu⁴⁸.

Kanuni döneminde İbrahim Paşa'nın sadrazamlığından itibaren Rumeli beylerbeyliğini bizzat sadrazamlar idare etti. Bu uygulamanın devletin iç ve dış siyasetinin ağırlık merkezinin Rumeli toprakları olmasından kaynaklandığı kabul edilebilir⁴⁹. Rumeli ve Anadolu, üç tuğlu paşaların idaresinde yer alan eyaletlere ayrıldı. Eyaletler paşaların idaresinde liva (sancak) adı altında çeşitli kısımlara ayrılıyordu. Paşa makamının bulunduğu sancağa Paşa Sancağı adı verildi⁵⁰. Osmanlı Devleti'nden önce Selçuklu Devleti'nde de benzeri bir idari yapılanmaya rastlanırken Osmanlı Devleti'nde bu uygulama daha sistemli hale getirildi. Eyalet ve sancakların sınırları bölgenin coğrafi-stratejik konumu ile birlikte etnik yapısı da dikkate alınarak belirleniyordu⁵¹.

⁴⁶ Osmanlı il düzeninde sancaktan eyalete doğru bir kayma görülür. Ağırlık daha küçük bir idari birimden daha büyük bir idari birime geçmiştir. İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1659 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 1. Baskı, Kasım 1978, s.122.

⁴⁷ Öztürk, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluş ve Gelişmesi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, s. 11.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.1, s.502-503. Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, c. XI, S.548-549. Osmanlı Devleti'nde karye, nahiye, kaza, sancak ve eyalet olmak üzere idari yapılanma mevcut idi. Kazaların birleştirilmesi ile sancaklar sancakların birleştirilmesi ile eyaletler oluşuyordu. Yusuf Halaçoğlu, *XIV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara, 1991, s.73; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 1997, s.217-228.

⁴⁹ Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti", *Belleten*, c.XX, TTKY, Ankara, 1956, s.248.

⁵⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîs'î Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, hazırlayan: Sevim İlgürel, Ankara 1998, s.25. Eyalet tabiri erken dönem Osmanlı devletinde tam olarak bugünkü anlam ile kullanılmıyordu. Bazen eyalet yerine vilayet kullanılıyordu. Bu durumda vali tabiri de kullanıldı. Ancak vali-i memleket tabiri ile herhangi bir yerin idare veya kadı naib gibi adli ve kazai amiri de ifade ediliyordu. XV. yüzyıl ortalarında ise eyalet kelimesi beylerbeylik bölgesi olmayan daha küçük bölgeleri ifade ediyordu. M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s.7.

⁵¹ Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, TTKY, Ankara, 2013, s.25.

Osmanlı Devleti'nde temel idari birim sancaktı. Bu durum fazla bir değişime uğramadan Tanzimat'a kadar sürdü⁵². Koordinatör görevi gören bir birimi ifade eden eyalet, sancakların bir araya gelmesi ile oluştu⁵³. 1463 tarihinde uç sisteminin kaldırılmasının ardından Üsküp Rumeli eyaletine bağlı kaza olarak kaydedildi. 1463'te Bosna'nın fetihten sonra Bosna paşa sancağına dönüştürüldü. İshak Bey'in oğlu İsa Bey Bosna'nın ilk sancakbeyi oldu⁵⁴. Bosna'nın fethinden sonra Üsküp uç olma özelliğini yitirdi.

Kanuni dönemine ait kanunnamede Üsküb Rumeli eyaletine bağlı 24 sancaktan biri olarak kaydedilir⁵⁵. 17. yüzyıl müelliflerinden Hazerfan Hüseyin Efendi yine Kanuni döneminde olduğu gibi Üsküb'ü Rumeli eyaletinin 24 sancağından biri olarak belirtir⁵⁶.

1551 yılında ise Üsküp sancak statüsünde yer aldı⁵⁷. Üsküp sancağına bağlı kazalar ise Üsküp, Kalkandelen, Pirlepe ve Kırçova nahiyeleri oldu⁵⁸. Fatih dönemi kanunnamelerinde Üsküb, tuz yasağı, çeltük yasağı ve maden ile ilgili hususlarda yer alır.

Fatih'in Belgrad ve Eflak bölgesine düzenlediği seferlerde Üsküp ordunun ikmal ve uğrak yeri oldu⁵⁹. Fatih'in Belgrad seferi sırasında

⁵² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s.251.

⁵³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.252. Vilayetler ve sancaklar devletin tek idari birimi değildi. Osmanlı topraklarındaki her şehir ve kasabada yer alan kadı, hakim, noter ve padişahın diğer emirlerini uygulayan merkezden atanmış resmi yetkili olarak görev yaptı. Kadı, sancakbeyinin aksine görev bölgesinin tamamında otorite ve yetki sahibiydi. Bu açıdan kazalar paralel bir idari yapılanmayı oluşturuyordu. Sancakbeyi kadı emri olmadan herhangi bir cezai müeyyideyi uygulayamazdı. Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev: Şiar Yalçın, İstanbul, 1. Baskı, İstanbul 2006, s.250.

⁵⁴ Gradeva, "Rumeli Under The Ottomans", s.26.

⁵⁵ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.IV I. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul, s. 534.

⁵⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, TTK Yay., Ankara 1998, s. 117.

⁵⁷ Mehmet İnbaşı-Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp*, TTKY, Ankara, 2018, s. 31. Osmanlı devleti bir taraftan eyalet (beylerbeyilik) ve sancak (liva) olarak askeri idari birimlere ayrılırken aynı zamanda bu ayrıma tabi topraklar üzerinde kaza denilen şeri idari birimlerde yer almıştır. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, TVYY, İstanbul, 2012, s.71.

⁵⁸ Osmanlı kuruluş döneminde vilayet, liva, kaza, nahiyeye tabirlerinin birbirlerini yerine kullanıldığına sıkça rastlanır. Gökbilgin, *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, s.8.

⁵⁹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 79-99.

topların bir kısmı Tuna Nehri vasıtası ile taşınırken bir diğer kısmı Üsküp'te döküldü⁶⁰.

Osmanlı Devleti'ndeki toprak idaresi esas olarak Selçukluların benzeri idi. Fethedilen yeni yerler, miri arazi adı altında devlete ait bulunuyordu. Ancak devlet dilediğinde bu toprakları ikta, vakıf ya da mülk şeklinde şahıslara devredebiliyordu. Osmanlı Selçuklu düzenini devam ettirmekle birlikte günün koşulları uyarınca miri arazi sistemini kendi bünyesine uyarladı⁶¹. Osmanlı Devleti ele geçirilen yeni yerleri haracî, öşrî, mirî arazi⁶² gibi farklı statülerde yapılandırdı. Rumeli'de elde edilen yeni bölgelerde uç beylerine sınır boylarında temlikler verilmekle birlikte bölge arazisi daha çok mirî arazi statüsüne dahil edildi. Ele geçirilen yeni yerler tahriri yapıldıktan sonra ekip biçmek kaydıyla eski sahiplerinde bırakıldı. Sahib-i arz yani tımar sahipleri, reaya gerektiği gibi toprağını işlemediğinde toprağını elinden alıp bu toprağı bir başkasına, yine ekip biçmesi koşuluyla tahsis edebilirdi⁶³. Bu durum göreve bağlı maaş niteliği gösteriyordu⁶⁴. Tımar sisteminin uygulandığı yerlerde vergilerin toplanması ve aidiyeti hususu devlet tarafından yakından takip edildi⁶⁵. Bu bakımdan Üsküp, tımar sisteminin, dolayısıyla merkeziyetçi politikaların uygulandığı yerlerden biri oldu.

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen bir vilayette tımar gelirlerinin belirlenmesi, üretim durumunun tespiti gibi sebeplerle tahrir kayıtları

⁶⁰ İnbaşı-Kul, *Üsküp*, s. 17.

⁶¹ Aktepe, *Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri*, Edebiyat Fak. Tarih Zümresi Doktora Tezi, İstanbul, s.281-282.

⁶² Ebussud Efendi arazi meselelerine dair verdiği fetvalarda mülk araziye, şehir içinde olan yerler olarak tanımlar. Miri arazinin ise öşri ya da haraci kategoriye dahil edilemeyeceği bunu tasarruf edenlerin malik olmadığını kaydeder. Hatta miri arazi etrafın hendek kazılıp meyve ağaçları dikilse bu arazi yine miri arazidir. Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Ebussud Efendi Fetvaları*, 1. Basım, İstanbul, Haziran 2012, s. 217-218.

⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.505; Büyük Selçuklularda uygulanan ikta sistemi, Osmanlılara ana hatları ile tımar örneği teşkil edebilecek özelliklere sahipti. Dirlikler bir hizmet karşılığı ve hükümdarın isteğine uygun olarak belirli bir süre için belirli bir görevle verilir, babadan oğula geçebilirdi. Bizansta pronoya denilen sistemde Osmanlı tımarına benzer bir şekilde görev karşılığı toprak tahsisleri imparatorluğun askeri yapısının temelini oluşturuyordu. Pronoya adını taşıyan bu tımarlarda toprak ve üzerinde yaşayan köylü imparatorun malı kabul edildiğinden satılamaz, devredilemez, miras bırakılmaz ve vakfedilemezdi. Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, MEB, XVII.1, İstanbul, 1979, s.294-295.

⁶⁴ Barkan, "Tımar", s.295.

⁶⁵ Barkan, "Tımar", s. 309.

tutulurdu. Rumeli toprakları da fetihler sonrasında yeni ele geçirilen diğer yerlerde olduğu gibi hızla tahrir edildi. Ardından tımarlar dağıtıldı. Rumeli’de ilk tımarlar ilmiye teşkilatından kadınlara ve diğer bir askeri grup olan yayalara verildi⁶⁶. Sadece ilmiye ve diğer askeri mensuplara değil Doğu Makedonya’da doğancı⁶⁷ vazifesini yerine getiren bir şahsa tımar tevcih edildiği görüldü⁶⁸. 17. yüzyıl müelliflerinden Hazerfan’ın kaydına göre Rumeli eyaletinde 24 sancak vardır. Bunlardan biri olan Üsküp’te hass-ı mirliva 240.000 akçadır. 20 zeamet ve 344 tımar yer alır⁶⁹.

Üsküp’te su yolu işinde çalışan köylü bu hizmeti karşılığında avarız-ı divaniyeden ve tekalif-i örfiyeden muaf tutuldu⁷⁰. Mehmet II. zamanında Üsküp asesbaşısı gelirini kentin dükkanlarından sağlıyordu⁷¹. Üsküp beyliğinde bulunan İshak Bey oğlu İsa Bey’de büyük bir Hristiyan aileden geliyordu⁷².

Osmanlı Devleti, Makedonya ve Taselya bölgelerinde, yollarda ve sarp geçitlerde güvenliği sağlamak amacı ile yerlilerden oluşturulan martolos denilen silahlı askeri birlikleri oluşturdu⁷³. Üsküp sancağı içinde martoloslar yer aldı. XV yüzyıl başlarında teşkilatlandırıldığı düşünülen martoloslar bazen sınır bekçisi bazen kale koruyucusu bazen de muhafız

⁶⁶ Gökbilgin, *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, s.77-79. Halil İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, *Fuat Köprülü Armağanı*, TTKY, Ankara, 1953 s.211.

⁶⁷ Burada belirtilmesi gereken nokta bu vazife reayadan askeri sınıfa geçirmiyor. Bu görevi yerine getirenler avarız vergisini ve rüsüm-u reayasını ödemeye devam eder. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, s.277.

⁶⁸ Niceoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, çev.: M.Ali Kılıçbay, Teori Yay.,1. Baskı 1985, s.14-15.

⁶⁹ Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhisü’l- Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*, s.117.

⁷⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, Eren Yay., genişletilmiş 2. Baskı, s.38-39

⁷¹ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, s.34.

⁷² İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, *Fatih Devri Üzerine Tetkik ve Vesikalar I*, TTK, Ankara, 1984, s.219-220

⁷³ Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s.409-410; Halil İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, s.207-208

ve derbend bekçisi olarak görev aldı. Martoloslar yine tımar karşılığı bu görevi ifa etti⁷⁴.

Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasında fetihlerle birlikte bölgedeki Rum, Sırp ve Arnavut asıllı yerli askeri sınıfları muhafaza edip bu grupları Hristiyan tımar sahibi olarak kendi bünyesine dahil etti. Üsküp'te Hristiyan tımar sahipleri bulunuyordu⁷⁵. Osmanlı sadece ilmiye sınıf mensuplarına değil 15. yüzyılda Ortodoks Balkan kilisesi temsilcilerine de tımar tahsis edildi⁷⁶.

Devlet sadece din adamlarını değil asker ihtiyacını karşılayabilmek için eski askeri personeli de kendi yönetim sistemine adapte etti. Eski Hristiyan sipahiler bu sistem içinde varlığını sürdürdü. Sipahi olmak için dine bakılmamış, Osmanlı sultanına sadakatle hizmet etmek yeterli görülmüştür⁷⁷. Osmanlı Devleti Balkanlarda, fetihten sonra Duşan kanunlarını belli ölçüde devam ettirdi. Osmanlı Devleti, Rumeli'de tımar sistemini hatırlatan Proninja sistemini belli ölçüde korudu⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda kendine özgü koşullar altında tesis edilen tımar sistemi devletin idari-iktisadi yapısında temel yapıtaşlarından biri oldu⁷⁹. Osmanlı Devleti'nde uygulanan tımar sistemi o dönemin idari- iktisadi koşullarının sonucu idi⁸⁰.

Rumeli Kazaskerliği ve Üsküp Kadılığı

Osmanlı Devleti'nde eyalet yapılanması benzeri bir yapılanma ilmiye hiyerarşisinde de mevcuttu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği olarak iki kazaskerlik yer aldı. I. Murad döneminde ilk kazasker olarak Çandarlı Kara Halil atandı. Çandarlı Kara Halil'in tam olarak hangi tarihte bu göreve geldiği net değildir⁸¹. Fatih döneminde Anadolu ve Rumeli olmak

⁷⁴ Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, s.79-80.

⁷⁵ İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", s.207-208, 218.

⁷⁶ Niceoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s.36-39.

⁷⁷ Ortaylı, *Türkiye İdare ve Teşkilat Tarihi*, s.127.

⁷⁸ Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", s.237-240, 246.

⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, MEB, c. XVII.I, s.287.

⁸⁰ Barkan, *Türkiye'de Toprak Meseleleri*, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s.144.

⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, 2. Basım, TTK Basımevi, Ankara 1986, s.7. Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Bellekten*, LXI/232, Aralık 1997, s.6-7. Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yay., Haz. 2005, İstanbul, s.31.

üzere kazaskerlik ikiye çıkarıldı⁸². Daha sonra yeni fetihlerle buna Mısır kazaskerliği eklendi. Ancak bu uzun ömürlü olmadı. Rumeli darül-cihad olması açısından üstün bir konumu ifade etti⁸³. Genel teamül XVI. yüzyıldan itibaren Rumeli kazaskerliğinden sonra bu görevi ifa eden kişinin daha üst makam olan şeyhülislamlık makamına getirilmesi idi⁸⁴. Bununla birlikte kazaskerlik Fatih döneminde Rumeli beylerbeyliği de dahil daha üst mevkiyi ifade ediyordu⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nde vilayet, liva, kaza, nahiye tabirlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığına sıkça rastlansa da kazanın anlamı açıktır: Bir kadının selahiyeti altında bulunan yeri ifade eder⁸⁶. Kaza, ticari ve kültürel bakımdan çevresinin merkezi olmuş bir kasaba ya da şehirle bu merkezi çevreleyen köylerden oluşan bir idari birimdir. Oluşumu tarihi seyir içinde meydana gelen kazaları ortaya çıkaran faktörler iktisadi, coğrafi ve kültürel olarak ele alınabilir⁸⁷. 1453 ten itibaren 1559'a kadar ciddi bir değişim görülmeyen Osmanlı devlet düzeninde devletin merkez hükümeti kontrolünde olan idari örgüt söz konusu olduğunda akla kaza gelir. Divandan ve sultandan doğrudan emir alan kadılar ilk kademe idari organdır⁸⁸.

Silistre kanunnamesinden anlaşıldığına göre vergiler belirlenirken kaza birimi esas alınır⁸⁹. Sancak teriminin ise 16. yüzyılda idari birimi ifade etmenin yanı sıra kumanda anlamında da kullanıldığı, liva-ı

⁸² Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yay., s.35

⁸³ İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", s.662. Erken dönemde pratik çözümlere yönelen Osmanlı Devleti ilerleyen dönemde devletin gitgide merkezîyetçi bir yapıya bürünmesi ve kazaskerlik kurumunun gelişme yönü diğer önceki Türk-İslam devletlerinde görülen kadılıkadatlığa ayrıca bir gereksinim bırakmadığı kabul edilebilir. Bu sebeple de Osmanlı Devletine has özelliklere sahip kazaskerlik kurumu ortaya çıktı. Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yay., Haz. 2005, İstanbul, s.28. Rumeli fetihlerinde Darü'i-cihad konusunda farklı görüşler için bakınız: Heath W. Lowry: *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2010.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi Ankara,1988, s.152.

⁸⁵ Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, s.40.

⁸⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, s.8.

⁸⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY 2010 İstanbul, s.426.

⁸⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s.430.

⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, s.285.

müsellem, voynugan sancağı gibi ifadelerden coğrafi bir bölgeden ziyade belirli grupları kapsayan terimlerden anlaşılabilir. Osmanlı Devleti'nde kumanda ve idare kavramları tam olarak birbirinden ayrı değildir⁹⁰. Bir sancak içerisinde birden çok kaza yer alabilir.

Osman Gazi'nin yanında yer alan, kendisi ile savaşlara katılan, orduda imamlık yapan Tursun Fakih Karacahisar'ın fethinden sonra (1288-1299) kiliseden camiye çevrilen yerde Osman Gazi adına ilk hutbeyi okudu. Burada hem kadı hem hatip olarak yer aldı. Bu hutbe Osmanlı'nın ilk bağımsızlık işareti kabul edildi⁹¹. İlk Osmanlı sivil idari biriminin kadıliklar şeklinde olduğu, sancağın askeri bir teşkilatlanmayı temsil ettiği, bu yönüyle de Selçuklu yapılanmasına benzediği söylenebilir. Burada şer'i kuralları ve kanunları iyi bilen, kazada sultanı temsil eden ve kaza biriminin başında yer alan kadılar devlet idaresinin diğer kollarını da denetim altında tuttu. Bu durum Osmanlı merkezi sisteminin temelini oluşturdu⁹².

Osmanlı Devleti'nde uç beylerinin feodal bey gibi davrandıkları dönemde uç beylerine merkezden kadı atanması uygulamasının var olduğuna dair ize rastlamak mümkündür. Hadidi'nin kaydına göre her uç beyine kadı atanır ve bu kadılar sefere katılırdı⁹³.

Rumeli kazaskerliği içinde yer alan Üsküp 1530 tarihli Rumeli vilayeti muhasebe defterine göre Paşa (Sofya) livası sağ kol içinde kaza

⁹⁰ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1659 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s.16-17.

⁹¹ İsmet Çetin, *Tursun Fakih: Hayatı Edebi Şahsiyeti Mesnevileri*, İlesam Yay., Ankara 2002, s.9.; Osmanlılar Batı Anadolu'da beylik haline geliş sürecinde toplum sınıflarından biri de fakılardı. İmamlık, hatiplik bazende kadılık gibi dinî-kazaî görevleri ifa eden bu sınıfın en ünlü temsilcisi Tursun Fakı'dır. Tursun Fakı Osman Gazi adına ilk hutbeyi okumuştur. Mehmet Gel, *Kuruluş Devri Osmanlı "Fakı" Zümresinin Tipik Bir Öncüsü: Tursun Fakı*, *OTAM*, sayı:26, Güz 2009, Ankara 2011, s.94.

⁹² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, YKY, İstanbul, 2010, 1. Basım, s.206.

⁹³ Hadidi, *Tevarih-i Ali Osman*, haz.: Necdet Öztürk, MÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1991, s.88.

statüsünde yer aldı⁹⁴. 1542 tarihli 217 numaralı icmal defterine göre Üsküp'e bağlı 216 karye bulunuyordu⁹⁵.

Üsküp kadılığı XVI. yüzyılda 150-300 akçalık kadılıklar arasında idi⁹⁶. 1521 yılında 130 akçalık kaza statüsünde iken, 1527-28 yıllarında 160 akçe, 16. yüzyıl ikinci yarısında ve 17. yüzyıl üçüncü çeyreğinde 300 akçelik kaza statüsünü korudu⁹⁷.

Üsküp medresesi XVI. yüzyılda Kırklı Medreseler sınıfında yer aldı. Üsküp'te İshak Paşa Medresesi'nden mezun olan Taşköprülüzade bundan sonra İstanbul'daki Kalenderhane Medresesi'ne devam etti⁹⁸. 1661 yıllarında bölgede bulunan Evliya Çelebi ise Üsküp'ün 500 akçelik mevleviyet olduğu ve beş adet naiplikten oluştuğunu kaydeder⁹⁹.

Üsküp Kanunnameleri

Rumeli'de tipik Osmanlı kanunları ile birlikte Bizans ve Slav geleneksel hukuk ve kurumları yer aldı. Pek çok kanunun Osmanlı öncesine uzandığı görülebilir. Rumeli kanunnameleri yörük, müselleme ,voynuk, tatar gruplarına yer verdi. Bu kanunnameler aynı zamanda

⁹⁴ 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri, yayına hazırlayanlar: Ahmet Özkılınc, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no: 55, Ankara 2001, s.14-15.

⁹⁵ Galip Çağ, "16. Yüzyıl Ortalarında Makedonya Topraklarının Durumu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 20, 2011, s. 9.

⁹⁶ 25 akçadan başlayan kasaba kadılıkları başlangıçta 150 akçaya kadar atansa da XVI. Yüzyıl sonlarında 200, 300, 400, 499 akçaya kadar yükseltilmiştir. Yasemin Bayezid, Osmanlı İlmiye Tarkinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.258-231; Üçyüz akça yevmiyeli kadı isterse mal defterdarı olurdu. Üçyüz akçalı kadılıklar maaş olarak daha aşağıda olsa da kanunnameye 500 akçalı mevleviyet derecesinde sayılmıştır. XVI yüzyılda hariç 50 akçalı müderrisin 500 akçalı mevleviyete tayini kaldırılarak bunlar 150 akçalık kadılıklara tayin edilmiştir. 150 akça yevmiyeli bir kadı müderrisliğe geçmek isterse hariç 50 akçalı medrese müderrisi olabiliyordu. Süleymaniye müderrisi olanlardan bazıları Mısır kadılığına tayin edilebiliyordu. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara,1988, s.89.

⁹⁷ Levent Kuru, "XVI. Yüzyılın 2. Yarısında Rumeli Kadılıkları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c.8, sayı:2, Aralık 2019, s.269-290.

⁹⁸ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, c. I, MÜ İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 2005, s. 123-124.

⁹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.V, s.3030-3034

reaya-sipahi ilişkileri ve askeri sınıfın diğer üyeleri arasındaki düzenlemeleri kapsadı¹⁰⁰.

Akgündüz'ün yayınladığı kanunnamelerde Üsküp adı, Fatih dönemine tarihlenen çeltük yasağı hükmü suretinde geçer¹⁰¹. Bu yasaknamede, çevrede yer alan bazı kazalar ile birlikte Üsküp'te pirincin zamanında ekilip bakımının yapılması vaktinde hasat edilerek pazara götürülmesi istenir. Burada adı geçen yerlerdeki kadı, sancak beyi ve naipler işi sıkı tutması ve bu konuda herhangi bir aksaklığa meydan vermemesi hususunda sıkıca tembihlenir¹⁰². Üsküp adı Rumeli'ye ait başka hükümde bu kez monopolye sebebiyle geçer. Buna göre, gayrimüslimlerin tabi oldukları subaşılık arazi yerinden başka yere bağ ekmesi yasaklanırken bu kurala uymayanlardan iki öşür alınacağı belirtilir¹⁰³. Üsküp nahiyesi Kalkandelen ile ilgili olarak dönüm başına ödenecek bağ vergisi hakkında hükme rastlanır¹⁰⁴.

Rumeli maden bakımından zengin bir bölgedir. Fatih kanunnamesinde Kratova Maden Kanunnamesi yer alır. Burada maden kuyusunun açılması, kimin ne şekilde hak tasarrufuna sahip olacağı, kuyuyu açanlara ne şekilde ödeme yapılacağı ve varsa bitişikteki kuyu ile

¹⁰⁰ Rumeli sancak kanunnameleri ayrı bir form şeklinde yer alır. Burada tipik kanunî Osmanî ile birlikte Bizans yada Slav geleneksel hukuk ve kurumları yer alır. Pek çok kanunun Osmanlı öncesi uygulandığı görülür. Rumeli kanunnameleri yörük, müselleme, voynuk, tatar gruplarını içerir. Rumeli kanunnameleri aynı zamanda reaya-sipahi ilişkileri ve askeri sınıfın diğer üyeleri arasındaki düzenleme yer alır. Halil İnalçık, "Kanunname", *Enclypd of İslam*, vol. 4,s.564.

¹⁰¹ Osmanlı literatüründe kanunname belirli konularda sultanın emirlerini kapsayan yasal kayıtlardır. 9/15. yüzyıllarda yasakname terimi de aynı anlama sahipti. Osmanlı imparatorluğunda kanunname çeşitli düzenlemeler yapmak için sıklıkla kullanılan ve genişleyen bir kavram haline geldi. Bununla birlikte kanunname tabiri herhangi bir kanun ki bu sadece sultanın emri-fermanı olarak kullanıldı. Tek bir ferman veya berat tanımlanmış ve konusu sınırlandırılmış bir kanun formu da olabilir. Bunun bütün imparatorlukta, belirli bir bölge ya da belirli bir sosyal grupta uygulanması amaçlanabilir. İnalçık, "Kanunname", *Enclypdia of İslam*, volüme:IV,s.562.

¹⁰² Akgündüz, *Kanunnameler*, c.I, s.408., Müslüman çiftçiler Rumeli'nin farklı bölgelerine pirinç, pamuk gibi zirai ürünleri götürdü. İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, c.I, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s.203.

¹⁰³ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.I, s.411. Monopolye için bakınız: Barkan, Tımar, s.312.

¹⁰⁴ Halil İnalçık-Robert Anhegger, *Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmani*, TTKY, 2. Baskı, Ankara, 2000, s.15.

ilgili yapılacak muamelelere yer verilir¹⁰⁵. Kratova ile ilgili bir başka kanunnamede yine kuyuların ne şekilde açılacağı, madene ulaşıldığında burada çalışanlara hangi oranlarda ödeme yapılacağı ve madende hırsızlık olması durumunda ve çalınan mal yakalandığında yapılması gereken işlemi konu edinir¹⁰⁶. 1475 yılına tarihlenen Kratova maden ve gümüş yasağında ise merkezden gönderilen görevlinin madeni denetleyeceği, buradan elde edilen gümüşün kalheneden çıkarılmayacağı, Dubrovnik'e giden yolcuların yanlarında gümüş götüremeyeceği ve kadı marifeti ile kalpazanlık suçu şer'an ispatlandığında kalpazanlık yapanın asılacağı belirtilmiştir¹⁰⁷. Kalpazanlık ağır suçlardadır.

Madencilik ile ilgili başka bir husus darphanelerdir. Osmanlılar maden bölgeleri ve önemli ticaret merkezlerinde çok sayıda darphane açtı. Fatih döneminde Balkanlarda Serez, Novaberda ve Üsküp'te birer darphane kuruldu¹⁰⁸. Üsküp'te basılan ilk akçe 1422 tarihlidir¹⁰⁹. 16. yüzyıla kadar Osmanlı darphaneleri kullandıkları altın ve gümüşün büyük kısmını Balkan coğrafyasından temin etti. Balkanlarda maden faaliyetleri, 16. yüzyıl ilk yarısında Avrupa kıtasına, Amerika'dan getirilen ucuz gümüş madeni sebebiyle gerileme sürecine girdi. 17. yüzyıla gelindiğinde Üsküp'te ve diğer madenlerde üretim büyük ölçüde azaldı¹¹⁰. 1640 yıllarında Balkanlardaki en büyük madenin yer aldığı Üsküp'te üretim durma noktasına geldi¹¹¹.

Üsküp'ün diğer nahiyeleri Prizren ve Kalkandelen bölgelerine dair kayıtlar, o dönemin önemli tüketim maddelerinden biri olan tuz yasağı hükmü suretinde yer alır¹¹². Tuz yasağına uyulması konusunda gereken özenin gösterilmemesi sancakbeyi, kadılar ve bunların maiyetinde

¹⁰⁵ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.1, s. 542-543.

¹⁰⁶ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.1, s. 546-547.

¹⁰⁷ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.1, s. 549-550.

¹⁰⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, TVYY, 4.basım, İstanbul, 2007, s.38.

¹⁰⁹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.41.

¹¹⁰ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.151.

¹¹¹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.151.

¹¹² Akgündüz, *Kanunnameler*, c.1, s. 564.

çalışanlar için sadece görevden alınma sebebi değil, aynı zamanda idama kadar götürebilecek ağır bir suçtur¹¹³.

Balkanlarda maden bakımından zengin başka bir bölge de Semendire sancağına bağlı Sas'tır. II. Bayezid dönemine ait Sas Madeni Kanunnamesi'ni önemli kılan özelliklerden biri madencilikle ilgili pek çok terimin açıklanmış olmasıdır¹¹⁴. II. Bayezid dönemi Prizren Kanunnamesi'nde burada yer alan madenden eskiden beri olageldiği üzere bac ve rüsumlarının alınması, 100 dirhem gümüşten alınacak kalhane vergisi, hubattan, balıktan, koyundan, şaraptan, çukadan ve kömürden alınacak rüsümlar hakkındadır¹¹⁵.

Barkan tarafından neşredilen kanunnamelerde yer alan II.Selim dönemine ait kanunda Üsküb ve Selanik Kanunnamesi aynı başlık altında yer alır. Kanunname metninden anlaşıldığına göre bu metnin kaleme alınma sebebi, reayanın işlediği toprağın öşür veya haraci arazi olup olmadığı konusunda yaşanan bazı sıkıntılar sonucu olduğu yönündedir. Bu sıkıntıların ortadan kaldırılması için metinde İslam toprağının arz-ı öşriye, arz-ı haraciye ve arz-ı memleket olarak üç ana grupta toplandığı belirtilir. Buna göre Üsküb bölgesi de arz-ı memleket ya da arz-ı miri statüsünde yer alır¹¹⁶. Bu tür arazi reayanın mülkü değildir. Reaya, öşür ve çift akçesini ödeyip ölünceye kadar toprağı işler. Öldüklerinde varsa oğulları bu toprağı işlemeye devam eder. 3 yıl üst üste işlenmeyen toprak başkasına tapuya verilir. Bu topraklar şahsi mülk değildir ve vakfedilemez. Kadı bunun için vakfiyename hazırlamış olsa bile bu geçerli değildir¹¹⁷. Devlet bu uygulama ile toprağın verimini düşürücü şekilde parçalanmasını ve toprak satışının spekülatif şekil almasını engellemiş oluyordu¹¹⁸. Bu bağlamda Üsküb, Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı bir yer idi. Tüm servetin ve medeniyetin topraktan kaynaklandığı bir dönemde devletin tüm toprakları kendi toprağı ilan etmesi ve toprağın kullanımı belli kurallar

¹¹³ İnalçık-Anhegger, *Kanunname-i Sultani*, 31-33.

¹¹⁴ Akgündüz, *Kanunnameler*, c. II, s.480-486.

¹¹⁵ Akgündüz, *Kanunnameler*, c. II, s. 472-473.

¹¹⁶ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.I, s.298-299

¹¹⁷ Akgündüz, *Kanunnameler*, c.I, s.299.

¹¹⁸ Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s.131.

çerçevesinde, belli sürelerde ve belirli kişilere devretmesi olağan bir yaklaşımdı¹¹⁹.

Sonuç

Ele geçirildiği tarihten itibaren coğrafi-stratejik konumu, yeraltı-yerüstü kaynakları, bakımından zengin bir bölge olması açısından Üsküp Osmanlı Devleti'nin önemli güzergahlarından biri oldu. Fethedildiği dönemde tüm bu özelliklerin yanı sıra aynı zamanda uç olması açısından da ayrı bir öneme sahipti. Kendisi de Selçuklu'ya uç beylik olarak kurulan Osmanlı, Rumeli topraklarında kuruluşundan itibaren hızla ilerledi. Türk-müslüman nüfusun nakledildiği bölgeye çeşitli yörük grupları da geldi. Bu yörük grupları sadece hayvancılık ile uğraşmadı, daha önce belirtildiği gibi aynı zamanda askeri görevleri de yerine getirdi. Üsküp ve çevresine dair kanunnamelerde; maden, arazi, çeltik ekimi, para basımı ve miri arazi sistemi ile ilgili kanunlar dikkati çeker. Üsküp ve Selanik Kanunnamesi özellikle arazi meselesine tahsis edilmiştir. Burada toprağın hangi durumlarda hangi statüye girdiği ve alınacak vergi ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Buna göre miri arazi sisteminin uygulandığı Üsküp merkezîyetçi sistemin hakim olduğu yerlerden biri olarak karşımıza çıkar. Üsküp fethedildiği tarihten itibaren merkezi yönetim politikası ile birlikte yapılan imar ve iskan faaliyetleri ile tipik bir Osmanlı kentine dönüşmüştür.

Kaynakça

- Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, c.I, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1990.
 Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, c.II, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1990.
 Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, 1. Basım YKY, İstanbul, 2010.
 Aktepe, M. Münir, Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri, Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi Doktora Tezi, İÜ Kütüphanesi Tez -1647, İstanbul 1949.
 Aşıkpaşazade, Aşık Paşaoğlu Tarihi, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bak. Yay.

¹¹⁹ Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s.404.

Aşıkpaşazade, AşıkpaşazadeTarihi, haz.: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, Nisan 2013, İstanbul.

Baltacı, Cahit, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, c. I, MÜ İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2005.

Barkan, Ö. L., "Tımar", c.XII.I, MEB İA, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Barkan, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri, Hamle Yayınları, İstanbul, 1993.

Barkan, Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, 1. Cilt, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.

Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", Gözlem Yay., İstanbul 1980.

Başar, Fahmeddin Çirimen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), Sayı 12, İstanbul 1998.

Bayezid, Yasemin, Osmanlı İlmiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadiaskerliği Ruznamçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Beldiceanu, Niceoara, XIV. Yüzyılda XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, çev.: M.Ali Kılıçbay, Teori Yay., 1. Baskı, Ankara 1985.

Bilge, Mustafa L., "Arnavutluk", DİA, c.III, TDV Yay., İstanbul 1991.

Bulduk, Üçler, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı, TTK, Ankara 2013.

Çağ, Galip, "16. Yüzyıl Ortalarında Makedonya Topraklarının Durumu", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, İÜ Edebiyat Fak. Yay., sayı: 20, 2011.

Çetin, İsmet, Tursun Fakih: Hayatı Edebi Şahsiyeti Mesnevileri, İlesam Yayınları, Ankara 2002.

Düzdağ, Ertuğrul, Kanuni Devri Ebussuud Efendi Fetvaları, Kapı Yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 2012.

Emecen, Feridun, "İshak Bey", DİA, c.XXII, TDV Yay., İstanbul 2000.

Ergenç, Özer, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, TVYY, İstanbul, 1. Basım 2012.

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.V, haz.: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2011.

Gel, Mehmet, Kuruluş Devri Osmanlı "Fakı" Zümresinin Tipik Bir Öncüsü: Tursun Fakı, OTAM, sayı:26, Güz 2009, Ankara 2011.

Gökbilgin, M. Tayyib Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İÜEF Yay., İstanbul 1977.

Gökbilgin, M. Tayyib, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İÜEFY, İstanbul 1957.

Gökbilgin, M. Tayyib ,“Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları Şehir ve Kasabaları”, Belleten, sayı:78, c. XX, TTK Yay., Ankara, 1956.

Gökbilgin, M. Tayyib, XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007.

Gradeva, Rossitsa, Rumeli Under The Ottomans, 15th- 18th Centuries: Institutions and Communities, Analecta Isisiana LXXVI, The Isis Press, İstanbul 2004.

Hadidi, Tevarih-i Ali Osman (1299-1523), haz.: Necdet Öztürk, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1991.

Halaçoğlu, Yusuf, XIV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yay., Ankara 1991.

Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîs’l Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, haz.:Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.

İlgürel, Mücteba “Çaka Bey”, DİA, c.VIII, TDV Yay., İstanbul 1993.

İmber,Colin, Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650, çev: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1. Baskı, İstanbul 2006.

İnalcık, Halil, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları, İsam Yay., İstanbul 2010.

İnalcık, Halil , “Eyalet”, DİA, c.11, TDV Yay., İstanbul 1995.

İnalcık, Halil, Fuat Köprülü Armağanı, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna”, Dil Tarih ve Coğrafya Fak. Yay., 1953.

İnalcık, Devlet-i Aliyye, c.I, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

İnalcık, Halil, “Kanunname”, Encyclopaedia of İslam, vol. 4, ed.: E. Van Donzel-B.Lewis-Ch. Pellat, Third İmpression, , E. J. Brill, Leiden 1997.

İnbaşı, Mehmet - Kul, Eyüp , Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp, TTK Yay., Ankara 2018.

İnbaşı, Mehmet, “Üsküp”, DİA, c.42, TDV Yay., İstanbul 2012.

İnbaşı, Mehmet, “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti”, Türkler Ansk., c.9, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

İnbaşı, “Fetihten İtibaren Üsküb’de Türk Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (1995), s. 71-80.

İpşirli, Mehmet, Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar), Belleten, LXI/232, Aralık 1997.

Jorga, Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c.I, Çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2000.

Kılıç, Orhan, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362/1799)”, c.IX, Türkler Ansk.,Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

Kommena, Anna Malazgirt’in Sonrası: Alexiad Anadolu ve Balkan Yarımadasına İmparator Alexios Kommenos Dönemi Tarihi, Çev.: Bilge Umar, İnkılâp Yay., İstanbul 1996.

Kitovulos, İstanbul'un Fethi, Türkçesi: Karolidi, Kapı Yay., İstanbul Haziran 2013.

Kunt, İ.Metin, Sancaktan Eyalete 1550-1659 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Ün. Yay., 1. Baskı, Kasım 1978.

Kuru, Levent, "XVI. Yüzyılın 2. Yarısında Rumeli Kadılikları", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, c.8, sayı:2, Aralık 2019.

Muntaner, Ramon, Chronicle, translated by: Lady Goodenough, Ln Parentheseses Publication, Cambiridge 2000.

Nazif Hoca, " Üsküb", MEB İA, c.13, Kültür ve Turizm Bak., MEB Basımevi, İstanbul 1986.

Nicoloudes, Nicolaos "Bir Tarihi Olayın Açıklanması İle İlgili Sorunlar: Gelibolu'nun Fethi ve Laonikos Chalkokondyles", Çev: Ferhan Kırıldökme Mollaoglu, Tarih Araştırmaları Dergisi, DTCF Yay., c.27, sayı:44, 2008.

Ocak, A. Yaşar, Saru Saltuk Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü, TTK Yay., Ankara 2002.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1967.

Oruç Bey Tarihi, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Ortaylı, İlber, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2012.

Öztürk, Yücel, "Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü", Türkiye Günlüğü 58, Kasım-Aralık, Ankara 1999.

Öztürk, Yücel, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluş ve Gelişmesi", Türk Tarihinde Balkanlar, Ed.: Z. İskefiyeli-M. B. Çelik-S. Yazıcı, Sakarya Ün. Yay., Sakarya 2013.

Öztürk, Yücel, "Erken Osmanlı Kaynak Formlarının Yapısal Karakteri Muhtevası ve Osmanlı Tarihi Açısından Önemi: Sultan Birinci Murad'ın Evrenos Bey'e Verdiği İmtiyaz Beratı", Doğu Avrupa Araştırmalarında Kavramlar, Kaynaklar, Metodoloji ve Sanat, 2019 CIEES, Congress of İnternational Eastern Europan Studies, North Makedonya October 2019.

Pakalın, Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yay., İstanbul 1983.

Pachymeres, Georges, Bizanslı Gözüyle Türkler, Çev.: İ.B. Barlas, İlgi Kültür Yay., 1. Basım, İstanbul 2009.

Pamuk, Şevket, Paranın Tarihi, TVYY, 4.basım, İstanbul 2007.

Popoviç A., "Üsküb", Encylopedia of İslam, c.X, Leiden 2000.

Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-Feth, Haz.: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

Umar, Bilge, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Yay., İstanbul, 1993.

Umar,Bilge, Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, İnkılap Yay., İstanbul 1998.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, 2. Basım, TTK Basımevi, Ankara 1986.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, TTK Basımevi Ankara 1988.

Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.I, 5. Baskı, TTK Yay., Ankara 1988.

Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 1997.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. I, Editor: Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri, yayına hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Çoşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no: 55, Ankara 2001.

Araştırma Makalesi/ Research Article

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Varna Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısı

Coşkun Dönmez*

(ORCID: 0000-0001-5430-8607)

Makale Gönderim Tarihi

22.11.2022

Makale Kabul Tarihi

15.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Dönmez, C., "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Varna Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısı", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 265-319.

APA: Dönmez, C. (2022). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Varna Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısı. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 265-319.

Öz

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethinde önce ele geçirdiği toprakların başında Balkan toprakları gelmektedir. Bu topraklar içerisinde Varna, Osmanlı topraklarına en erken katılan yerlerden birisi olmuştur. Varna kazası, Osmanlı Devleti tarihinde 1444 yılında Haçlılara karşı kazanılan Varna muharebesi ile ün kazanmıştır. Bu zafer sonrası söz konusu kaza hızlı bir dönüşüm yaşayarak Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliğini kazanmaya başlamıştır.

* Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye, coskundonmez.44@gmail.com.
PhD. Candidate, Kahramanmaraş Sutcu İmam University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Türkiye.

Çalışmada, Balkan topraklarındaki önemli Osmanlı şehirlerinden birisi olan Varna'nın XIX. yüzyılın ilk yarısındaki demografik ve iktisadî yapısı incelenmiştir. Başta Temettuat Defterleri olmak üzere diğer arşiv belgeleri üzerinden Varna'nın köy ve mahallelerindeki hane sayılarının tespit edildiği bu çalışmada, öncelikli olarak Müslüman Gayrimüslim ahalinin tahmini nüfus sayısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kazanın nüfusu belirlendikten sonra ise köy bazında ziraî ve hayvancılık faaliyetlerinin tespiti yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, köylerdeki ekili ya da nadasa bırakılan topraklar ile bağlar ve kira ile tutulan toprakların dönüm miktarları belirlenmiş ardından ise küçük ve büyükbaş hayvanların tür ve sayısı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, mahalle ve köylerin yıllık geliri ve ödediği vergi-yi mahsusa, aşar ve cizye vergisi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada elde edilen tüm bu bulguların XIX. yüzyılın ilk yarısında Varna kazasının demografik ve iktisadi yapısının temel dinamiklerinin ortaya konulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Varna, Nüfus, Vergi, Temettuat.

The Demographic and Economic Structure of Varna District in the First Half of the 19th Century

Abstract

The Balkan lands are at the forefront of the lands that the Ottoman Empire conquered before the conquest of Istanbul. Among these lands, Varna was one of the earliest places to join the Ottoman lands. Varna district gained fame in the history of the Ottoman Empire with the Battle of Varna, which was won against the Crusaders in 1444. After this victory, the town in question experienced a rapid transformation and started to gain the characteristic of Ottoman cities.

In the study, Varna, one of the important Ottoman cities in the Balkan lands, in the XIX. The demographic and economic structure of the first half of the century was examined. In this study, in which the number of households in the villages and neighborhoods of Varna was determined through other archive documents, especially the Temettuat Notebooks, the estimated population number of the Muslim non-Muslim population was tried to be revealed. After the

population of the accident was determined, agricultural and animal husbandry activities were determined on the basis of the village. In this context, firstly, acres of cultivated or fallow lands, vineyards and rented lands in villages were determined, and then the species and number of small and bovine animals were determined. In addition, in the study, information is given about the annual income of the neighborhoods and villages and the tax they pay, especially the tithe and jizya tax. All these findings obtained in the study XIX. It is thought that it will contribute to revealing the basic dynamics of the demographic and economic structure of Varna district in the first half of the century.

Keywords: The Ottoman, Varna, Population, Tax, Temettuat.

Giriş

Bulgaristan'ın önemli bir liman şehri olan Varna, ülkenin kuzeydoğusunda olup; doğusunda Karadeniz, batısında Şumnu ve Silistre, kuzeyinde Romanya, güneyinde Doğu Rumeli'nin Burgaz sancakları ile çevrilidir.¹ Varna tarih boyunca coğrafi konumu ve İstanbul'a yakınlığı nedeniyle modern devletlerin ilgisini çekmiştir. Şehrin geçirdiği tarihsel sürece bakıldığında II. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar Romalıların idaresinde olduğu, VIII. yüzyılın sonlarına doğru ise şehirde Bulgar hâkimiyetinin etkin olmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu hâkimiyet ara ara kesintiye uğramış ve şehrin idaresi Bizans ve Bulgarlar arasında el değiştirmiştir.² Bulgarlar XIII. ve XIV. yüzyıllarda Varna'da tam bir hâkimiyet sağlamıştır. Fakat bu hâkimiyet uzun süreli olmamıştır. Çünkü XIV yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ikinci yarısı, Balkanların Türkleşmesi ve bir Türk vatani haline gelmesi sürecinin başladığı yüzyıl olmuştur.³ Hristiyanlığı kabul eden Kıpçaklardan bir grup XIV. yüzyıl ortalarında Dobruca-Varna bölgesinde Türkmen beyliği

¹ Miyyase Koyuncu Kaya "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)", *Turkish Studies*, C.10, Ankara 2015, s. 389.

² Coşkun Dönmez, 9 Numaralı Varna Kadı Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Ksü Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş 2018, s. 15.

³ C. Dönmez, "9 Numaralı Varna Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi", *Kesit Akademi Dergisi*, C. 3, S. 10, Aralık 2017, s. 757.

olan Dobruca Beyliği'ni kurmuştur.⁴ Bu durum Türklerin Osmanlı Devleti'nden önce bölgede yerleşim alanları oluşturduğunu göstermektedir. Dobruca Beyliği Osmanlı Sultanı I. Murad'a bağlılığını bildirmiştir.⁵ Ancak bölgede Osmanlı hâkimiyetinin 1393 yılında Yıldırım Bayezid ile başladığı tarihçiler arasında kabul edilmektedir.⁶

Osmanlı idaresinde XVI. yüzyılda Rumeli Eyaletinin Silistre Sancağına bağlı olan Varna kazası Sultan Selim Han vakfının varidatları içerisinde zikredilmektedir. 1864 yılında eyalet sistemi kaldırılıp vilayet sistemine geçilince Silistre Sancağı, Tuna vilayetinin Rusçuk Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığını Haçlılara karşı belirleyecek olan Varna Muharebesi (1444) bu topraklarda yapılmış ve bu savaş ile şehir Osmanlı tarihinde ün kazanmıştır.⁷ Varna bu savaştan sonra 300 yılı aşkın bir süre savaş sahnelerinden uzak kalmış ve Osmanlı idaresinde bulunan Müslüman ve Gayrimüslim halk güven içinde yaşamıştır. Ancak 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı, 1810 yılındaki Rus kuşatması, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları ve 1853-1856 Kırım Savaşı'nda şehrin idari, demografik ve iktisadi yapısı tahribata uğramıştır.⁸ 1828-1829 Osmanlı Rus savaşlarında şehir Rusların eline geçmiştir. Fakat Edirne Antlaşması ile Ruslar Varna'dan çekilerek şehir tekrar Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir. Osmanlı hâkimiyeti 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam etmiş ve bu savaş ile şehir yeniden Rusların eline geçmiş ise de

⁴ Faruk Söylemez-C. Dönmez, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Varna'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (9 Numaralı Varna Şer'iyeye Siciline Göre)", *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, Üsküp – Makedonya 05 - 08 Eylül 2018, s.109.

⁵ Çandarlı zâde Ali Paşa otuz bin kişilik bir kuvvetle 1388 yılında Bulgaristan üzerine yürüdü. Bulgar Kralı Şişman Niğbolu'ya kapandı ve burada mukavemet gösterdi. Ali Paşa Sultan Murad'ı yardıma çağırdı. Büyük bir ordu ile gelen Sultan Murad Bulgar Çariyle anlaştı. Bu anlaşma gereğince Çar Osmanlı Sultanına itaat edeceğini, birikmiş olan vergilerini ödeyeceğini ve Silistre kalesini teslim edeceğini taahhüt etti. Sultan Murat bu gelişmeler sonucu Bulgar Kralı Şişman'ı affedip hilat giydirdi. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, C. 1, Ankara 2011, s. 192,193; Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 159,162.

⁶ H. İnalçık, "Türkler Ve Balkanlar", *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Eylül 2005, s. 20.

⁷ Feridun Emecen, "Varna Muhaberesi", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 528.

⁸ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk Ve İdare Merkezi: Varna", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S.13, 2016, s. 773.

3 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile Varna Bulgaristan'a bağlanmıştır.⁹

Varna kazası ile ilgili olarak yapılan akademik çalışmalarda söz konusu kazanın nüfus ve iktisadi yapısına dair önemli bilgiler bulunmaktadır.¹⁰ Fakat, kaza merkezi ve kırsalı hakkında şu ana kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu noktadan hareketle çalışmada, XIX. yüzyılın ilk yarısında Varna kaza merkezi ve kırsalının demografik ve iktisadi yapısı araştırılmıştır. Müslim ve Gayrimüslim halkın nüfus ve iktisadi yapısının belirlenmesi ve dönemin vergi uygulamalarının ortaya çıkarılması bu çalışmanın amaç ve hedeflerini oluşturmaktadır.

Varna kazası temettuat defterleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Nezareti Kataloğu'nda "ML.VRD.TMT.d..." ve Kamil Kepeci Kataloğu'nda "KK.d..." koduyla kayıtlıdır. Bunlardan çalışmanın kaynağı olarak kullanılan 17544 numaralı defter Maliye Nezareti Kataloğu'nda, diğer 6084 numaralı defter Kamil Kepeci Kataloğu'nda bulunmaktadır. Ayrıca çalışmada İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nin Bilad-ı Metruke Mahkemesi Tasnifi'nde kayıtlı Varna Şer'iyye Sicilleri'nden istifade edilmiştir. Bu kaynaklar Varna kazasına bağlı Müslüman, Gayrimüslim ve bunların birlikte yaşadığı karma köylerin hane sayıları, emlaki, yıllık kazançları ve ödedikleri vergi miktarlarına ilişkin kayıtlar içermektedir. Ayrıca şehrin Müslüman ve Gayrimüslim mahalleleriyle ilgili veriler de yine bu kaynaklardan ulaşılmıştır. Tüm bu veriler doğrultusunda Osmanlı Devleti idaresinde Varna kazasında yaşayan Müslim ve Gayrimüslim halkın demografik ve iktisadi yapısı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁹ Erhan Alpaslan-Tülay Aydın, "Balkanlar'da Bir Türk Şehri: Varna (Sosyo- Kültürel Açından Bir İnceleme)", *Uluslararası II. Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi-Sarayevo Üniversitesi, Bosna Hersek 2015. s. 111.

¹⁰ M. Koyuncu Kaya, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Varna: (1774-1878)", *Turkish Studies*, C. 10, S. 1, 2015, s. 383-418; Neriman Ersoy Hacısalihioğlu, "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", Prof. Dr. Şevket Nezih Aykut Armağanı, *Etkin Kitaplar*, İstanbul 2011, s. 97-114; F. Söylemez-C. Dönmez, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Varna'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (9 Numaralı Varna Şer'iyye Siciline Göre)", *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, Üsküp – Makedonya 05 - 08 Eylül 2018, s.108-120.

Varna Kazasında Yerleşme ve Nüfus

Varna Kazasının Nüfusu

Osmanlı toplumu, genel itibariyle Müslüman ve Gayrimüslim olmak üzere iki sınıftan meydana gelirdi. Varna kazasında yaşayan Müslim ve Gayrimüslim unsurların XIX. yüzyıldaki tahmini nüfusunu ortaya çıkarmak için köy ve mahallelerin hane sayısını Varna temettuat defterleri ile 2 numaralı Varna şer'iyeye sicili defterinde ahaliye tevzi ve taksim edilen masraf kaydındaki hane sayılarına dayanarak ortaya koymak mümkündür. Temettuat defterleri ve şer'iyeye sicilindeki hane sayılarını genellikle kabul gören "5" rakamı ile çarparak o mahallenin ve köyün tahmini nüfusu tespit edilmiştir.¹¹

Tablo 1: Müslüman Köylerin Toplam Tahminini Nüfusu¹²

Köyler	1834		1844	
	Hane Sayısı	T. Nüfus	Hane Sayısı	T. Nüfus
Paşa	8	40	18	90
Kadı	5	25	9	45
Yüncü	9	45	22	110
Acemler	27	135	36	180
Mihaliç	2	10	8	40
Ruslar	24	120	31	155
Dizdar	10	50	11	55
Alaaddin-i Sagir	18	90	24	120
Alaaddin-i Kebir	10	50	16	80
Gönülalısı	18	90	26	130

¹¹ Konu hakkında bk. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 11-12; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-348; Faruk Söylemez, "XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 171, İstanbul Aralık 2007, s. 207.

* Söz konusu kazanın köylerinde yaşamadıkları halde bu köylerde hayvanları ve emlaki olan kişilerin isimleri belirtilmiş fakat bu kişilerin köyde ikamet ettiğine dair hane numarası verilmemiştir. Bu sebeple bu kişiler toplam hane sayısına ve nüfusa ilave edilmemiştir.

¹² Varna Şer'iyeye Sicili (VŞS), No: 2, Varak (v), 39b/216; Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Defteri (KK.d.), No: 6084.

Sönbek	9	45	15	75
Derbend	12	60	24	120
Kokarca	14	70	25	125
Güle	10	50	22	110
Koçak	5	25	12	60
Kumluca-i Atik	26	130	27	135
Tatar Mahallesi Köyü	8	40	22	110
Sarı Güllü	12	60	28	140
KuyucukYeni Mahallesi	2	10	8	40
Çukurova	11	55	17	85
Eğerne	9	45	14	70
Kömürlük	13	65	17	85
Franka-i Sagir	16	80	20	100
Franka-i Kebir	9	30	21	105
Galata	18	90	26	130
Memiş Sofular	15	75	23	115
Yayla	15	75	29	145
Petra	19	145	26	130
Derviş Müslim	16	80	21	105
Çökek	9	45	18	90
Bekçioğlu	14	70	19	95
Hayran	7	35	10	50
Hacı Sinanlar	20	100	29	145
Köklüce	-	-	3	15
Halaçlı	6	30	31	155
Savucak	9	45	-	-
Toplam	432	2160	708	3540

Tablo 1 incelendiğinde 1834 ve 1844 yılında Varna kazasına bağlı Müslüman köylerin hane ve nüfus verileri gözlenmektedir. Müslim ahalinin 1834 yılında bir arada yaşadığı 35 köy tespit edilmiştir. Bu köylerin 1834'te toplam hane sayısı 432 olup, nüfusunun ise 2.160

olduğu görülmektedir.¹³ En fazla haneye sahip Müslüman köyü 1834 yılında 27 haneli Acemler köyü olurken, 26 hane ile Kumluca-i Atik köyünün ikinci olduğu gözlemlenmiştir. 1834 yılında 20 ve üzerinde haneye sahip 4 köy, 10-19 arası haneye sahip 17 köy, 2-9 arası haneye sahip ise 14 köy tespit edilmiştir. Mihaliç köyü ve Kuyucuk Yeni Mahallesi köyü ikişer haneye sahip en küçük köylerdir.

Müslüman köylerin toplam hane sayısı ve nüfusunun 1834 yılındaki hane ve nüfusa göre 1844 yılında arttığı müşahade edilmektedir. 1834 yılında 432 olan hane sayısı artarak 708'e nüfus ise 2.160'tan 3.540'a yükselmiştir. Bu artış Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetinin zayıflamasıyla açıklanabilir. Nitekim Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda girmiş olduğu savaşları kaybetmesinin neticesinde Balkanlarda çok miktarda toprağını kaybetti. Bu kayıplar göç olgusunu beraberinde getirdi. Kaybedilen topraklardaki nüfus, kaybedilmeyen topraklara göç etmiş ve göç ettiği yerin nüfusunu artırmıştır.

1834 yılında Köklüce köyünün varlığına dair herhangi bir veri yokken, 1844 yılında Köklüce köyünün 3 haneden müteşekkil olduğu görülmüştür.¹⁴ Bu köyün yeni kurulmuş bir köy olması muhtemeldir. Savucak köyünün ise 1834 yılında 9 haneli olduğunu gözlemlenirken, 1844 yılında bu köyle ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. 1844 yılında hane sayılarının köylere dağılımına bakıldığında, 30 ve üzerinde hanesi olan 2 köye, 20 ve üzerinde 17 köye, 10 ve üzerinde 11 köye, 3 ve üzerinde 4 köye rastlanmıştır.

¹³ E. Alpaslan, "1247-1254 H./M. 1830-1838 Tarihli 2 Nolu Varna Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, *Ksü Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş 1996, s. 53; VŞS, No: 2, v. 39b/216.

¹⁴ BOA, KK.d., No: 6084, s. 545, 546.

Tablo 2: Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadığı Karma Köylerin Toplam Tahmini Nüfusu¹⁵

Köyler	1834		1844			
	Hane Sayısı	T. Nüfus	Müslüman	Müslüman	Gayrimüslim	Gayrimüslim
			Hane Sayısı	T. Nüfus	Hane Sayısı	T. Nüfus
Karagöz	18	90	25	125	13	65
Duğçe	13	65	10	50	4	20
Şuca	21	105	5	25	26	130
Kumluca-i Cedid	28	140	17	85	27	135
Geyikçiler	9	45	15	75	1	5
Yeni Köy	8	40	3	15	22	110
Fındıklı	15	75	30	150	4	20
Yassıbaş	4	20	1	5	8	40
Kebece	20	100	1	5	39	195
Kestriç	8	400	1	5	24	120
İsmi tespit edilemeyen köy	-	-	133	665	5	25
Toplam	144	720	241	1205	173	865

Osmanlı Devleti idaresinde XIX. yüzyılda Varna kazasında farklı dine mensup insanların bir arada yaşadığı karma köylerin olduğu görülmektedir. Bu köylerin kaç hanesinde Müslüman kaç hanesinde Gayrimüslim yaşadığı 1834 yılına ait kayıtlarda tespit edilememiştir. Fakat 1844 yılındaki kayıtlarda Müslüman ve Gayrimüslim haneler gösterilmiş olduğundan hane sayıları kabul gören 5 rakamı ile çarpılarak köyün tahmini nüfusu belirlenmiştir.

Müslüman ahalinin yaşadığı köylerde olduğu gibi Müslim ve Gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı karma köylerin toplam hane sayısı ve nüfusunun 1834 yılındaki hane ve nüfusa göre 1844 yılında

¹⁵ VŞS, No. 2, v. 39b/216; BOA, KK.d., No. 6084.

arttığı gözlenmiştir. Burada asıl dikkate değer konu Müslüman nüfusunun artışından ziyade Gayrimüslim ahalinin meskûn olduğu yerlerde de nüfus artışının olmasıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu artışın sebebi Osmanlı Devlet'inin XIX. yüzyılda girmiş olduğu savaşlarda aldığı yenilgiler sonucu kaybedilen topraklardaki halkın Osmanlı hâkimiyetindeki başka topraklara göç etmesi olmuştur. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne karşı zafer kazanan kendi dindaşları hâkimiyetinde kalmaktansa başka bir bölgede Osmanlı hâkimiyetinde yaşamayı kabul etmiş olması Varna'da Gayrimüslim nüfusunun artmasına neden olmuştur.

Müslüman ve Gayrimüslim unsurların birlikte yaşadığı karma köylerin 1834 yılında 144 olan hane sayısı artarak 1844 yılında 414'e, nüfusu ise 720'den 2.070'e yükselmiştir. 6.084 numaralı Varna Temettuât Defteri'nde bazı sayfaların eksik olmasından dolayı bir köyün ismi tespit edilememiştir. Bu köy defterde kayıtlı en fazla haneye sahip olan 138 haneli köydür. Tespit edilen diğer köylerden farklı olarak köy mahalleden oluşmaktadır. Köyün ilk 42 hanesinde Müslümanlar yaşarken, sonra gelen 5 hanesinde Gayrimüslim ahali ikamet etmektedir. Aynı köyün Emirler Mahallesi 50, Tatar Mahallesi 20, Orta Mahallesi 21 haneli olup, hanelerin tamamında Müslüman ahali yaşamıştır. 1834 yılında İkizce köyü 80 hane ile en fazla nüfusa sahip köy olmuştur. Ancak bu köyün 1834 yılında hangi unsurlardan müteşekkil olduğu tespit edilememiştir. 1844 yılında en fazla haneye sahip olan ve yukarıda isminin neden tespit edilemediği izah edilen 138 haneli köyün İkizce köyü olması muhtemeldir. Eğer 1834'te 80 haneli İkizce köyünün tamamında Müslüman ahali yaşamışsa 1834 yılında Müslümanların yaşadığı toplam hane sayısına 80 hane daha eklenmelidir. Aynı şekilde bu 80 hanenin toplam tahmini nüfusu olan 400 kişi de nüfus hanesine ilave edilmelidir.

Tablo 2'ye bakıldığında, Müslüman ve Gayrimüslim ahalinin yaşadığı toplam 11 karma köy olduğu görülmektedir. Bu 11 köy içerisinde Müslüman ahalinin nüfusu Karagöz, Duğçe, Geyikçiler, Fındıklı köyleri ile ismi tespit edilemeyen köy dâhil olmak üzere 5 köyde Gayrimüslim ahalinin nüfusundan fazladır. Diğer altı köyde Gayrimüslim nüfus Müslüman nüfusun önüne geçmiştir. Karagöz köyünde bulunan 2 Kıpti hanesi Gayrimüslimlerin hanesine eklenmiştir. 1844 yılında Müslim ve

Gayrimüslimlerin yaşadığı en büyük köy ismi tespit edilemeyen 138 haneli köy olmuştur. Bu köyün 133 hanesinde Müslüman, 5 hanesinde Gayrimüslim ahali yaşamıştır. Burada da Kıpti Hacı Hasan'ın hanesi Gayrimüslimlerin hanesi içerisinde gösterilmiştir. İsmi tespit edilemeyen köy değerlendirmenin dışında tutarak 1834'ten 1844'e geldiğinden hane sayısı 20'şer hane artış ile en fazla artış gösteren köyler Karagöz ve Kebece Köyü olurken aynı yıllar arasında hane sayısı 5 hane artış ile Yassıbaş köyü en az artış gösteren köy olmuştur. Kayıtlarda on yıllık süre zarfında hane sayısında bir artışın yaşanmadığı herhangi bir köye rastlanılmamıştır. Bu nedenle, bu süre zarfında köyün nüfusu, hane nüfusuna paralel olarak artmıştır.

Tablo 3: Gayrimüslim Köylerinin Toplam Tahmini Nüfusu¹⁶

Köyler	1834		1844	
	Hane Sayısı	T. Nüfus	Hane Sayısı	T. Nüfus
Kürekler	16	80	27	135
Kuyucak	5	25	37	185
Kabaklı	-	-	40	200
Cevizli	13	65	32	160
Caferli	8	40	35	175
Divriş İvan	-	-	26	130
Dere	11	55	38	190
Toplam	53	265	235	1175

Varna'da Osmanlı Devleti idaresindeki Gayrimüslim ahalinin kendi dindaşlarından müteşekkil köylerde yaşadığına rastlanılmıştır. 1834 yılında 5 Gayrimüslim köyü varken, 1844 yılında köy sayısının 7'ye çıktığını görmekteyiz. Bu artışta göç olgusunun etkili olduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Bakan coğrafyasındaki toprak kayıpları Gayrimüslim nüfusu bölgede bulunan Osmanlı idaresindeki diğer topraklara itmiştir. Kabaklı ve Divriş İvan köylerine dair 1834 yılında herhangi bir veri yokken, 1844 yılında Kabaklı köyünün, 40 haneden oluşan en büyük köy olduğu

¹⁶ VŞS, No. 2, v. 39b/216; BOA, KK.d., No. 6084.

saptanmıştır. 1834'ten 1844'e gelindiğinde hane sayısı 32 hane ile en fazla artış gösteren köy Kuyucak köyü olurken, Caferli ve Dere köyünün, 27'şer hane artış ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Kürekler köyü, 11 hane artış ile hane sayısı en az artış gösteren köy olmuştur. Bu yıllar aralığında hane sayısı artış göstermeyen Gayrimüslim köyüne kayıtlarda rastlanmamıştır. 1844 yılındaki hane verileri 5 ile çarpıldığında Gayrimüslim köylerin toplam nüfusunun 1.175 olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Müslüman Mahallelerin Toplam Tahmini Nüfusu¹⁷

Mahalleler	1834		1844	
	Hane Sayısı	T. Nüfus	Hane Sayısı	T. Nüfus
Abdurrahman Efendi	86	430	99	495
Debbağhane	77	385	-	-
Babazade Müslim	47	235	61	305
Alaaddin	36	180	87	435
Çavuşzade	62	310	78	390
El-Hac Hasan	70	350	151	755
Kalender Hoca	36	180	60	300
Tonbay	32	160	50	250
Şaban Efendi	38	190	56	280
Derun-ı Kal'a	36	180	42	210
Hayriye	-	-	108	540
Akbayır	-	-	59	295
Toplam	520	2600	851	4255

Varna'da bir idari birim olarak köylerden başka, Müslümanlar kaza merkezinde kendi dindaşlarından müteşekkil mahallelerde yaşamıştır.

¹⁷ VŞS, No: 2, v. 39b/216; BOA, Milli Varidat Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d.) No: 17544.

Müslüman nüfusu Türkler ve Tatarlar oluşturmaktadır.¹⁸ 1834 yılında tespit edilen 10 mahallenin dışında Müslümanların sakin olduğu mahalleler de mevcuttu.¹⁹ Bu mahallelerden biri Akbayır, diğeri ise Hayriye Mahallesi'dir²⁰. Ancak bu mahallerin hane sayısı tespit edilememiştir. 1834 yılında Abdurrahman Efendi Mahallesi 86 hane ile Müslümanların yaşadığı en büyük mahalle olurken, onu 77 hane ile Debbaghane Mahallesi takip etmiştir. Tonbay Mahallesi ise 32 hane ile Müslümanların bulunduğu en küçük mahalle olmuştur. Müslümanların yaşadığı 10 mahallenin toplam hane sayısının 520 olduğu görülmektedir. Bu hane sayıları 5 ile çarpıldığında 1834 yılında mahallelerde yaşayan Müslüman nüfusun 2.600 olduğu saptanmıştır.

Tablo 4'te 1844 yılında Müslümanların yaşadığı mahalle sayısının arttığı görülmektedir. 1834 yılında hane verileri belirlenemeyen Hayriye ve Akbayır Mahallesi'nin 1844 yılında hane verilerine ulaşılmıştır. Debbaghane Mahallesi ismine ise 1844 yılı kayıtlarında rastlanmamıştır. Ancak bu mahallenin varlığını devam ettirdiğini Eylül 1862 tarihli belgede görmekteyiz.²¹ 1834'ten 1844 yılına gelindiğinde hane sayısında artış göstermeyen mahalle yoktur. Hane sayısı en fazla artış gösteren mahalle 81 hane artış ile El-Hac Hasan Mahallesi olurken Alaeddin Mahallesi 51 hane artış ile onu takip etmiştir. Hayriye Mahallesi 108 hane ile şehrin en fazla nüfusa sahip mahallesi olmuştur. Ersoy Hacısalihoglu çalışmasında hatalı transkripsiyondan dolayı olsa gerek Hayriye Mahallesi'ni Hayrullah olarak yazmıştır.²² Kayıtlarda Varna kazasında Hayrullah Mahallesi isminde bir mahalleye rastlanılmamıştır.²³ Derun-ı Kal'a Mahallesi ise 42 hane ile en az nüfuslu mahalle olmuştur.

¹⁸ Sema Altunan, "İki Mahalle Örneğinde Varna Kentinin Mesleki Dağılımı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Romanya Kasım 2006, s. 111.

¹⁹ XVII. yüzyılda Evliya Çelebi ise Varna kent merkezinde 7 Müslüman mahalleden söz etmektedir. Konu hakkında bk. Evliya Çelebi Seyahatnamesi (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), İstanbul 2001, s. 51.

²⁰ VŞS, No. 2, v. 14b/109; 54b/285.

²¹ VŞS, No, 11, v. 23b/172.

²² Neriman Ersoy Hacısalihoglu, "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret" *Etkin Kitaplar*, İstanbul 2011, s. 99.

²³ BOA, *Milli Varidat Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d.)* No. 17544, s. 114.

Tablo 5: Gayrimüslim Mahallelerinin Toplam Tahmini Nüfusu²⁴

Mahalleler	1834		1844	
	Hane Sayısı	T. Nüfus	Hane Sayısı	T. Nüfus
Taife-i Rumiyan	180	900	-	-
Taife-i Ermeniyan	78	390	137	685
Metropolit	-	-	114	570
Kalcooğlu	-	-	184	920
Matyo	-	-	266	1330
Varoğlu	-	-	197	985
Toplam	285	1290	898	4490

Osmanlı Devleti idaresinde XIX. yüzyılda Varna'da Gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı mahalleler saptanmıştır. İncelenen Temettuat defterlerinde Gayrimüslim halk için zimmi, Yahudiler için ise Yahudiyan ifadesi kullanılmıştır.²⁵ Bu noktadan hareketle zimmi olarak nitelendirilen Gayrimüslim halkın Hristiyan dinine mensup kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Varoğlu Mahallesi hariç diğer mahallelerin tamamında Gayrimüslim halk zimmi olarak yazılmıştır. Gayrimüslim nüfus Bulgar, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktadır²⁶. Bulgarlar, Rumlar ve Yahudiler aynı mahallelerde ikamet ettiği görülürken, Ermenilerin ise ayrı mahalle oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 5'te 1834 yılında Taife-i Ermeniyan ve Taife-i Rumiyan Mahallerinin hane sayıları tespit edildi. Ancak diğer mahallelerin hane sayıları tespit edilemediğinden tahmini nüfus belirlenememiştir. Taife-i Rumiyan 180 haneden oluşan 900 nüfuslu bir mahalle iken, Taife-i Ermeniyan Mahallesi'nin 78 haneden müteşekkil 390 nüfuslu bir mahalle olduğu saptanmıştır.

²⁴ VŞS, No: 2, v. 39b/216; BOA, ML.VRD.TMT.d., No. 17544.

²⁵ BOA, ML.VRD.TMT.d., No. 17544, s. 501, 504.

²⁶ S. Altunan, "İki Mahalle Örneğinde Varna Kentinin Mesleki Dağılımı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Romanya Kasım 2006, s. 111.

1844 yılında Taife-i Rumiyan Mahallesi'ne kayıtlarda rastlanmazken, diğer Gayrimüslim mahallelerin hane verilerine ulaşılmıştır. Matyo Mahallesi, 266 hane ile Gayrimüslimlerin Varna'da yaşadığı en büyük mahalle olmuştur. Onu 197 hane ile Varoğlu Mahallesi takip etmiştir. Varoğlu Mahallesi'ndeki bu hanelerin 4'ünde Yahudiler ailesi ile birlikte misafir olarak yaşamıştır.²⁷ Bu 4 haneği Ersoy Hacisalihoğlu çalışmasında Yahudiyan Mahallesi olarak göstermiş ve hataya düşmüştür. Zira Ersoy'un atıf yaptığı temettuat defterinde ve incelemiş olduğumuz Varna sicillerinde Yahudilerden müteşekkil bir mahallenin varlığına kayıtlarda rastlanmamıştır.²⁸ Yahudiler söz konusu Varoğlu Mahallesi'nde Hristiyanlarla birlikte yaşamıştır. En küçük Gayrimüslim mahallesi ise 114 hane ile Metropolit Mahallesi olmuştur.

Varna Kazası'nın İktisadi Durumu

Tarım Arazileri ve Miktarları

XIX. yüzyılda Varna kazasına bağlı köylerde yaşayan halkın geçim kaynağı büyük oranda ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Köyde yaşayan insanlar bir taraftan kendilerine ait tarlalarda ziraat yaparken zaman zaman toprak kiralayarak da ziraat yapmaktaydı. Toprak kiralama iki şekilde yapılmaktaydı. Köy halkı ya komşuları arasında toprağını işlemeyenlerden kir alıyor, ya da köyün ortak mülkü olan arazileri kiralayarak ziraat yapıyorlardı. 1844 yılında Karagöz köyünde köyün ortak malı olan bir bahçenin kiraya verildiği ve gelirinin de köylüler arasında paylaşıldığı anlaşılmaktadır.²⁹ Bu kira gelirinin hangi kıstaslara göre köydeki hanelere paylaşıldığı tespit edilememiştir. Ancak bu paylaşımında hanelerin yıllık gelirine 7,5 kuruş ile 59 kuruş arası bir gelir eklendiği görülmektedir.³⁰ Söz konusu bahçenin gelirinden vergiden muaf olan köy imamı ile birlikte köydeki diğer iki haneye de pay verilmemiştir.³¹ Bunun yanı sıra Varna kazası merkezinde ikamet edip köyde mülkü bulunan Bekir Ağa, Hüseyin Ağa ve köy sakinlerinden olan Hüseyin Ağa'nın kâhyası ile Kıpti taifesinden

²⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No: 17544, s. 504.

²⁸ Konu hakkında bk. BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No: 17544; VŞS, No: 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 18, 20, 22, 25, 29, 35, 36.

²⁹ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 61,77.

³⁰ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s.61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68.

³¹ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 64, 68.

Demirci Salih ve Kara Hüseyin'in haneleri bahçe kirası gelirinden pay alamamışlardır.³²

Varna köylüleri zirai üretimleri için ihtiyaç duyulan iş gücü ihtiyacını kendi hane halkından karşılamışlardır. Bunun yanı sıra köylülerin ihtiyaç duyduklarında çoban, ırgat, gündelikçi, hizmetkâr, kiracı ve amele taifesinden belli bir ücret karşılığında yararlandıkları anlaşılmaktadır.³³

Tablo 6: Varna Kazasına Bağlı Köylerdeki Müslüman Ahalinin Tarım Arazilerinin Dönüm Olarak Toplam Miktarı³⁴

Köyler	Ekili Tarla	Ekilmeyen Tarla	Ekili İcar Tarla	Ekilmeyen İcar Tarla	Boş Tarla	Çalılık	Çayır	Bağ
Paşa	443	476	23	35	-	-	-	22,5
Kadı	327	333	20	20	-	-	10	-
Yüncü	1175	1056	60	55	-	-	10	13
Acemler	962	837	36	131	30	-	8	37,5
Mihaliç	114	125	-	-	-	-	-	-
Ruslar	1637	1303	10	10	220	-	30,5	48,5
Dizdar	192,5	107,5	5	34	-	-	8	3
Karagöz	1029	929,5	-	114	-	-	40,5	33
Alaadin-i Sagir	653	572	32	3	88	-	47	29,5
Alaaddin-i Kebir	315	330	25	-	-	-	14,5	17,5
Gönülalısı	1029	1050	10	-	-	-	7	44,5
Sönbek	319	333	-	-	-	-	-	2
Derbend	622	592	82	87	50	-	-	-
Duğçe	338	350	50	65	35	-	21	-
Halaçlı	366	365	-	-	-	-	-	-
İsmi Tespit Edilemeyen Köy	1270	1138	-	-	-	-	-	-
İsmi Tespit Edilemeyen Köyün Emirler Mahallesi	1461	1170	-	-	-	-	-	1
İsmi Tespit	650	566						

³² BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 70,71.

³³ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 69, 79, 85, 273, 292.

³⁴ BOA, *KK.d.*, No. 6084.

Edilemeyen Köyün Tatar Mahallesi			-	-	-	-	-	-
İsmi Tespit Edilemeyen Köyün Orta Mahallesi	471	448	-	-	-	-	-	-
Kokarca	622,5	518	-	8	-	-	1	-
Güle	448	441	-	-	23	-	19,5	1
Koçak	136	166,5	-	-	-	-	2	-
Şuca	145	156	-	-	-	-	-	-
Kumluca-i Atik	635	618	-	-	-	-	10	-
Kumluca-i Cedid	330	296,5	20	10	-	-	-	-
Tatar Mahallesi Köyü	390	400	2	20	-	-	-	-
Sarı Güllü	841	876,5	17	74	-	-	-	1
Kuyucak Yeni Mahallesi	140	128	-	-	-	-	-	-
Çukurova	129	123	-	-	-	-	-	-
Eğerne	610	606	57	46	33	-	-	5,5
Geyikçiler	823	701	-	-	-	-	-	-
Kestriç	197	160	10	10	100	-	-	-
Yeni Köy	245	257	-	300	345	-	-	-
Kömürlük	428	416	-	-	140	-	-	-
Franka-i Sagir	364	356	5	5	72	-	-	-
Franka-i Kebir	855	803	-	17,5	36	300	-	20
Galata	548	430	55	45	-	-	5	27,5
Memiş Sofular	410	407,5	45	42	40	-	10,5	30
Yayla	474,5	411	25	40	-	-	9	29,5
Petra	391,5	317	35	60	-	-	35	34
Fındıklı	727,5	596	60,5	111,5	-	-	-	14
Derviş Müslim	348,5	372	-	5	-	-	-	-
Çökek	149	179	40	32,5	25	-	3	-
Yassıbaş	50	45	-	-	-	-	-	-
Bekçioğlu	397,5	332,5	15	43	-	-	-	10
Hayran	154	151	-	-	-	-	3	7
Hacı Sinanlar	554	376,5	10	86,5	-	-	12	36,5
Kebece	60	55	-	-	-	-	15	3
Köklice	114	89	65	20	-	-	-	-

Tablo 6’da Varna kazasına bağlı köylerdeki Müslüman ahalinin tarım arazilerini kullanım şekli ve miktarı gösterilmiştir. Söz konusu kaza köylerinin temettuat defterinde “*mezrû, gayri mezrû, icar, hali*” yani ekili, nadasa bırakılan, kiraya verilen ve boş tarlaları ile çayır ve bağları verilmiştir. Müslümanlar toplamda 46 köyde arazi sahibidir. Bu köylerden ismi tespit edilemeyen köy 3.852 dönüm ekili tarla ile en fazla ekili alana sahip köy olurken, Ruslar köyü 1.637 dönüm ile ikinci sıraya yerleşmiştir. Yassıbaş köyü ise Müslümanların 50 dönüm ekili arazi ile en az ekili arazisinin olduğu köydür. Ekili tarım arazisinin köylere dağılımına bakıldığında 1.000 dönüm üzerinde olan 5 köy, 900 dönüm üzerinde olan 1 köy, 800 dönüm üzerinde 3 köy, 700 dönüm üzerinde 1 köy, 600 dönüm üzerinde 5 köy, 500 dönüm üzerinde 2 köy, 400 dönüm üzerinde 5 köy, 300 dönüm üzerinde 10 köy, 200 dönüm üzerinde 1 köy, 100 dönüm üzerinde 10 köy ve 50-60 dönüm arasında 2 köy vardır.

Müslüman köylerinde ekili olmayan yani nadasa bırakılan tarım arazilerinin miktarları, ekili tarım arazi miktarlarına yakındır. İsmi belirlenemeyen köy, 3.322 dönümle en çok ekili olmayan tarım arazisinin olduğu köy olmuştur. Onu 1.303 dönümle Ruslar köyü takip etmiştir. Yassıbaş köyü ise 45 dönümle toprağı en az nadasa bırakılan köy olmuştur.

Tarım topraklarını kiralamada Derbend köyü, 82 dönüm ile ilk sırada yer alırken, Köklice Köyü, 65 dönüm ile ikinci olmuştur. Tatar Mahallesi köyü, 2 dönüm ile arazisi en az kiralanan köy olmuştur. 1844 yılında Mihaliç, Karagöz, Sönbek, Halaçlı, Kokarca, Güle, Koçak, Şuca, Kumluca-i Atik, Kuyucak Yeni Mahallesi, Çukurova, Yeni köy, Kömürlük, Franka-i Kebir, Derviş Müslim, Hayran ve Kebece köyleri ile ismi tespit edilemeyen köyde kiraya verilen tarım arazisi yoktur. Tarım arazilerinin 1 dönümü toprağın verimliliğine göre 1,5 kuruş ile 3 kuruş arasında kiraya verilmiştir.³⁵

Müslümanların yaşadığı 46 köy içerisinde tarım yapılmayan ve hiçbir şekilde gelir getirmeyen 14 köye rastlanmıştır. Yeni köy, 345 dönüm ile en çok boş tarlaya sahip köy olurken, Ruslar köyü, 220

³⁵ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 33, 121.

dönümle ikinci sıraya yerleşmiştir. En az boş tarlası olan köy ise 23 dönümle Güle köyü olmuştur.

Müslümanlar tarım arazisinin bir miktarını hayvanlarının besin ihtiyacını karşılamak için çayır alanı olarak kullanmış ve 22 köyde çayır yetiştirmişlerdir. Alaaddin-i Sagir köyü 47 dönüm ile en çok çayır alanına sahip köy olurken, Karagöz Köyü 40,5 dönüm ile ikinci sırada yer almıştır. Kocarca Köyü, 1 dönümle en az çayırılığı olan köy olmuştur. Bağcılık, tarımsal faaliyetler içerisinde yer alan bir diğer önemli faaliyet alanı olmuştur. Müslümanlar 24 köyde bağcılık faaliyetinde bulunmuştur. Ruslar Köyü, 48,5 dönüm ile en çok bağ alanına sahip köy olurken, Gönülalısı köyü, 44,5 dönümle onu takip etmiştir. Güle, Sarı Güllü ve ismi tespit edilemeyen köy birer dönümle en az bağ alanı olan köyler olmuştur.

Tablo 7: Varna Kazasına Bağlı Köylerdeki Gayrimüslim Ahalinin Tarım Arazilerinin Dönüm Olarak Miktarı³⁶

Köyler	Ekili Tarla	Ekilmeyen Tarla	Ekili İcar Tarla	Ekilmeyen İcar Tarla	Boş Tarla	Çayır	Bağ
Karagöz	251	185	80	107,5	-	6	14
Küreklere	513	512	-	-	-	-	-
Duğçe	98	101	-	-	-	-	-
İsmi Tespit Edilemeyen Köy	149	120	35	25	-	-	-
Şuca	520	515	-	-	-	-	-
Kumluca-ı Cedid	1161	1178	-	-	-	-	-
Kuyucak	902	982,5	-	-	-	-	-
Geyikçiler	-	-	5	-	-	-	-
Kabaklı	1065	1239	-	-	47	-	-
Cevizli	681	756	-	-	-	-	4,5
Kestriç	525,5	375	36	20	65	-	47
Caferli	1015,5	1305,5	24	13,5	210	-	10,5
Yeni Köy	854	879	42	25	25	-	21
Fındıklı	37	30	-	-	-	-	-
Divriş İvan	677,5	464	25	35	-	-	-
Yassibaş	231,5	195,5	-	35	-	41	-
Kebece	741	638	85	95	15	-	40
Dere	382	192,5	274	438,5	40	21	1

³⁶ BOA, KK.d., No. 6084.

Tablo 7’de Gayrimüslim ahalinin yaşadığı köylerde sahip olduğu tarım arazilerinin kullanım şekli ve miktarı görülmektedir. Gayrimüslimler 18 köyde ziraî faaliyette bulunmuştur. Kumluca-ı Cedid köyü 1161 dönüm ile Gayrimüslimlerin yaşamış olduğu köyler arasında en fazla ekili alana sahip köy olurken, Kabaklı köyü 1,065 dönüm ile onu takip etmiştir. En az ekili alana sahip köy ise 37 dönüm ile Fındıklı köyü olmuştur. Gayrimüslimlerin köylerde kullandığı ekili toprakların köylere dağılımı incelendiğinde, 1000 dönüm üzerinde 3 köy, 900 dönüm üzeri 1 köy, 800 dönüm üzeri 1 köy, 700 dönüm üzeri 1 köy, 600 dönüm üzeri 2 köy, 500 dönüm üzeri 3 köy, 300 dönüm üzeri 1 köy, 200 dönüm üzeri 2 köy, 100 dönüm ile 37 dönüm arası 2 köy olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin ekili olmayan arazi miktarı ekili alan miktarına yakındır. Örneğin; Kürekler köyünün ekili toprağı 513 dönüm iken ekili olmayan toprağı 512 dönümdür.

Gayrimüslimler sahibi olduğu topraklar üzerinde ziraî faaliyette bulunduğu gibi kendi dindaşlarından ya da Müslümanlardan kiraladığı topraklar üzerinde de üretim yapmıştır.³⁷ Bu durum Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasındaki ticari ve sosyal ilişkilerin yanında birbirlerine güven duygusunun olduğunu göstermektedir. Gayrimüslimler 9 köyde kiralama usulüyle üretim yapmıştır. Dere köyü kiralama usulüyle 274 dönümde ekim yaparak en çok ekili alanı olan köy olurken, Kebece köyü, 85 dönümle ikinci sırada yer almıştır. Topraklarının kiralananak üretimin yapıldığı en az ekili alanın olduğu köy ise 5 dönümle Geyikçiler Köyü olmuştur.

Tablo 7’de 6 köyde boş tarla olduğu görülmektedir. Caferli köyü, 210 dönümle en fazla boş tarlaya sahip köy olurken, Kestriç köyü 65 dönümle onu takip etmiştir. Gayrimüslimlerin ziraî faaliyetleri içerisinde çayır yetiştiriciliğı ve bağcılık Müslümanlara göre pek rağbet görmemiştir. Yalnızca 3 köyde çayır yetiştirme faaliyetinde bulunulurken, 7 köyde bağcılık yapılmıştır. Yassıbaş köyü, 41 dönümle en fazla çayır alanına sahip köy olurken, onu 21 dönümle Dere köyü takip etmiştir. Bağcılık faaliyetinde Kestriç köyü, 47 dönümle birinci sırada gelirken, 40 dönümle Kebece köyü ikinci sırada yer almıştır. En az bağcılık yapılan köy ise 1 dönümle Dere köyü olmuştur.

³⁷ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 72, 73.

Tablo 8: Varna Kazasına Bağlı Köylerdeki Müslüman ve Gayrimüslim Ahalinin Tarım Arazilerinin Toplam Miktarı³⁸

Tarım Arazisinin Kullanım Şekli ve Miktarı		
	Müslüman	Gayrimüslim
Ekili Tarla	25090,5 Dönüm	9804 Dönüm
Ekili Olmayan Tarla	22865 Dönüm	9668 Dönüm
Ekili İcar Tarla	814,5 Dönüm	606 Dönüm
Ekili Olmayan İcar Tarla	1530 Dönüm	794,5 Dönüm
Boş Tarla	1237 Dönüm	402 Dönüm
Çalılık	300 Dönüm	-
Çayır	319 Dönüm	68 Dönüm
Bağ	471 Dönüm	138 Dönüm

Müslüman ve Gayrimüslim ahalinin yaşamış olduğu köylerde tarım arazilerinin kullanım şekli benzerlik gösterse de ekip biçmekte olduğu tarım arazilerinin toplam miktarları farklılık göstermektedir. Bu farklılık söz konusu kaza köylerinde Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfustan fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo 8 incelendiğinde Müslümanların 25.090,5 dönüm ekili tarlası varken, Gayrimüslimlerin 9.804 dönüm ekili tarlası olduğu görülmektedir. Bu sayı köylerde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim hanelere paylaştırıldığında, Müslüman hanelerin ortalama 26'şar dönüm, Gayrimüslim hanelerin ise 24'er dönüm ekili alanı olduğu saptanmıştır. Ancak bazı Müslüman ve Gayrimüslim hanelerin toprak sahibi olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Müslümanların ekili olmayan yani nadasa bırakılan tarlaları ise 22.865 dönüm olurken, Gayrimüslimlerin 9.668 dönüm olduğu görülmektedir. Bu rakamlarda hane sayılarına bölündüğünde, Müslüman hanelerin ortalama 24'er dönüm, Gayrimüslimlerin ise 23'er dönüm nadasa bırakılmış tarlaları olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerde bulunan hane reislerinden toprağı işlemeyenler ise daha ziyade kiraya verme usulüyle toprağı değerlendirmişlerdir. Örneğin Müslüman köylerinde 814,5 dönüm tarla kiralanıp kullanılırken,

³⁸ BOA, *KK.d.*, No. 6084.

Gayrimüslim köylerinde ise 606 dönüm tarla kiralayıp kullanılmaktaydı. Kiralayıp ekilen tarlalar dışında kiralık olup da nadasa bırakılan topraklarda vardır. Müslümanlar 1.530 dönüm tarla kiralayıp nadasa bırakırken, Gayrimüslimler 794,5 dönüm kiralayıp nadasa bırakmıştır.

Üretime kazandırılmayan boş tarlalara bakıldığında Müslümanlar 1.237 dönüm boş tarlaya sahip iken, Gayrimüslimler 402 dönüme sahip olmuştur. Müslümanların 300 dönüm çalılık alanı varken, Gayrimüslimlerin çalılık alanlarının olmadığı görülmektedir. Çayır üretiminde Müslümanlar 319 dönüm alanı kullanırken, Gayrimüslimler 68 dönüm alanı kullanılmaktaydı. Çayır alanlarına sahip olma konusunda Müslim ahali Gayrimüslim ahaliye göre 4,5 kattan daha fazla çayır alanına sahip olmuştur. Bağcılık faaliyetlerinde Müslümanlar 471 dönüm alan üzerinde üretim yaparken, Gayrimüslimler ise 138 dönümde üretim yapmıştır.

Hayvancılık ve Arıcılık

Temettuat defterlerinde yazılı gelir getiren kalemlerden biri de hayvanlardır. Böylece söz konusu kaza köylerinde en çok hangi hayvanın beslenip yetiştirildiği ve hayvanlardan sağlanan kazancın tespiti mümkün olmaktadır. Varna kazasında hem büyükbaş (inek, öküz, düve, tosun, merkep, kısarak, tay, beygir, aygır, domuz) hem de küçükbaş hayvan (koyun, keçi, kuzu, oğlak, koç vb.) yetiştirilmektedir. Gayrimüslimler bu tür hayvanların hepsini beslerken, Müslümanlar domuz hariç bu tür hayvanları beslemiştir. Hayvanlar kendi türleri içinde gelir getirme durumuna göre sınıflandırılmıştır. İnek kendi türü içinde sağmal ya da kısır inek olarak adlandırıldığı gibi camız ve karasığır inek olarak da adlandırılmıştır. Karasığır inek bölgede daha çok yetiştirilmiştir. 1844 yılında bir sağmal camız ineğin bir yıllık geliri 22 kuruş iken, 1845 yılında bu gelir 19 kuruşa düşmüştür. Aynı yıllarda bir karasığır ineğin geliri 16 kuruştan 14 kuruşa gerilemiştir.³⁹ Merkep, kısarak, öküz, beygir, aygır gibi hayvanların gücünden faydalanılmıştır. Bu tür hayvanlara sahip olan hane reisleri nakliye işinden gelir elde etmişse de yıllık gelirine eklenmiştir. Örneğin; Derbend köyünde 2 öküzü olan Mehmet oğlu Hacı Mustafa'nın yıllık gelirine odun nakliyesinden dolayı 200 kuruş ilave edilmiştir.⁴⁰ Koyun ve keçi de

³⁹ BOA, *KK.d.*, No: 6084, s. 3.

⁴⁰ BOA, *KK.d.*, No: 6084, s. 121.

sağmal ve yoz olarak adlandırılıp gelir getiren hayvan türleri arasında yerini almıştır. Bir sağmal koyunda 1844 yılında bir yılda 6 kuruş 10 para gelir elde edilirken, 1845 yılında bu gelir azalarak 6 kuruş olmuştur. Bir kısır koyunda ise 1845 yılında 3 kuruş gelir sağlanmış olup, bir önceki yıla göre gelirinde azalma olmamıştır.⁴¹ Keçinin sağmalından 1844 yılında 5 kuruş gelir sağlanırken, 1845'te bu gelir 4,5 kuruşa düşmüştür. Kısır keçi ise aynı yıllarda 1 kuruş 10 para gelir sağlarken, bu gelir önceki yıla göre düşüş göstererek 1 kuruş olmuştur.

Arıcılık, Varna Kazası köylerinin önemli gelir kaynaklarından bir olmuştur. Arının geliri kovan üzerinde hesaplanmıştır. Bir kovanda 12 kuruş gelir sağlanmıştır. Ancak diğer hayvan türleri gelirinde olduğu gibi kovan gelirlerinde de bir önceki yıla göre düşüş olmuş ve bir kovanda 10 kuruş gelir elde edilmiştir.⁴² Hayvanlarda elde edilen gelir miktarındaki bu düşüşe iklimsel olaylar, salgın hastalıklar ve savaşın getirdiği fiyat istikrarsızlığı neden olmuştur. Bunların yanında hayvanların besin ihtiyacını karşılayan ot, saman, vb. gıda maddeleri fiyatlarının artması da etkili olmuştur. Artan fiyatlar nedeni ile yeterli gıdaya ulaşamayan hayvanlarda verim düşüklüğü yaşanmıştır.

Tablo 9: Varna Kazasına Bağlı Köylerdeki Müslüman Ahalinin Sahip Oldukları Hayvanlar⁴³

Köy	İnek		Öküz	Düve	Tosun	Kısrak	Tay	Beygir	Aygır	Koyun		Keçi		Kuzu	Oğlak	Koç	Arı Kovanı
	Sağmal	Kısır								Sağmal	Yoz	Sağmal	Yoz				
Paşa	22	6	36	5	15	9	3	2	2	87	70	3	5	55	3	-	-
Kadı	10	4	17	4	3	-	-	-	-	6	-	-	-	4	-	-	-
Yüncü	40	30	93	32	53	39	24	4	4	12	85	29	20	94	19	-	-
Acemler	53	17	95	29	45	41	25	8	6	20	10	-	-	18	-	-	-

⁴¹ BOA, *KK.d.*, No: 6084, s. 3.

⁴² BOA, *KK.d.*, No: 6084, s. 3.

⁴³ BOA, *KK.d.*, No. 6084.

Mihaliç	5	-	12	-	3	-	-	-	-	6	-	-	-	3	-	-	-
Ruslar	50	27	109	23	48	51	39	4	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Dizdar	15	6	36	4	10	11	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karagöz	44	16	68	25	14	16	6	-	1	120	110	-	-	35	-	-	37
Alaaddin-i Sagir	40	17	56	19	31	12	12	-	2	60	14	6	2	51	6	-	-
Alaaddin-i Kebir	24	11	40	8	16	8	12	-	1	24	42	16	18	20	13	-	-
Gönülıalı	44	26	106	28	37	45	35	3	4	57	40	31	25	44	26	-	9
Sönbek	22	8	35	12	15	11	7	-	2	23	16	12	6	18	9	-	2
Derbend	29	6	57	15	23	24	13	2	2	20	18	10	12	15	10	-	147
Duğçe	19	7	38	11	14	19	10	1	4	43	10	32	20	40	34	-	7
Halaçlı	23	6	34	11	13	13	4	1	-	62	15	11	9	22	11	1	12
İsmi tespit edilemeyen köy	48	19	90	9	30	45	21	5	2	55	32	4	-	45	4	2	3
İsmi tespit edilemeyen köyün Emirler Mahallesi	56	15	136	12	41	47	41	4	3	104	55	18	12	92	17	1	4
İsmi tespit edilemeyen köyün Tatar Mahallesi	25	3	51	6	9	28	14	1	3	45	25	10	2	42	8	3	-
İsmi tespit edilemeyen köyün Orta Mahallesi	27	5	48	13	16	21	16	1	-	30	7	-	-	29	-	2	-
Petra	26	20	62	19	24	2	5	1	1	101	68	-	-	74	-	-	16
Kokarca	35	14	73	26	24	31	15	1	8	-	-	-	-	-	-	-	5
Güle	23	9	48	7	17	13	5	3	2	22	3	-	8	15	-	-	-
Koçak	7	7	20	3	7	3	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Şuca	8	2	16	8	5	7	5	1	1	-	8	-	-	-	-	-	-
Kumluca-i Atik	32	8	68	19	17	24	9	2	5	10	20	-	-	7	-	-	-
Kumluca-i Cedid	16	5	36	8	18	3	3	1	-	5	6	-	-	5	-	-	-

Tatar Mahallesi	17	10	48	13	8	10	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Sarı Güllü	30	11	74	24	20	32	20	1	5	75	40	65	35	55	50	16
Yayla	28	15	69	10	11	15	8	4	3	12	6	-	-	10	-	20
Kuyucak Yeni Mahallesi	10	5	18	5	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Çukurova	15	5	34	3	8	6	3	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Eğerne	26	20	47	13	20	29	15	-	5	-	-	-	-	-	-	15
Geyikçiler	19	16	51	10	17	47	28	-	5	95	130	58	67	83	42	21
Kestriç	2	2	15	-	6	8	11	-	1	40	40	-	-	20	-	13
Yeni Köy	5	2	14	3	4	12	8	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Kömürlük	17	5	39	3	5	15	13	-	2	21	29	-	-	15	-	-
Franka-i Sağır	18	8	36	9	16	-	1	1	-	17	4	8	3	15	6	10
Franka-i Kebir	27	23	81	32	30	26	26	4	5	90	70	14	26	55	10	-
Galata	18	18	57	13	18	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Memiş Sofular	19	11	61	12	22	2	5	-	1	64	39	8	-	45	4	18
Fındıklı	27	24	72	15	30	28	22	2	6	51	41	-	-	38	-	6
Derviş Müslim	14	4	41	9	13	10	2	-	2	5	-	-	-	-	-	35
Çökek	22	9	37	7	15	18	9	-	2	29	11	-	-	18	-	161
Yassıbaş	2	1	4	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23
Bekçioğlu	17	16	37	17	18	5	5	1	1	39	21	-	-	22	-	158
Hayran	6	10	20	8	14	-	1	-	-	22	7	-	-	11	-	19
Hacı Sinanlar	39	16	62	28	31	2	4	1	-	37	15	-	-	27	-	25
Kebece	2	-	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köklice	4	3	8	3	4	2	2	-	-	15	2	10	-	5	-	15

Tablo 9’da Müslümanların yaşadığı köylerde sahip olduğu hayvan türleri ve sayılarının toplamı verilmiştir. Müslümanlar sakin olduğu 46 köyde farklı türde hayvanlar yetiştirmiştir. İsmi tespit edilemeyen köy 156 sağmal inekle en çok sağmal inek beslenen köy olurken, 53 sağmal

inekle Acemler köyü ikinci sırada yer almaktadır. Kestriç, Yassıbaş ve Kebece köyleri ise 2'şer sağmal inek ile en az sağmal inek besleyen köylerdir. Müslümanların sahibi olduğu sağmal inek sayısının köylere dağılımına bakıldığında, 50 veya üzerinde sağmal inek bulunan 3 köy, 40 ve üzeri 5 köy, 30 ve üzerinde 4 köy, 20 ve üzeri 13 köy, 10 ve üzeri 14 köy, 2 ve üzerinde 8 köy vardır. Kısır inek beslemede ismi tespit edilemeyen köy, 42 hayvanla en çok kısır inek besleyen köy olup, Yüncü köyü 30 kısır inekle onu takip etmektedir. Mihaliç ve Kebece köylerinde kısır inek beslenmezken, Yassıbaş köyü 1 kısır inek besleyerek en az kısır inek yetiştiren köy olmuştur. Kısır inek sayısı incelendiğinde, 40'ın üzerinde kısır inek yetiştiren 1 köy, 30'un üzerinde 1 köy, 20 ve üzeri 5 köy, 10 ve üzeri 14 köy, 1 ve üzeri 22 köy saptanmıştır.

Tarım topraklarının işlenmesinde ve yük taşımada gücünden faydalanılan öküz söz konusu kaza köylerinde en çok beslenen büyükbaş hayvan türü olmuştur. İsmi belirlenemeyen köy 325 öküzle en çok öküz besleyen köy olurken, 109 öküzle Ruslar köyü onu takip etmiştir. Kebece Köyü ise 2 öküzle en az öküz besleyen köy olmuştur. Öküz besleyen köyler üzerinde bir istatistik yapıldığında 100'ün üzerinde öküz besleyen 3 köy, 90'nın üzerinde 2 köy, 80'nin üzerinde 1 köy, 70'in üzerinde 3 köy, 60'ın üzerinde 6 köy, 50'nin üzerinde 3 köy, 40 ve üzerinde 5 köy, 30'un üzerinde 11 köy, 20 olan 2 köy, 10'nun üzerinde 6 köy, 2 ve üzerinde 3 köy olduğu görülmektedir.

Gelir getirmeyen hayvan türleri arasında olan düvenin en çok beslendiği köy 40 tane ile ismi belirlenemeyen köy olmuştur. Yüncü ve Franka-i Kebir köyü 32'şer düve ile ikinci sırada yerini alırken, Kebece köyü, 1 düve ile en az düve besleyen köy olmuştur. Mihaliç ve Kestriç köylerinde düve beslenmemiştir. Düve sayılarının köylere dağılımı yapıldığında 40 düve besleyen 1 köye, 30'un üzerinde 2 köye, 20'nin üzerinde 7 köye, 10 ve üzerinde 15 köye, 1 ve üzerinde 19 köye rastlanmıştır.

Tosun hem gücünden hem de inek ya da düvenin üremesi için tohumlanmada faydalanılan bir hayvan türüdür. İsmi tespit edilemeyen köy 96 tosunla en çok tosun yetiştiren köy olurken, onu 53 tosunla Yüncü köyü takip etmiştir. Kebece köyü ise 2 tosun ile en az tosun bulunan köy olmuştur. Tosun yetiştiren köylerin istatistiği

yapıldığında, 90'nin üzerinde tosun yetiştiren 1 köy, 50'nin üzerinde 1 köy, 40'in üzerinde 2 köy, 30 ve üzerinde 5 köy, 20 ve üzerinde 6 köy, 10 ve üzerinde 18 köy, 2 ve üzerinde 13 köy olduğu görülmektedir.

Kısrak olarak bilinen at yük taşımacılığında ve ulaşımda binek hayvanı olarak kullanılmıştır. Bu hayvanı en çok besleyen köy, 141 kısrakla ismini tespit edilemeyen köy olurken, Ruslar köyü 51 kısrakla onu takip etmiştir. En az kısrak yetiştirilen köyler ise 2'şer kısrakla Petra, Memiş Sofular, Hacı Sinanlar ve Köklice olmuştur. Müslümanlar Kadı, Mihaliç, Kuyucak Yeni Mahallesi, Franka-i Sagir, Galata, Yassibaş, Hayran ve Kebece köylerinde kısrak yetiştirmemiştir. Kısrak sayılarının Müslüman köylere dağılımına bakıldığında 50'nin üzerinde kısrak bulunan 1 köye, 40'in üzerinde 3 köye, 30'un üzerinde 3 köye, 20'nin üzerinde 5 köye, 10 ve üzerinde 13 köye, 2 ve üzerinde 12 köye rastlanmıştır.

Kısağın yavrusu olan tay yetiştiriciliğinde 92 tayla ismi tespit edilemeyen köy, en çok tay yetiştiren köy olmuştur. Ruslar köyü, 39 tay besleyerek ikinci sırada yer almıştır. En az tay yetiştiren köy ise 1 tayla Franka-i Sagir köyü olurken Kadı, Mihaliç, Kuyucak Yeni Mahallesi, Galata, Yassibaş ve Kebece köylerinde tay yetiştirilmemiştir. Tay bulunan köylerin istatistiği yapıldığında, 30'un üzerinde tay bulunan 2 köy, 20 ve üzerinde 6 köy, 10'nun üzerinde 8 köy, 1 ve üzerinde 23 köy olduğu görülmektedir.

Yük taşımacılığında beygir ve aygırın Varna köylerinde pek tercih edilmediği görülmektedir. İsmi belirlenemeyen köy, 11 beygirle en çok beygir yetiştiren köy olurken, Acemler köyü 8 beygirle onu takip etmiştir. Müslüman köylerin 11 köyünde 1'er beygir beslenirken, 21 köyünde beygir beslenmemiştir. Aygır yetiştiriciliğinde ise Kokarca köyü ve ismi belirlenemeyen köy 8'er aygır besleyerek en çok aygır yetiştiren köyler olmuştur. En az aygır bulunan 9 köyde ise birer tane aygır beslenirken, 15 köyde aygırın yetiştirilmediği görülmektedir.

Küçükbaş hayvan türlerinden koyun sağmal ve yoz yani kısır olarak kaydedilmiştir. Etinden, sütünden, yününden ve gübresinden faydalanılan sağmal koyunları yetiştiren köylerin istatistiği yapıldığında, ismi tespit edilmeyen köy, 234 sağmal koyun besleyerek birinci sırada yer alırken, 126 sağmal koyun yetiştiren Yüncü köyü ikinci sıraya yerleşmiştir. Kumluca-i Cedid ve Derviş Müslim köyleri 5'er sağmal

koyunla en az sağmal koyun yetiştiren köyler olurken, 13 köyde sağmal koyun yetiştirilmediği görülmektedir. Sağmal koyun sayısının köylere dağılımına bakıldığında, 120'nin üzerinde sağmal koyun bulunan 3 köy, 100'ün üzerinde 1 köy, 90 ve üzerinde 2 köy, 80'nin üzerinde 1 köy, 70'in üzerinde 1 köy, 60 ve üzerinde 3 köy, 50'nin üzerinde 2 köy, 40 ve üzerinde 2 köy, 30'un üzerinde 2 köy, 20 ve üzerinde 8 köy, 10 ve üzerinde 4 köy, 5 ve üzerinde 4 köy olduğu görülmektedir.

Yoz koyun veya diğer adıyla kısır koyun her ne kadar gelir getiren hayvan türleri arasında olmasa da dokumacılıkta yününden, ziraî faaliyetlerde gübresinden ve gıda maddesi olarak da etinden istifade edilmiştir. Geyikçiler Köyü, 130 yoz koyunla en çok yoz koyun yetiştiren köy olup onu 119 koyunla ismi belirlenemeyen köy takip etmiştir. En az yoz koyunun bulunduğu köy 2 yoz koyunla Köklice olurken, 15 köyde yoz koyunun yetiştirilmediği tespit edilmiştir. Yoz koyun besleyen köylerin istatistiğine bakıldığında, 110 ve üzerinde yoz koyun yetiştiren 3 köy, 80'nin üzerinde 1 köy, 70 ve üzeri 2 köy, 60'ın üzeri 1 köy, 40 ve üzeri 5 köy, 30'un üzeri 1 köy, 20 ve üzeri 3 köy, 10 ve üzeri 8 köy, 2 ve üzeri 7 köy olduğu görülmektedir.

Müslümanların yaşadığı köylerde yetiştirilen küçükbaş hayvanlardan biri de keçidir. Keçi de koyun gibi sağmal ve yoz olarak ikiye ayrılmıştır. Sağmalın etinden, sütünden, kılından ve gübresinden faydalanılmıştır. Sarı Güllü köyü, 65 sağmal keçi ile en çok sağmal keçi besleyen köy olurken, Geyikçiler köyü, 58 sağmal keçi ile ikinci olmuştur. En az sağmal keçi yetiştiren köy 3 keçi ile Paşa köyü olup, 30 köyde sağmal keçi yetiştirilmediği saptanmıştır. Sağmal keçi yetiştiriciliğinin köylere dağılımı incelendiğinden, 60'ın üzerinde sağmal keçi yetiştiren 1 köye, 50'nin üzerinde 1 köye, 30'ın üzerinde 3 köye, 20'nin üzerinde 1 köye, 10 ve üzerinde 6 köye, 3 ve üzerinde 4 köye rastlanmıştır.

Yoz yani kısır keçinin kılından, etinden ve gübresinden faydalanılmıştır. Geyikçiler köyü, 67 yoz keçi ile en çok yoz keçi besleyen köy olurken, Sarı Güllü köyü, 35 yoz keçi ile onu takip etmiştir. En az yoz keçi bulunan köy 2 yoz keçiyle Alaaddin-i Sagir köyü olup, 31 köyde yoz keçi yetiştirilmediği görülmektedir. Yoz keçi besleyen köylerin istatistiği yapıldığında, 60 üzerinde yoz keçi

yetiştiren 1 köy, 30'un üzerinde 1 köy, 20 ve üzerinde 4 köy, 10'un üzerinde 3 köy, 2 ve üzerinde 6 köy vardır.

Koyun yetiştirilen köylerde kuzu da yetiştirilmiştir. İsmi belirlenemeyen köy, 234 sağmal koyunla en çok koyun yetiştiren köy olduğu gibi 208 kuzu besleyerek de en çok kuzu besleyen köy olmuştur. Aynı şekilde Yüncü köyü, sağmal koyun yetiştiriciliğinden 126 sağmal koyun ile ikinci sırada iken, kuzu yetiştiriciliğinde de 94 kuzu ile ikinci sırada yerini almıştır. En az kuzu besleyen köy 3 kuzu ile Mihaliç olmuştur. Kuzu yetiştiriciliği yapılmayan köy sayısı ise 14'tür. Kuzu yetiştiriciliğinin köylere dağılımına bakıldığında, 80'nin üzerinde kuzu besleyen 1 köy, 70'in üzerinde 1 köy, 50 ve üzerinde 4 köy, 40 ve üzerinde 3 köy, 30 ve üzeri 2 köy, 20 ve üzeri 5 köy, 10 ve üzeri 9 köy, 3 ve üzeri 5 köy olduğu görülmektedir.

Oğlak keçinin yavrusu olup, Müslümanlar tarafından diğer hayvan türleri kadar olmasa da yetiştirilmiştir. Sarı Güllü köyü, 50 tane oğlakla en çok oğlak besleyen köy olurken, Geyikçiler köyü, 42 oğlakla ikinci sırada yer almıştır. En az oğlak besleyen köy ise 3 oğlak ile Paşa köyü olmuştur. Müslümanların yaşamış olduğu 31 köyde oğlak yetiştiriciliği yapılmamıştır. Oğlak sayısının köylere dağılımı incelendiğinde, 30'un üzerinde oğlak besleyen 1 köy, 20'nin üzerinde 2 köy, 10 ve üzerinde 5 köy, 3 ve üzerinde 5 köy olduğu görülmektedir.

Damızlık erkek koyun olan koç, hem koyunların üremesinde hem de eti, yünü ve gübresinden faydalanılan küçükbaş hayvandır. Tablo 9'da hayvan türleri arasında yer alan koç söz konusu kaza köylerinde en az yetiştirilen hayvan olmuştur. Halaçlı ve ismi tespit edilemeyen köy dışında diğer köylerde koç yetiştiriciliğine rastlanmamıştır. Halaçlı köyünde 1, ismi tespit edilemeyen köyde 8 koç yetiştirilmiştir.

Arıcılık faaliyeti genel anlamda bal üretmek için yapılmaktadır. Kovan sayılarına göre Varna kazası köylerinde yaşayan Müslüman halkın arıcılık faaliyetleri hakkında malumat edinebilmekteyiz. Çökek köyü, 161 kovanla arıcılığın en çok yapıldığı köy olurken, Bekçioğlu köyü 158 kovanla onu takip etmiştir. Derbend köyü ise 147 kovanla bu iki köydeki arıcılık faaliyetlerine en çok yaklaşan köy olmuştur. En az arıcılığın yapıldığı köy ise 2 kovanla Sönbek köyü olurken, 20 köyde arıcılık yapılmadığına ulaşılmıştır. Arıcılık faaliyetlerinin köylere dağılımının istatistiği yapıldığında, 30'un üzerinde kovan olan 2 köye,

20 ve üzerinde 4 köye, 10 ve üzerinde 9 köye, 2 ve üzerinde 8 köye rastlanmıştır.

Tablo 10: Varna Kazasına Bağlı Köylerdeki Gayrimüslim Ahalinin Sahip Oldukları Hayvanlar⁴⁴

Köy	İnek		Öküz	Düve	Tosun	Kısrak	Tay	Beygır	Aygır	Koyun		Keçi		Kuzu	Oğlak	Koç	Arı Kovanı
	Sağmal	Kısır								Sağmal	Yoz	Sağmal	Yoz				
Mihaliç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	15	-	-	22	-	-	-
Karagöz	21	3	32	9	12	7	7	-	1	26	12	-	-	12	-	-	-
Kürekler	32	14	74	19	28	3	2	3	1	28	34	85	74	23	61	1	-
Duğçe	4	2	14	3	3	-	1	-	-	63	20	31	10	47	27	-	-
İsmi tespit edilemeyen köy	8	1	16	3	5	11	3	-	1	16	20	4	-	15	3	-	-
Şuca	25	25	77	23	31	7	3	-	2	18	22	56	63	18	48	-	8
Kumluca-i Cedid	28	27	96	29	50	12	7	7	1	31	28	92	88	22	53	-	2
Kuyucak	31	26	12	35	48	38	11	10	5	35	28	94	63	19	46	1	10
Kabaklı	23	20	13	15	26	24	20	7	-	31	18	57	48	19	33	-	4
Cevizli	20	7	97	10	20	20	7	1	4	10	49	26	11	58	14	1	19
Kestriç	18	7	59	12	8	24	4	2	-	14	85	12	98	90	88	-	22
Caferli	28	11	11	8	19	16	8	9	2	27	17	80	63	14	58	-	19
Yeni Köy	21	15	76	24	23	2	3	3	1	25	25	16	97	16	77	-	-
Fındıklı	2	1	8	2	1	-	-	-	-	2	3	-	-	2	-	1	-

⁴⁴ BOA, KK.d., No. 6084.

Divriş İvan	26	11	63	16	21	25	11	-	2	11	75	18	-	81	2		73
Yassıbaş	5	9	24	14	12	14	12	-	5	27	30	42	27	13	25	-	10
Kebece	39	19	100	22	49	9	8	2	-	24	17	92	45	13	30	-	91
Dere	37	28	100	36	44	16	5	-	-	34	28	10	12	21	73	-	25

Tablo 10'da Gayrimüslim ahalinin yaşamış olduğu köylerde sahip oldukları hayvan türleri ve sayılarının toplamı gösterilmiştir. Gayrimüslimler 18 köyde farklı türden hayvanlar yetiştirmiştir. Kebece köyü, 39 sağmal inekle en çok sağmal inek besleyen köy olup Dere köyü, 37 sağmal inekle onu takip etmiştir. En az sağmal inek besleyen köy ise 2 sağmal inekle Fındıklı Köyü olmuştur. Mihaliç köyünde sağmal inek ve diğer büyükbaş hayvan türleri yetiştirilmemiştir. Sağmal inek besleyen köylerin istatistiğine bakıldığında, 30'un üzerinden sağmal inek besleyen 4 köy, 20 ve üzerinde 8 köy, 10'un üzerinde 1 köy, 2 ve üzerinde 4 köy olduğu saptanmıştır.

Kısır inek yetiştiriciliğinde 28 hayvanla en çok hayvan besleyen köy Dere köyü olurken, 27 kısır inekle Kumluca-i Cedid ikinci sırada yer almıştır. En az kısır inek bulunan köyler ise birer hayvanla Fındıklı köyü ve ismi belirlemeyen köy olmuştur. Kısır inek yetiştiriciliğinin köylere dağılımı incelendiğinde, 20 ve üzerinde kısır inek besleyen 5 köy, 10'nun üzerinde 5 köy, 1 ve üzerinde 7 köy vardır.

Büyükbaş hayvan türleri içerisinde yer alan öküz Müslümanlarda olduğu gibi Gayrimüslimlerce de en çok beslenen hayvan türü olmuştur. Tarımsal faaliyetlerde toprağın işlenmesinde ve yük taşımacılığında kullanılan öküz, en çok 133 adetle Kabaklı köyünde beslenirken, Kuyucak köyü 121 öküz yetiştirerek ikinci sırada yer almıştır. Fındıklı köyü ise 8 öküzle en az öküz besleyen köy olmuştur. Öküz besleyen köylerin istatistiğine bakıldığında, 120'nin üzerinde öküz besleyen 1 köy, 110'un üzerinde 1 köy, 100 ve üzerinde 2 köy, 90'nın üzerinde 2 köy, 70'in üzerinde 3 köy, 60'ın üzerinde 1 köy, 50'nin üzerinde 1 köy, 30'un üzerinde 1 köy, 20'nin üzerinde 1 köy, 10'un üzerinde 2 köy olduğu görülmektedir.

Doğurmamış dişi sığır olan düve en çok 36 adetle Dere köyünde yetiştirilmiştir. Kuyucak köyü 35 düve ile onu takip etmiştir. En az düve bulunan köy ise 2 düve ile Fındıklı Köyü olmuştur. Düve yetiştiriciliğinin köylere dağılımı incelendiğinde, 20'nin üzerinde düve besleyen 4 köye, 10 ve üzerinde 6 köye, 2'nin üzerinde 4 köye rastlanmıştır.

Tosun besleyen köylere bakıldığında 50 tosunla Kumluca-i Cedid köyü, en çok tosun yetiştiren köy olurken, Kebece köyü, 49 tosunla ikinci sırada yer almıştır. Fındıklı köyü ise 1 tosun besleyerek en az tosun yetiştiren köy olmuştur. Tosun besleyen köylerin istatistiği yapıldığında, 40'ın üzerinde tosun besleyen 3 köy, 30'un üzerinde 1 köy, 20 ve üzerinde 5 köy, 10'un üzerinde 3 köy, 1 ve üzerinde 4 köy olduğu görülmektedir.

Yük taşımacılığında ve ulaşımda binek aracı olarak kullanılan kısarak, en çok 38 tane ile Kuyucak köyünde yetiştirilmiştir. Divriş İvan köyü, 25 kısarak yetiştirerek ikinci olurken, Yeni köy, 2 kısarakla en az kısarak yetiştiren köy olmuştur. Yukarıda Mihaliç köyünün büyükbaş hayvan türlerini beslenmediğine değinmiştik. Burada Fındıklı ve Duğçe köylerinde Kısarak yetiştirmediği görülmektedir. Kısarak yetiştiriciliğin köylere dağılımına bakıldığında, 20 ve üzerinde kısarak yetiştiren 4 köy, 10'nun üzerinde 5 köy, 2 ve üzerinde 5 köy olduğu görülmektedir.

Tay kısrağın yavrusu olup en çok Kabaklı köyünde 20 tane yetiştirilmiştir. Yassıbaş köyü, 12 tay besleyerek onu takip etmiştir. En az tay bulunan köy ise 1 tayla Duğçe köyü olmuştur. Mihaliç ve Fındıklı köylerinde tay yetiştirilmemiştir. Tay besleyen köylerin istatistiği yapıldığında, 10'un üzerin tay besleyen 3 köye, 1 ve üzerinde 12 köye rastlanmıştır.

Beygir ve aygır Gayrimüslimlerin büyükbaş hayvan türleri arasında en az yetiştirdiği hayvan olmuştur. Kuyucak köyü, 10 beygirle en çok beygir besleyen köy olurken, Caferli köyü 2 beygirle ikinci sıraya yerleşmiştir. En az beygir besleyen köy ise 1 beygirle Cevizli köyü olmuştur. 9 köyde beygirin yetiştirilmediği görülmüştür. Aygır ise en çok Kuyucak ve Yassıbaş köylerinde 5'şer tane, en az ise 1'er tane ile 5 köyde yetiştirildiği görülmektedir.

Büyükbaş hayvan türleri arasında tabloya yansımayan domuz sadece Gayrimüslimler tarafında yetiştirilmiştir. Temettuat

sayımlarından domuz besleyen hanelere “*ticaret için yanında ra’y itirdiği canavar*” şeklinde ibare düşülmüştür.⁴⁵ Domuz ticaretinde elde edilen gelir hanelerin yıllık gelirine eklenmiştir. Örneğin; Kabaklı köyünün 38 numaralı hanesinde büyük ve küçük 42 domuzdan 50’şer kuruş gelir sağlanarak hanenin yıllık kazancına toplam 2.100 kuruş ilave edilmiştir. Kuyucak köyünde 20, Kabaklı’da 82, Divriş İvan’da 72, Kebece’de 60 ve Dere köyünde 76 tane domuz beslenmiştir.

Koyun sürüleri bulunan köylerin bunları ticari olarak değerlendirdiği düşünülmektedir. Özellikle payitahtın et ihtiyacının önemli bir kısmı Balkan topraklarından sağlanıyordu. Koyun yetiştiriciliğinde Gayrimüslim halkın ön plana çıktığı görülmektedir. Sağmal koyun besleyen köylerden Kuyucak köyü, 353 koyunla en çok koyun besleyen köy olurken, Dere Köyü, 344 sağmal koyunla onu takip etmiştir. Fındıklı köyü ise 2 sağmal koyunla en az koyun yetiştiren köy olmuştur. Sağmal koyun yetiştiriciliğinin köylere dağılımı incelendiğinde, 300’ün üzerinde sağmal koyun besleyen 4 köy, 200’ün üzerinde 7 köy, 100’ün üzerinde 4 köy, 2 ve üzerinde 3 köy olduğu görülmektedir. Yoz yani kısır koyun beslemede ise Kürekler köyü, 331 hayvanla en çok yoz koyun yetiştiren köy olurken, 307 yoz koyunla Yassıbaş köyü ikinci sırada gelmiştir. En az yoz koyun yetiştirilen köy ise 3 hayvanla Fındıklı köyü olmuştur. Yoz koyun yetiştiren köylerin istatistiği yapıldığında, 300’ün üzerinde yoz koyun besleyen 2 köy, 200’ün üzerinde 5 köy, 100’ün üzerinde 5 köy, 3 ve üzerinde 6 köy olduğu görülmüştür.

Keçi yetiştiriciliğinde en çok sağmal keçi yetiştiren köy 165 hayvanla Yeni köy olurken, Kestriç köyü 127 sağmal keçi ile onu takip etmiştir. İsmi belirlenemeyen köy ise 4 sağmal keçi ile en az sağmal keçi besleyen köy olmuştur. Gayrimüslimlerin yaşamış olduğu 3 köyde sağmal keçi beslenmemiştir. Sağmal keçi yetiştiriciliğinin köylere dağılımına bakıldığında, 100’ün üzerinde sağmal keçi yetiştiren 3 köy, 90’nın üzerinde 3 köy, 80 ve üzerinde 2 köy, 50 ve üzerinde 2 köy, 40’in üzerinde 1 köy, 30’un üzerinde 1 köy, 20’nin üzerinde 1 köy, 10’un üzerinde 1 köy olduğu görülmektedir. Yoz keçi yetiştiriciliğinde ise 120 hayvanla Dere köyü, en çok yoz keçi besleyen olup, onu 98 yoz keçi ile Kestriç köyü izlemiştir. Duğçe köyü ise 10 yoz keçiyle en az hayvan yetiştiren köy olurken, 5 köyde yoz keçinin beslenmediği görülmüştür.

⁴⁵ BOA, *KK.d.*, No: 6084, s, 281.

Yoz keçi yetiştiren köylerin istatistiği yapıldığında, 90'nın üzerinde yoz keçi besleyen 2 köye, 80'nin üzerinde 1 köye, 70'in üzerinde 1 köye, 60'ın üzerinde 3 köye, 40'ın üzerinde 2 köye, 20'nin üzerinde 1 köye, 10 ve üzerinde 2 köye rastlanmıştır.

Kuzu yetiştiriciliğinde 231 kuzu ile Kürekler köyü, en çok kuzu besleyen köy olurken, 228 kuzu ile Kumluca-i Cedid köyü, ikinci sırada yer almıştır. En az kuzu besleyen köy ise 2 kuzu ile Fındıklı köyü olmuştur. Kuzu yetiştiriciliğinin köylere dağılımına bakıldığında, 200'ün üzerinde kuzu besleyen 4 köy, 100'ün üzerinde 8 köy, 2 ve üzerinde 6 köy olduğu görülmektedir.

Oğlak beslemede Caferli köyü, 88 oğlakla en çok oğlak yetiştiren köy olmuştur. Yeni köy 77 oğlakla onu takip etmiştir. En az oğlak yetiştiren köy ise 2 oğlakla Divriş İvan köyü olmuştur. Gayrimüslimlerin yaşadığı 3 köyde oğlak yetiştirilmemiştir. Oğlak yetiştiren köylerin istatistiğine bakıldığında, 70'in üzerin oğlak besleyen 2 köy, 60'ın üzerinde 1 köy, 50'nin üzerinde 2 köy, 40'ın üzerinde 2 köy, 30 ve üzerinde 2 köy, 20'nin üzerinde 2 köy, 10'nun üzerinde 1 köy, 2 ve üzerinde 2 köy olduğu gözlenmiştir.

Koç Gayrimüslimlerin an az beslediği küçükbaş hayvan türü olmuştur. Kürekler, Kuyucak, Cevizli ve Fındıklı köylerinde birer adet koç yetiştirildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerin yaşadığı diğer köylerde koç beslenmemiştir.

Müslümanlarda olduğu gibi Gayrimüslimlerin de arıcılık faaliyetleri kovan sayıları üzerinde değerlendirilmiştir. Dere köyü, 251 kovanla en çok arıcılık faaliyetinin yapıldığı köy olurken, onu 198 kovanla Caferli köyü izlemiştir. En az 2 kovanla arıcılık yapılan köy Kumluca-i Cedid Köyü olurken, 7 köyde arıcılık yapılmadığına rastlanmıştır. Arıcılık faaliyetinin köylere dağılımına bakıldığında, 100 kovanın üzerinde 2 köye, 90'nın üzerinde 1 köye, 70'in üzerinde 1 köye, 20'nin üzerinde 1 köye, 10 ve üzerinde 2 köye, 2 ve üzerinde 3 köye rastlanmıştır.

Tablo 11: Varna Kazasına Bağlı Köylerdeki Gayrimüslim Ve Müslüman Ahalinin Sahip Oldukları Hayvan Sayılarının Toplamı⁴⁶

⁴⁶ BOA, *KK.d.*, No. 6084.

	Müslüman	Gayrimüslim
Hayvan Türü	Toplam Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı
Sağmal inek	1127	368
Kısır inek	528	226
Öküz	2407	1208
Düve	596	280
Tosun	870	400
Kısrak	795	228
Tay	516	112
Beygir	65	44
Aygır	102	25
Canavar	-	310
Sağmal koyun	1638	3793
Yoz koyun	1109	3029
Sağmal keçi	345	1075
Yoz keçi	270	807
Kuzu	1147	2472
Oğlak	272	638
Koç	9	4
Arı Kovanı	811	784

Tablo 11’de söz konusu kazanın köylerinde Müslim ve Gayrimüslim ahalinin sahip oldukları hayvan türleri ile toplam sayıları verilmiştir. Müslümanların canavar hariç büyükbaş hayvan türlerini Gayrimüslimlerden daha çok beslediği görülmektedir. Müslümanlar 1.127 sağmal ineğe sahip iken Gayrimüslimlerin 368 sağmal ineğe sahip olmuştur. Müslümanların sahip olduğu sağmal inek sayısı köylerde yaşamış oldukları 949 hane sayısına bölüştürüldüğünde hane başına 1 inek düştüğü saptanmıştır. Aynı şekilde Gayrimüslimlerin sahip olduğu sağmal inek sayısı sakin oldukları köylerdeki 408 haneye dağıtıldığında bazı hanelerin sağmal ineği olmadığı görülmüştür.

Kısır inek yetiştirmede Müslümanlar 528 hayvan beslerken, Gayrimüslimler 226 hayvan beslemiştir. Bu hayvan sayısının hanelere

bölüştürüldüğünde, bazı Müslim ve Gayrimüslim hanelerin kısır ineği olmadığı görülmektedir. Müslümanlar ahırlarında 596 düve bulundururken Gayrimüslimler 280 düve bulundurmıştır. Bu sayılar bazı Müslüman ve gayrimüslim hanelerin düve sahibi olmadığını göstermektedir.

Öküz, büyükbaş hayvan türleri içerisinde Müslim ve Gayrimüslim halkın en çok beslediği hayvan türü olmuştur. Müslümanlar 2407 öküz beslerken, Gayrimüslimler 1,208 öküz beslemiştir. Bu sayılar hanelere paylaştırıldığında Müslüman ve Gayrimüslim hanelere ortalama 2 öküz düştüğü görülmektedir.

Tosun yetiştiriciliğinde Müslümanlar 870 hayvana sahip iken, Gayrimüslimler 400 hayvana sahip olmuştur. Bu hayvan sayısı bazı Müslüman ve Gayrimüslim hanelerin tosun sahibi olmadığını göstermektedir. Kısırak ve tay beslemede Müslümanlar 795 kısırak ile 516 tay yetiştirmiştir. Gayrimüslimler ise 228 kısırak ile 112 tay beslemiştir. Müslim ve Gayrimüslim hanelerden bazılarının kısırak ve tay yetiştirmedeği anlaşılmaktadır.

Beygir ve aygır büyükbaş hayvanlar arasında Müslüman ve Gayrimüslimlerin en az yetiştirdiği hayvan olmuştur. Müslümanlar 65 beygir ile 102 aygır beslerken, Gayrimüslimler 44 beygir ile 25 aygır beslemiştir. Bu hayvan sayıları da hane sayılarının altında olduğu için bazı Müslüman ve Gayrimüslim haneler bu hayvanlara sahip olmamıştır.

Canavar olarak da bilinen domuzun İslam dininde et ve sütünün haram olmasından dolayı Müslümanlar bu hayvanı beslemezken, Gayrimüslimlerin 310 tane canavarı ticaret için besledikleri kaydedilmiştir. Yukarıda canavar yetiştirilen köylerden bahsedilmiştir. Söz konusu köylerin bazı hanelerinde bu tür hayvanların beslenmediği görülmektedir.

Gayrimüslimler koç ve arı dışında diğer küçükbaş hayvanları Müslümanlardan daha fazla yetiştirmiştir. Sağmal koyun yetiştirmede Müslümanlar 1.638 hayvan beslerken, Gayrimüslimler 3.793 hayvan beslemiştir. Müslümanların sağmal koyun yetiştirdiği köylerin toplam hane sayısı, 773'tür. Hayvan sayısı hanelere bölüştürüldüğünde hane başına ortalama 2 sağmal koyun düşmüştür. Gayrimüslimlerde ise 408

haneye paylaştırıldığında 9 sağmal koyun düştüğü gözlemlenmiştir. Yoz koyun beslemede ise Müslümanlar 1.109 koyuna sahip iken, Gayrimüslimlerin 3.029 koyuna sahip olduğu görülmektedir. Müslümanların yoz koyun beslediği köylerin toplam hane sayısı 740'dır. Yetiştirilen bu hayvanlar hanelere dağıtıldığında hane başına ortalama 1 yoz koyun düşmüştür. Gayrimüslimlere paylaştırıldığında ise yoz koyun besleyen köylerde her bir haneye 7 hayvan düştüğü görülmüştür.

Müslümanların sağmal keçi yetiştirdiği köylerin toplam hane sayısı 429 olup, bu hanelerde toplam 345 sağmal keçi yetiştirilmiştir. Sağmal keçiler hanelere paylaştırıldığında keçi yetiştiren köylerdeki bazı Müslüman hanelerin sağmal keçisi olmadığı görülmektedir. Gayrimüslimlerde ise bu hayvanın beslendiği köylerin toplam hane sayıları 391'dir. Bu hanelerde toplam 1.075 sağmal keçi yetiştirilmiştir. Bu sayılar Gayrimüslim hanelere dağıtıldığında en az her haneye 2 sağmal keçi düşmüştür. Yoz keçi yetiştiriciliğinde Müslümanlar 270 hayvan beslerken, Gayrimüslimler 807 hayvan beslemiştir. Müslümanların yoz keçi beslediği köylerin toplam hane sayısı 425'tir. Gayrimüslimlerin ise 359'dur. Yoz keçi sayıları yetiştirdiği köylerdeki hanelere paylaştırıldığında, Müslümanların yaşadığı bazı hanelerin yoz keçisi yokken, Gayrimüslimlerin hane başına en az 2 yoz keçisi olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzu yetiştirmede Müslümanlar 1.147 kuzuya sahip iken, Gayrimüslimler 2.472 kuzuya sahip olmuşlardır. Müslümanların kuzu beslediği köylerin toplam hane sayısı 752'dir. Bu hayvan sayısı hanelere bölüştürüldüğünde her haneye 2 kuzu düşmediği saptanmıştır. Gayrimüslimlerde ise kuzu sayısı 408 haneye paylaştırıldığında her haneye 6 kuzu düştüğü görülmektedir.

Müslümanların oğlak yetiştirdiği köylerin toplam hane sayısı 426 olup, bu hanelere ait ahırlarda 272 oğlak beslemişlerdir. Gayrimüslimlerin ise oğlak beslediği köyler toplamda 390 hanedir ve bu hanelerin ahırında 638 oğlak yetiştirmişlerdir. Oğlak sayılarının oğlak besleyen köylerin hanelerine paylaştırıldığında bazı Müslüman hanelerin oğlağı yokken, bazı Gayrimüslim hanelerin 2 oğlak sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Koç hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin en az beslediği küçükbaş hayvan olmuştur. Müslümanlar 9 koça sahip iken, Gayrimüslimler 4 koça sahip olmuştur. Bu sayılar bazı Müslüman ve Gayrimüslim hanelerin koç yetiştirmediğini göstermektedir.

Müslümanların arıcılık faaliyetinde bulunduğu köylerin toplam hane sayısı 649 olup, bu hanelerde 811 kovanla bal üretimi yapılmıştır. Gayrimüslimlerde ise arıcılık yapılan köyler 333 haneden müteşekkil olup bal üretimi için 784 kovanı kullandığı görülmektedir. Kovan sayıları hanelere dağıtıldığında Müslüman hanelerin ortalama 1 kovana sahip iken, Gayrimüslim hanelerin 2 kovana sahip olduğu görülmüştür.

Gelir ve Vergilerin Dağılımı

Temettuat defterlerinde Müslüman ve Gayrimüslim hane reislerinin sahip olduğu Gayrimenkuller detaylı bir şekilde yazılmıştır. Ancak söz konusu defterde hane reisinin nakit parası, oturduğu ev, ev eşyaları gibi araç ve gereçleri sayım dışı tutulmuştur. Geliri az ya da hiç olmayanlar “*fukaradan olduğu*” veya “*bir şeyi olmadığı*” ifadesi ile belirtilmiştir.⁴⁷ Hane reislerinin köy ya da şehirde yaşamaları gelir kaynakları üzerinde etkili olmuştur. Köylerde yaşayan hane reislerinin gelir kaynaklarının tamamına yakını tarım ve hayvancılık olduğu görülmektedir.⁴⁸ Bunun yanı sıra işleyecek toprağı ve gelir sağlayan hayvanı olmayan veya az olan hane reisleri ya zanaatını icra etmiş ya da hizmet sektöründe çalışarak ailesinin geçimini sağlamışlardır⁴⁹. Hane reisleri zanaat olarak terzilik, berberlik, çömlekçilik, fıncılık ve değirmencilik yapmıştır. Hizmet sektöründe ise, çobanlık, ırgatlık, gündelikçilik ve hamallık gibi işlerde çalışmıştır. Söz konusu zanaat dalları ve hizmet sektöründe çalışanların toprak ya da gelir sağlayan hayvan türü sahibi olmamasında birçok neden etkili olmuştur. Bu nedenler hane reislerinin maddi durumu, yapmakta olduğu iş dışında başka iş yapmak istememesi, yaşamakta olduğu köye sonradan yerleşmiş olup henüz mülk sahibi olamamış olması gibi durumlarla

⁴⁷ BOA, KK.d., No. 6084, s. 257, 527.

⁴⁸ BOA, KK.d., No. 6084, s. 4-548.

⁴⁹ BOA, KK.d., No. 6084, s. 20, 42, 86, 91, 98,124, 125, 387, 431, 497,

açıklanabilir. Zanaat dalları ve hizmet sektöründe çalışan hane reisleri yıllık 150 kuruş ile 600 kuruş arasında değişen kazanç sağlamışlardır.⁵⁰

Varna kazası merkezinde mahallelerde ikamet edenlerin çeşitlilikte meslek kollarında geçimlerini sağladıkları görülmektedir. Söz konusu kazanın mahallelerinde meslekleri esnaf ve zanaatkârlar, tüccarlar, görevliler, tarım sektörü ile uğraşanlar ve hizmetkârlar şeklinde gruplandırmak mümkündür. Mahallelerdeki en kalabalık meslek grubunu esnaf ve zanaatkârların oluşturduğu gözlemlenmiştir. Esnaf ve zanaat dallarından bakkal, kasap, manav, balıkçı, fırıncı, uncu, helvacı, şekerci, tavukçu, kahveci, tütüncü, şerbetçi, mumcu, marangoz, doğramacı, fıçıcı, kapçı, pazarcı, değirmenci, saatçi, yazıcı, berber, hamam, hancı, attar, terzi, abacı, kürkçi, hallaç, haffaf, kuyumcu, tüfekçi, çilingirci, saraç, nalbant, dülgere, baltacı, kalaycı, filikacı, kalafatçı, talikacı, sandalacı, arabacı, gemi reisi gibi iş kolları mahallelere yayılmış durumdaydı.⁵¹ Varna'nın doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının bağlantı noktası üzerinde bulunmasının yanında Karadeniz kıyısında önemli bir liman şehri olması çeşitli esnaf kolu ve zanaatkâr zümrenin şehre yayılmasını sağlamıştır. Mahallelerdeki görevlileri muhtar, imam, bağ bekçisi, değirmen bekçisi, topçu neferi, topçu çavuşu, topçu onbaşı, topçu yüzbaşı, topçu mülazımı, tellal, postane servişçisi, gümrük kâtibi, nüfus memuru, sandık emini, sıbyan mektebi hocası, postane müdürü, karantina müdürü ve müftü oluşturmaktadır. Mahallelerde tarım sektöründe faaliyet gösterenler incelendiğinde ziraatçı ve bağcılar karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen her hanenin bir iki dönüm bağı vardır. Bazı hanelerde bu miktar artmaktaydı. Hizmetkârlar grubunda ise gündelikçi, kiracı, hizmetkâr, hamal, duvarcı, boyacı ve rençber taifesinin olduğu görülmektedir.

⁵⁰ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 50, 69, 89, 145, 160, 162, 223, 293.

⁵¹ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544.

Tablo 12: Müslüman Köylerin Geliri Ve Vergileri⁵²

Köyler	1844 Senesi Geliri	1844 Senesi Aşar Vergisi	1844 Senesi Vergisi	1845 Senesi Geliri	1845 Senesi Vergisi
Paşa	31001	3267,10	1108,20	28863,5	1134,10
Kadı	6869,5	1746	559	7579	566
Yüncü	43015,10	4427,5	1466,20	48998,20	1502,18
Acemler	46919	4959,5	2525	50872	2594,8
Mihaliç	3451,5	272,5	399,30	7230	422,13
Ruslar	56895	6127	2428,20	58526,5	2494,25
Dizdar	16166,5	1668,5	796,5	17499,5	821,5
Alaaddin-i Sagir	34039	3267/30	1544	31407	1599,10
Alaaddin-i Kebir	16239,5	1613,5	900,20	20216	928,32
Gönülalısı	53744	5696	1943,30	71538	1992,22
Sönbek	13427	1382	946	16877	975
Derbend	43120,5	3992,5	1885	41760,5	1951
Kokarca	44944,5	4446,5	1992,5	42474,5	2075
Güle	19084	1545,5	952,5	23152,5	981,30
Koçak	8217	701	696	13586,5	717,15
Kumluca-i Atik	40548	3806	1979,5	50340	2029,12
Tatar Mahallesi	32717	3085	1470	35554	1516
Sarı Güllü	52264	4865,5	1698	71530	1748
Kuyucak Yeni Mahallesi Köyü	9855,5	867	533	12344	549,30
Çukurova	9985,5	290,5	1440	10759	1485,5
Eğerne	20175,5	4277,5	1001	24006	1022

⁵² BOA, KK.d., No. 6084.

Kömürlük	24131,5	2317,5	881	23653	908,8
Franka-i Sagir	18795,5	1595	1099	22415	1133,12
Franka-i Kebir	38244,5	3722	1378	44289	1422,8
Galata	36088	3390	1979	33861	2038,31
Memiş Sofular	23915	2127,5	1665	26408	1725
Yayla	32301,5	2981	2272	34226,5	2354,18
Petra	25018,5	2141,5	1892	27853	1948,6
Derviş Müslim	19211,5	1573,5	1414	21028	1458,8
Çökek	15542	1351	1323	17889	1355,5
Bekçioğlu	24552,5	2109	1463	25612	1508
Hayran	8625,5	1172,5	705,5	10533	726,18
Hacı Sinanlar	31854,5	2899	1898,10	35411	1945
Köklice	3275,5	675,5	212,5	5185	218,22

Tablo 12’de Müslüman köylerin 1844-1845 senesinin yıllık geliri ve ödediği vergiler gösterilmiştir. Ruslar köyü, 1844 yılında 56,895 kuruş gelire en çok geliri olan köy olurken, Gönülalısı köyü, 53.744 kuruşla onu takip etmiştir. En az geliri olan köy ise 3.275,5 kuruşla Köklice köyü olmuştur. Söz konusu kaza köylerinin yıllık gelir istatistiği yapıldığında, yıllık geliri 50 bin kuruşun üzerinde olan 3 köy, 40 binin üzerinde 5 köy, 30 binin üzerinde 9 köy, 20 binin üzerinde 6 köy, 10 binin üzerinde 7 köy, 3 binin üzerinde 4 köy tespit edilmiştir. Köylerin yıllık gelir miktarlarının farklılık göstermesinin nedeni müteşekkil olduğu hane sayılarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Hane sayısı fazla olan köylerin yıllık geliri miktarlarının da fazla olduğu saptanmıştır. 1845 yılına gelindiğinde Paşa, Alaaddin-i Sagir, Derbend, Kokarca, Kömürlük ve Galata köylerinin yıllık gelirinde azalma olurken, diğer köylerin yıllık gelirinde artış olduğu gözlenmiştir. Bu durum yağmur ve kar yağışına dayalı susuz tarım ve nadasa bırakılan toprak miktarının önceki yıla göre artış göstermesi ile açıklanabilir. Zira susuz tarımda, yağışın yeterli

miktarda düşmediği yıllarda verimde azalma olurken, yeterli düştüğü yıllarda verimde artış olurdu.

Müslüman köylerin gelirlerinden aşar, vergi-yi mahsusa ve adet-i ağnam vergisi alınmıştır. Aşar vergisi şer'an toprak mahsullerinden 1/10 oranında alınan vergi olmakla beraber 1/5, 1/6, 1/8 gibi farklı oranlarda tatbik edilmiştir.⁵³ Ancak aşarın her yerde farklı miktarda alınması konusunda şikâyetlerden sonra Tanzimat fermanın uygulandığı yerlerde 1/10 olmasına karar verilmiştir.⁵⁴ Müslümanlar söz konusu kazanın köylerinde yetiştirdiği buğday, arpa, mercimek, lahana, üzüm, kovan, ot, fiğ, burçak, ürünlerinden aşar vergisi alınmıştır. Bunlardan lahana sadece Acemler ve Karagöz köyünde yetiştirilmiştir. Geliri en fazla olan köyler aynı zamanda en çok aşar vergisi veren köylerdir. Ruslar köyü, 6.127 kuruşla en fazla aşar vergisi veren köy olurken, Gönülalısı köyü, 5.696 kuruşla ikinci sırada yer almıştır. En az vergi veren köy ise 675,5 kuruşla Köklice olmuştur.

Varna köylerinde Müslümanların ödediği vergiler arasında koyun ve keçiden alınan adet-i ağnam vergisi önemli bir yer tutmaktaydı. Bu vergi temettuat defterlerinde tarım ürünlerinden alınan aşar vergisi kalemine eklendiği için bizde tabloda 12'de söz konusu ağnam vergisi gelirlerini aşar vergisi gelirleri içerisinde göstermek durumunda kaldık. Osmanlı Devleti'nde ağnam vergisi Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar genellikle iki koyuna bir akçe alınmıştır⁵⁵. Ancak bu miktar bölgelere göre değişebilmekteydi. Varna kazası köylerinde yetiştirilen koyun ve keçi ağnam vergisi dilimine girerken koyunun kuzusu ve keçinin yavrusu oğlaktan vergi alınmadığı görülmektedir. Kazanın köylerinde yetiştirilen toplam 2.747 koyun ve keçiden hayvan başına 10 para ağnam vergisi alındığı saptanmıştır.

Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı Devleti vergi düzeninde büyük bir değişim yaşanmıştır. Uzun süredir tekâlif-i örfiyye olarak alınan birçok vergi birleştirilmiş ve bunun yerine vergi-yi mahsusa alınmaya başlanmıştır. Vergi-yi mahsusa olarak istenen toplam vergi yerleşim

⁵³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, C. 1, İstanbul 1993, s. 98.

⁵⁴ Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara 1989, s. 168.

⁵⁵ F. Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği)*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 107.

birimlerindeki hanelerin mali gücüne göre hanelere paylaştırılmıştır.⁵⁶ Söz konusu kazanın köylerindeki imamlardan, yetimlerden, ihtiyarlardan ve fukara olarak bilinen kimselerden vergi alınmamıştır. Vergi alınmayan bu kişilerin vergi hanesine “*komşuları vergi tarh etmemiştir*” şeklinde ibare düşülmüştür.⁵⁷ Burada anlaşılan vergi alınmasında vazgeçen devlet değildir. Bu kişilerin hanesine düşecek vergi miktarı komşularının ödemeyi kabullenmiş olmasıdır. Bu durum halk arasındaki yardımlaşma ve dayanışma duygusunun güçlü olduğunu göstermektedir. Tablo 12’ye baktığımızda 1844-1845 yılında vergi vermeyen köy yoktur. Ruslar köyü, 1844 yılında 2.428,20 kuruşla vergisi en çok olan köy olup onu 1.943,30 kuruşla Gönüralısı köyü takip etmiştir. Köklice köyü ise 212,5 kuruşla en az vergi veren köy olmuştur. Vergi ile gelirler arasında orantı yoktur. Geliri az olan daha çok; geliri çok olan daha az vergi ödemiştir. Mesala; Hacı Sinanlar köyünün geliri 3.184,5 kuruş olup 1.898,10 vergi verirken, Kölice köyü, 3.275,5 kuruş gelire 212,5 kuruş vergi ödemiştir. Bu adaletsizlik dikkate alındığında yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulacaktır.

Tablo 13: Müslüman Ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadığı Karma Köylerin Geliri Ve Vergisi⁵⁸

Köyler	1844 Yılı Geliri	1844 Yılı Aşar Vergisi	1844 Yılı Vergisi	1845 Yılı Geliri	1845 Yılı Vergisi
Karagöz	69405,5	6607,5	2777,30	71375	2855,5
Duğçe	22656	2099	1196,10	30933	1242,2
Şuca	52306,5	4719,5	2460,5	61727,5	2625,32
Kumluca-i Cedid	94902,5	9941	4384,5	94279	4521,18
Geyikçiler	32000	4521,5	1092	32830	1115,36
Yeni Köy	54490,5	5216	1797,5	57886,5	1841,5

⁵⁶ Fethullah Uçar, Temettuat Defterlerine Gore XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Sancağı Haymanateyn Kazasının Sosyal Ve İktisadi Hayatı, Yüksek Lisans Tezi, *Ksü Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş 2010, s. 112.

⁵⁷ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 64.

⁵⁸ BOA, *KK.d.*, No. 6084.

Fındıklı	46294,5	5193,5	3962	52649,5	4090,12
Yassıbaş	19869	1682	1024	19444	1046
Kebece	53574	4838,5	2575	60688	2666
Kestriç	46162	5192	2090	34228,5	2144,16
İsmi tespit edilemeyen köy	232889	25715	11376,5	220544	11734

Müslüman ve Gayrimüslimlerden müteşekkil karma köylerin gelirleri ve Osmanlı Devleti'ne ödediği vergiler tablo 13'de gösterilmiştir. İsmi tespit edilemeyen köyde nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmakta olup 1844 yılında 232.889 kuruşla en fazla geliri olan köy olmuştur. Onu 94.902,5 kuruşla Kumluca-i Cedid köyü takip etmiştir. En az geliri olan köy ise 19.869 kuruşla Yassıbaş köyüdür. 1845 yılında Kumluca-i Cedid, Yassıbaş, Kestriç ve İsmi tespit edilemeyen köyün bir önceki yıla göre gelirleri azalırken diğer köylerin geliri artmıştır.

Karma köylerin aşar vergisi Müslüman köylerinde olduğu gibi toprak mahsullerinden alınan ürünlerden oluşmuştur. Kumluca-i Cedid köyü 9.941 kuruşla en fazla aşar vergisi ödeyen karma köy olup onu 6607,5 kuruşla Karagöz köyü takip etmiştir. Yassıbaş köyü ise 1682 kuruşla en az aşar vergisi ödeyen köy olmuştur.

Tablo 14: Gayrimüslimlerin Yaşadığı Köylerin Geliri Ve Vergisi⁵⁹

Köyler	1844 Yılı Geliri	1844 Yılı Aşar Vergisi	1844 Yılı Vergisi	1845 Yılı Geliri	1845 Yılı Vergisi
Kürekler	33182,5	3218,30	2443	48447	2479
Kuyucak	55716,5	4062	2191	57290	2259,5
Kabaklı	43725,10	3601	2372	67233	2444,5
Cevizli	43412,5	3713,5	2497	43570	2565,26

⁵⁹ BOA, KK.d., No. 6084.

Caferli	59860	5091	2997	67058,5	3099
Divriş Yevan	38332,5	4096	2712	44103	2818
Dere	46601	3967	3023	56125,5	3117,5

Tablo 14’de Gayrimüslimlerden müteşekkil köylerin gelirleri ve ödediği vergi miktarları gösterilmiştir. En çok geliri olan Gayrimüslim köyü 59.860 kuruşla Caferli köyü olurken, Kuyucak köyü 55.716,5 kuruşla ikinci sırada yer almıştır. Kürekler köyü ise 33.182,5 kuruşla en az geliri olan köy olmuştur. Geliri bir önceki yıla göre düşüş gösteren Gayrimüslim köyüne kayıtlarda rastlanmamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi geliri diğer köylere göre fazla olan köyün aşar vergisi gelirlerle orantılı olurken vergi-yi mahsusa vergisin gelirlerle orantılı olmadığı gözlemlenmiştir.

Adet-i ağnam vergisinde elde edilen gelirler Müslümanlarda olduğu gibi aşar vergisi kalemi içinde toplanmıştır. Gayrimüslimlerin beslediği toplam 7030 koyun ve keçinin her birinde 10 para ağnam vergisi alınmıştır. Koyun ve keçi sayılarının köylere dağılımı tablo 10’da gösterilmiş olduğundan burada tekrar gösterilmemiştir.

Osmanlı Devleti idaresinde Varna’da tespit edilen Müslüman, Gayrimüslim ve karma köylerin yıllık gelirlerinin toplamı 1844’te 1.987.598 kuruş iken, bu gelir 1845’te artarak 2.189.930,5 kuruş olmuştur. Söz konusu gelirler kazanın köylerinde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim hanelerin tamamı olan 1.357 hane sayısına bölündüğünde, 1844 yılında her hanenin ortalama yıllık gelirinin 1.464 kuruş, 1845’te ise 1.613 kuruş olduğu görülmektedir. Bu gelirlerden alınan vergilerin toplamına bakıldığında, Osmanlı Devleti 1844 yılında aşar vergisinden, 197.521,5 kuruş, aynı yılda vergi-yi mahsusadan, 100.542 kuruş, 1845 senesi vergi-yi mahsusadan 103.661 kuruş gelir sağlamıştır.⁶⁰ 1844 yılı vergileri toplam hane sayısına bölündüğünde, her hanenin ortalama 145 kuruş aşar vergisi, 76 kuruş vergi-yi mahsusa ödediği görülmektedir. 1845 yılı vergi-yi mahsusasında ise her hanede ortalama 74 kuruş alınmıştır.

⁶⁰ BOA, *KK.d.*, No. 6084, s. 548.

Tablo 15: Müslüman Mahallelerin Geliri Ve Vergisi⁶¹

Mahalleler	1844 Yılı Geliri	1844 Yılı Aşar Vergisi	1844 Yılı Vergisi	1845 Yılı Geliri	1845 Yılı Vergisi
Abdurrahman Efendi	78455	956	4723,5	81626,5	4872,6
Alaaddin	63778	433,5	3288	67696	3394,18
Hacı Hasan	91595,5	1273,5	6158,5	99256	6353,34
Hayriye	64770	769,5	4152,5	69758	4283,16
Tonbay	27100,5	501	1745	27575	1800,28
Kalender Hoca	28073	218	2243,5	29843	2312,37
Akbayır	36353,5	1330	1738	33930	1791,24
Çavuşzade	43484,5	849	3241,5	41685	3348,5
Babazade	30779	714	2493	31238,5	2571,24
Şaban Efendi	27513	281	1667	25600	1719,23
Kal'a	19482,5	131,5	1482,5	19661	1529,36
Toplam	511384,5	7457	32933	527869	33975,5

Tablo 15'te Varna kazası merkezinde Müslüman mahallelerin yıllık gelirleri ve ödediği vergiler gösterilmiştir. 1844 yılında 91.595,5 kuruşla en fazla geliri olan mahalle Hacı Hasan Mahallesi olurken onu Abdurrahman Efendi Mahallesi 78.455 kuruşla takip etmiştir. En az geliri olan mahalle ise 19.482 kuruşla Kal'a Mahallesi olmuştur. Mahallelerin 1845 yılı geliri incelendiğinde, önceki yıla göre gelirinde düşüş olan 3 mahalleye kayıtlarda rastlanmıştır. Diğer mahallerin gelirlerinde önceki yıla göre artış saptanmıştır. Yıllık gelirinde düşüş olan mahallelerde tarımsal faaliyetlerin, diğer mahallere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Tarımda elde edilen gelirin azalmasında toprak bakımı, yetersiz yağış, tohum ıslahı gibi etkenlerin neden olduğu düşünülmektedir. 1845 yılı gelir toplamı 851 Müslüman haneye paylaştırıldığında, ortalama her hanenin yıllık gelirinin 620 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

⁶¹ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544.

Şehir hayatının iktisadi yapısının topraktan elde edilen ürünlerden ziyade ticarete dayalı olması aşar vergisi içerisine giren ürünlerin çeşitliliğini sınırlandırmıştır. Varna kazası merkezinde bağlarda üretilen üzümünden ve kısmen tarlalarda üretimi yapılan buğday, arpa ve arıcılıktan elde edilen baldan aşar vergisi alınmıştır. Ayrıca koyun ve keçiden alınan adet-i ağnam vergisi de bu vergi kalemi içerisinde gösterilmiştir. Tablo 15'te 1.330 kuruşla en fazla aşar vergisi ödeyen mahallenin Akbayır olduğu görülmektedir. Bu mahalle buğday ve arpa üretiminin de en fazla yapıldığı mahalledir. Hacı Hasan Mahallesi 1.273,5 kuruşla ikinci sıraya yerleşirken, Kal'a Mahallesi 131,5 kuruşla en az aşar vergisi ödeyen mahalle olmuştur. Osmanlı Devleti'nin mahallelerde toplamış olduğu 12.355 kuruş aşar vergisi 851 hane paylaştırıldığında ortalama her hane 14 kuruş aşar vergisi ödemiştir. Ancak bazı hanelerin tarımsal faaliyetlerde bulunmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu tutar değişebilir.

1844-1845 yıllarında Hacı Hasan Mahallesi en fazla veri ödeyen mahalle olup onu Abdurrahman Efendi Mahallesi takip etmiştir. En az vergi veren mahalle ise Kala Mahallesi olmuştur. 1845 yılı vergisi olan 33.975,5 kuruş 851 haneye paylaştırıldığında her hane ortalama 39,5 kuruş vergi ödemiştir. Fakat imamlar ve fukara taifesinin vergiden muaf olduğundan bazı hanelerden vergi alınmadığı unutulmamalıdır.

Tablo 16: Gayrimüslimlerin Yaşadığı Mahallelerin Geliri Ve Vergisi⁶²

Mahalleler	1844 Yılı Geliri	1844 Yılı Aşar Vergisi	1844 Yılı Vergisi	1845 Yılı Geliri	1845 Yılı Vergisi
Metropolit	80395,5	2145	8364,5	81781	8628,14
Kalcooğlu	109949,5	2075	10139,5	118803	10448,30
Matyo	127964	3460	9914,5	133122,5	10227,30
Varoğlu	111720	3300	12705,5	115752	13110,28
Ermeniyan	79913	1375	8436	80269	8731,24
Toplam	509942	12355	49560	529727,5	51148

⁶² BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544.

Tablo 16’da Gayrimüslimlerin ikamet ettiği mahallelerin geliri ve ödedikleri vergi miktarları gösterilmiştir. Matyo Mahallesi 127.964 kuruşla en fazla geliri olan mahalle olurken, onu 111.720 kuruşla Varoğlu Mahallesi takip etmiştir. Varoğlu Mahallesi’nin yıllık geliri içerisinde yer alan 2.600 kuruş söz konusu mahallede 4 hanede ailesiyle misafir olarak yaşayan Yahudi dinine mensup kişilere aittir.⁶³ En az geliri olan mahalle ise 80.395,5 kuruşla Metropolit Mahallesi olmuştur. 1845 yılı gelirinin bir önceki yıl geliriyle kıyaslandığında mahallelerinin tamamının gelirinde artış olduğu görülmektedir. Mahallelerin bir yıllık geliri olan 529.727,5 kuruş 898 hane paylaştırıldığında ortalama her hanenin yıllık 589,5 kuruş geliri olduğu saptanmıştır.

Gayrimüslimlerin ikamet ettiği mahallelerde halkın temel geçim kaynağı bağcılık olduğundan aşar vergisinin tamamına yakını üzümden alınmıştır.⁶⁴ Matyo Mahallesi, 3.460 kuruşla en çok aşar vergisi ödeyen mahalle olurken, onu 3.300 kuruşla Varoğlu Mahallesi takip etmiştir. Bu mahallede yaşayan Yahudi dinine mensup kişiler tarımsal faaliyette bulunmadığından aşar vergisi ödememiştir. En az aşar vergisi tarh olunan mahalle ise 1.375 kuruşla Ermeniyan Mahallesi olmuştur. Söz konusu mahallelerin toplam 12.355 kuruş aşar vergisi 894 haneye paylaştırıldığında her hanenin ortalama 13,5 kuruş vergi ödediği görülmektedir.

1844-1845 yıllarında Gayrimüslim mahallelerinde en fazla vergi ödeyen Varoğlu olurken, Kalcooğlu ikinci sırada yerini almıştır. En az vergi veren mahalle ise Metropolit olmuştur. Söz konusu mahallelerin 1845 yılı vergisinin toplamı olan 51.148 kuruş 894 haneye dağıtıldığında, her hanenin ortalama 57 kuruş vergi ödediği görülür.

Cizye

Cizye vergisi Osmanlı Devleti tarafında tatbik edilmiş bir vergi değildir. Eski medeniyetlerin ilk devirlerinden itibaren cizye mevcuttu. Yunanlılar ve Romalılar hâkimiyetleri altındaki kavimleri korumaya

⁶³ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544, s. 504.

⁶⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544, s. 135, 275.

mukabil onlardan cizye almıştır.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanlar askerlik hizmeti karşılığı cizye ödemiştir.⁶⁶ Bu vergiden kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, körler ve keşişler muaf olmuştur.⁶⁷ Bu yanında düşman işgali nedeniyle yerlerini terk edenlere belirli bir süre için cizye muafiyeti tanınmıştır. Osmanlı terminolojisinde cizye mükellefleri ednâ, evsat ve âlâ olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Bu terimler fakir, orta halli ve zengin gruplar için kullanılmıştır. Varna'da 1844-1845 yıllarında, cizye mükelleflerinin ednâsından 15 kuruş, evsatında 30 kuruş ve âlâsında 60 kuruş cizye alındığı saptanmıştır.⁶⁸

Tablo 17: Varna Kazasına Bağlı Köylerde Gayrimüslimlerin Vermiş oldukları Cizye Miktarları⁶⁹

Köyler	60 Kuruş	30 Kuruş	15 Kuruş	Muaf	Toplam Kişi	Toplam Kuruş
Karagöz	1	12	3	-	16	465
Küreklere	-	31	9	2	42	1065
Duğçe	-	5	3	-	8	195
Köyün ismi tespit edilemedi	-	3	1	-	4	105
Şuca	-	31	4	1	36	990
Kumluca-i Cedid	1	39	8	1	49	1350
Kuyucak Köyü	-	49	6	2	57	1560
Geyikçiler	-	-	1	-	1	15
Kabaklı	-	39	22	2	63	1500
Cevizli	-	45	14	3	72	1560
Kestriç	1	33	6	-	40	1140

⁶⁵ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, C.II, İstanbul 1993, s. 300.

⁶⁶ F. Söylemez, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Karşı Tutumu Ve Ermeniler", *Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2002, s. 79.

⁶⁷ H. İnalçık, "Osmanlılarda Cizye" *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 46.

⁶⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544, s. 276, 277, 289.

⁶⁹ BOA, *KK.d.*, No. 6084.

Caferli	1	47	1	-	49	1485
Yeni Köy	-	30	6	-	36	990
Fındıklı	-	5	3	-	8	195
Divriş İvan	-	38	12	-	50	1320
Yassibaş	1	9	3	1	14	375
Kebece	-	47	12	3	62	1590
Dere		43	13	-	56	1485
Toplam	5	506	127	15	653	17385

Tablo 17’de Varna’da Gayrimüslimlerin yaşadığı köylerde cizye alınan kişi sayıları ve miktarı gösterilmiştir. Cizye veren kişi sayıları incelendiğinden Cevizli köyü, 72 kişi ile en fazla cizye mükellefinin olduğu köy olmuştur. Onu 63 kişi ile Kabaklı köyü takip etmiştir. Geviçiler köyü ise 1 kişi ile en az cizye ödeyen köy olmuştur. Miktar olarak en fazla cizye ödeyen köy ise 1.590 kuruşla Kebece köyü olurken, Kuyucak ve Cevizli köyleri 1.560’şar kuruşla ikinci sırada yer almıştır.

Cizye miktarlarının kişi sayısı ile orantılı olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni yukarıda da bahsedildiği gibi Gayrimüslimlerden alınan cizye miktarlarının değişiklik göstermesidir. Varna köylerinde yaşayan Gayrimüslimlerden 5 kişi 60’şar kuruştan, 506 kişi 30’ar kuruştan, 127 kişi 15’şer kuruştan cizye vermiştir. Cizye vergisinden ihtiyarlıktan ve hastalıktan dolayı 15 kişi muaf olmuştur. Osmanlı Devleti söz konusu kazaya bağlı köylerde Gayrimüslimlerde toplanan cizye vergisinden toplamda 17385 kuruş gelir elde etmiştir.

Tablo 18: Varna Mahallelerinde Gayrimüslimlerin Vermiş oldukları Cizye Miktarları⁷⁰

Köyler	60 Kuruş	30 Kuruş	15 Kuruş	Muaf	Toplam Kişi	Toplam Kuruş
Metropolit	9	88	7	3	107	3285
Kalcooğlu	13	145	17	2	177	5385
Matyo	-	243	21	5	269	7605

⁷⁰ BOA, ML.VRD.TMT.d., No. 17544

Varoğlu	5	171	15	6	197	5655
Ermeniyen	9	100	27	3	139	3945
Toplam	36	747	87	19	889	25875

Tablo 18’de cizye veren kişi sayısı incelendiğinde Matyo Mahallesi, 269 kişiyle en fazla cizye mükellefinin olduğu mahalle olmakla beraber tutar olarak da 7.605 kuruşla en çok cizye ödeyen mahalle olmuştur. Onu 197 vergi mükellefiyle 5.655 kuruş cizye tarh edilen Varoğlu Mahallesi takip etmiştir. Bu mahalledeki cizye mükelleflerinden 6’sının Yahudi dinine mensup kişiler olduğu ve bunlardan 3’nün 60’şar kuruştan, diğer 3’nün 15’e kuruştan cizye ödediği görülmektedir.⁷¹ Metropolit Mahallesi ise 107 vergi mükellefiyle en az cizye ödeyen mahalle olmuştur. Mahallelerdeki toplam 889 vergi mükellefinin 36’sının zengin, 747’sinin orta halli ve 87’sinin fakir olduğu anlaşılmaktadır. Zengin olarak nitelendirilen 36 kişinin mesleği hancı, tüccar, bakkal, gemi reisi ve iskele yükçüsü olduğu görülmektedir. İhtiyarlık ve maddi imkânsızlıklardan dolayı 19 kişi cizyeden muaf olmuştur. Osmanlı Devleti söz konusu mahallelerde yaşayan Gayrimüslimlerden toplamda 25.875 kuruş cizye vergisi almıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin yönetim felsefesi farklı inançlara sahip toplulukları bir siyasi çatı altında bir araya getirerek adil bir yönetim ile idare etmek olmuştur. Bu yönetim felsefesinin uygulandığı yerlerden biri olan Varna kazasında Müslim ve Gayrimüslim halk ayrı ve karma idari birimlerde birlikte yaşamının güzel bir örneğini sunmuştur. Müslüman halkı Türkler ve Tatarlar; Gayrimüslim halkı ise Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmaktaydı.

Varna kazası temettuat defterleri ve şer’iyye sicillerinde çıkardığımız sonuçlara göre XIX. yüzyılın ilk yarısında söz konusu kazaya bağlı 36 Müslüman köyünde 717 hane, Müslüman ve Gayrimüslim halkın birlikte ikamet ettiği 11 karma köyde 414 hane olduğu görülmektedir. Bu hanelerin 241’inde Müslim, 173’ünde Gayrimüslim halk yaşamıştır. Sadece Gayrimüslimlerin sâkin olduğu 7 köyde ise 235

⁷¹ BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, No. 17544, s. 504, 505.

hane mevcuttur. Bu verilerden hareketle Müslümanların köylerdeki toplam tahmini nüfusunun 4.790, Gayrimüslimlerin ise 2.040 olduğunu söyleyebiliriz. Kaza merkezindeki mahalleler incelendiğinde 12 Müslüman mahallesinde 928 haneye, 6 Gayrimüslim mahallesinde ise 1078 haneye rastlanmıştır. Bu veriler Müslüman mahallelerinin toplam tahmini nüfusunun 4.640, Gayrimüslimlerin ise 5.390 olabileceğini göstermektedir. Bu rakamlar kırsalda Müslüman nüfusun merkezde ise Gayrimüslim nüfusun daha fazla olduğunu yansıtmaktadır.

Ziraî faaliyetler için son derece elverişli olan Varna kazasında buğday, arpa ve üzümün yanı sıra kısmen mercimek, lahana, burçak ve ot yetiştirilmiştir. Bölgedeki tarım arazilerinin büyük bir kısmı Müslüman halk tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretimde Müslümanların payının daha fazla olduğu söylenebilir. Ziraî faaliyetlerin yanında söz konusu kazada küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmıştır. Büyükbaş hayvanlardan inek, düve, tosun, öküz, kısrak, beygir, aygır, tay ve canavar beslenirken küçükbaşlardan koyun, keçi, kuzu ve oğlak yetiştirildiği görülmektedir. Ayrıca arıcılık faaliyetinde de bulunulmuştur. Müslüman halk daha çok büyükbaş hayvan yetiştirirken Gayrimüslim halkın ise küçükbaş hayvan yetiştirdiği gözlemlenmiştir. Müslümanların büyükbaş hayvanları tercih etmesinde ise onların süt, et ve derilerinden olduğu kadar gücünden faydalanılması etkili olmuştur. Özellikle çift sürmede öküzler kullanılmıştır. Ayrıca taşımacılıkta da öküz arabalarından faydalanılmıştır.

Varna kazası merkezinde gelişmiş bir sanayi kolundan söz etmek mümkün değildir. Daha çok küçük esnaf ve zanaatkârlar şehrin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Meslek grupları içinde esnaf ve zanaatkârlıkla ilgili mesleklerin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu grup içinde yer alan çeşitli meslek kolları, şehrin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Ayrıca ticaretle uğraşmak tercih edilen bir meslek dalı olmuştur. Bunun yanında geleneksel tarımla ilgili mesleklerin de şehir merkezinde yapıldığı görülmektedir.

Vergisel açıdan değerlendirildiğinde Müslüman ve gayrimüslim halktan aşar, vergi-yi mahsusa ve adet-i ağnam vergisi alınırken buna ilaveten gayrimüslim halktan cizye vergisi de alınmıştır. Bu vergilerden vergi-yi mahsusa hariç diğer vergilerin gelirlerle orantılı olduğu

görülmektedir. Osmanlı aşar vergisi uygulaması ile bölgede yetiştirilen tarım ürünleri çeşitliliğini ve miktarını takip edebilmiştir. Bu durum üretimde ani düşüşler olduğunda bölgede yapılacak ıslah çalışmalarının hız kazanmasını sağlamıştır. Gayrimüslimlerin refah düzeyine göre uygulanan cizye vergisi mükelleflerin ödeme şartlarını kolaylaştırmış ve devlete olan bağlılık duygusunu güçlendirmiş olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti 1844 yılında aşar vergisinden 217.333,5 kuruş, vergi-yi mahsusadan 183.035 kuruş ve cizyeden 43.260 kuruş gelir elde etmiştir.

Sonuç olarak Varna kazasında yaşayan Müslim ve Gayrimüslim halk Osmanlı Devleti idaresinde nüfusunu ve sahip olduğu gayrimenkuller ile maddi-manevi varlıklarını korumuştur. Bu cümleden olarak Osmanlı Devleti bölgedeki farklı dine mensup toplulukları nüfus politikaları ya da ekonomik politikalarla asimile etme çabasında olmamıştır. Osmanlı'nın sağladığı inanç özgürlüğü içerisindeki Müslüman ve Gayrimüslim halk toprağını işleyerek, farklı türlerden hayvanlar yetiştirerek, çeşitli meslek ve zanaat kollarında çalışarak Osmanlı ekonomik sistemi içerisinde yer almıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi (Bilad-ı Metruke Mahkemesi Sicilleri)

Varna Şer'iyeye Sicili (VŞS): No. 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 18, 20, 22, 25, 29, 35, 36

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Varna Temettuât Defterleri: No. 6084, No.17544.

Kitap ve Makaleler

Alpaslan, Erhan, "1247-1254 H./M. 1830-1838 Tarihli 2 Nolu Varna Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş 1996.

Alpaslan, Erhan - Aydın, Tülay, "Balkanlar'da Bir Türk Şehri: Varna (Sosyo-Kültürel Açından Bir İnceleme)", *Uluslararası II. Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, Nevşehir Hacıbektâş Üniversitesi-Sarayevo Üniversitesi, Bosna Hersek 2015. s. 110-129.

Altunan, Sema, “İki Mahalle Örneğinde Varna Kentinin Mesleki Dağılımı”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Romanya Kasım 2006, s. 107-147.

Barkan, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953.

Dönmez, Coşkun, 9 Numaralı Varna Kadı Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Ksü Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş, 2018

Dönmez, Coşkun, 9 Numaralı Varna Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi, *Kesit Akademi Dergisi*, C. 3, S. 10, Aralık 2017, s. 756-809.

Emecen, Feridun, “Varna Muhaberesi”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 527-530.

Ersoy Hacısalihoglu, Neriman, “XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna’da Nüfus Yapısı ve Ticaret” *Etkin Kitaplar*, İstanbul, 2011, 97-115.

Evlıya Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi yayınlar, İstanbul 2001.

Göyünç, Nejat, “ Hane Deyimi Hakkında”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı: 32, İstanbul 1979

İnalcık, Halil, “Türkler Ve Balkanlar”, *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Eylül, 2005, s. 20-44.

İnalcık, Halil, “Osmanlılarda Cizye” *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

İnalcık, Halil, “Murad I”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 156-164.

Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara 1989.

Keleş, Erdoğan, “Kırım Savaşı’da (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk Ve İdare Merkezi: Varna”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S.13, 2016, s.773-800.

Koyuncu Kaya, Miyase, “Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)”, *Turkish Studies*, C.10, Ankara 2015, s.383-418.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, C. I-II, İstanbul 1993.

Söylemez, Faruk, “XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 171, İstanbul Aralık 2007, s.201-240.

Söylemez, Faruk, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Karşı Tutumu Ve Ermeniler”, Kahramanmaraş’ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş 2002, s. 78-90.

Söylemez, Faruk, *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği)*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Söylemez, Faruk - Dönmez, Coşkun, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Varna’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (9 Numaralı Varna Şer’iye Siciline Göre)” *III*.

Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, Üsküp – Makedonya 05 - 08 Eylül 2018, s.108-120.

Uçar, Fethullah, Temettuat Defterlerine Gore XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Sancağı Haymanateyn Kazasının Sosyal Ve İktisadi Hayatı, Yüksek Lisans Tezi, *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, C. 1, Ankara 2011.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Üsküp Nezareti Dâhilinde Güherçile Üretimi (15. Yüzyıl Ortalarından 19. Yüzyıl Ortalarına)*

Eyüp Kul**

(ORCID: 0000-0002-7143-3001)

Makale Gönderim Tarihi

21.09.2022

Makale Kabul Tarihi

18.10.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kul, E., “Üsküp Nezareti Dâhilinde Güherçile Üretimi (15. Yüzyıl Ortalarından 19. Yüzyıl Ortalarına)”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 320-351.

APA: Kul, E. (2022). Üsküp Nezareti Dâhilinde Güherçile Üretimi (15. Yüzyıl Ortalarından 19. Yüzyıl Ortalarına). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 320-351.

Öz

Güherçile, insanoğlunun bildiği en eski patlayıcı olan kara barutun en önemli kısmını oluşturmaktadır. Elde edilmesi pahalı olamamakla birlikte kullanıldığı sahanın ehemmiyeti yüzünden sıkı bir denetime tabi tutulan güherçile, Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her bölgesinden üretimi yapılan bir hammaddeydi. Bu çalışmada Osmanlı arşiv vesikalarında ilk bilgilerine Fatih Sultan Mehmed döneminde ulaşılan ve ateşli silahların hammaddesinden birini oluşturan güherçilenin Üsküp ve civarındaki üretim,

* 12-14 Mayıs 2022 tarihlerinde İzmir’de düzenlenen *V. Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi / CIESS 2022*’de sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, eyupkul@gmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye.

sevk ve kullanım aşamalarına odaklanılmıştır. 16. yüzyıl sonlarına doğru olduğu tahmin edilen Üsküp Nezareti'nin denetiminde sürdürülen üretimin takip eden yüzyıl ortalarından itibaren Selanik Baruthanesi'ne, daha sonraki süreçlerde ise Gelibolu ve Âzatlı baruthanelerine sevki üzerinde durulmuştur. Özellikle zaman içinde Üsküp merkezli bir uzman kadronun teşekkül edip etmediği, devletin güherçile temini için aldığı tedbirler ve yaşanan sorunlar, arşiv belgelerinden ve yerel çalışmalardan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Üsküp, Baruthane, Güherçile.

Salt peter Production Within The Ministry Of Skopje (From The Mid-15th Century To The Mid-19th Century)

Abstract

Salt peter is the most important part of black powder, the oldest explosive known to man. Although it was not expensive to obtain salt peter, which was a raw material produced in almost every region of the Ottoman geography, it was subject to strict control due to the importance of the field in which it was used. In this study, the production, shipping, and usage of salt peter in Skopje and its neighborhood, which is one of the raw materials of firearms and whose first information dating the period of the reign of Sultan Mehmed the Conqueror was reached in the Ottoman archive documents, was focused on. It was emphasized that the production under the supervision of the Ministry of Skopje, which is estimated to be established towards the end of the 16th century, was transferred to Thessaloniki gunpowder factory in the middle of the following century, and to the Gallipoli and Azatlı gunpowder factories in the following periods. Especially whether a Skopje-based expert staff was formed over time, the measures taken by the state for the supply of salt peter, and the problems experienced were evaluated based on the findings obtained from archive documents and local studies.

Keywords: Ottoman Empire, the Balkans, Skopje, Gunpowder Factory, Salt peter.

Giriş

Güherçile, eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından tütsülenmek ve eşyaları beyazlatmak için kullanılan bir madde iken, Ortaçağ'da tıp ve

siyah barutun üretiminde yer almaya başlamıştır¹. Arşiv belgelerinde “...bârut-ı siyahın azim levâzımından...”² olarak tarif edilen güherçile, siyah barutun büyük kısmını oluşturmaktaydı³. Nitekim insanlığın bildiği en eski patlayıcı olan kara barut, %15 mangal kömürü, %10 kükürt ve %75 güherçile (potasyum nitrat) karışımından meydana gelmekteydi⁴. Yanıcı ve patlayıcı bir madde olan güherçile üretimi pahalı değildi ancak barutun en önemli bileşeni olması nedeniyle üretim aşamasından barut imaline kadar Osmanlı Devleti’nde sıkı kontrollere tabi tutulmaktaydı⁵. Öyle anlaşılıyor ki bu kıymetli maddenin satışının yasaklanması sadece Osmanlılara has bir durum değildi. Nitekim benzer yasaklar Macarlar tarafından da uygulanmış hatta Macarlar, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşı sırasında, 1596 yılında güherçilenin ülkeden çıkışını yasaklayıp gizlice bu işe kalkışanların bedelini başları ile ödemeleri gerektiği şeklinde karar almışlardı⁶.

Güherçile, yağmurdan sonra ve rutubetli yerlerde toprağın yüzeyinde meydana gelen kalsiyum nitrata verilen isimdir⁷. Bununla birlikte güherçile mağara duvarlarında kristalleşerek meydana gelebilmekte ya da koyun gübresinden de üretilebilmektedir. Ancak asıl üretimin topraktan yapıldığı malumdur⁸. Nitekim bu çalışmanın sahasının da yer aldığı Balkan coğrafyasında da güherçile topraktan elde

¹ Милка Здравева, “Експлоатација На Сулфур И Шалитра Во Македонија Во Времето На Османлиското Владеење И Нивната Преработка Во Црн Барут”, *Гласник*, Година:XXIII, Број: 2-3, Скопје 1979, s.109.

² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA.) *Cevdet*. (bundan sonra C.) *Askeri*. (bundan sonra AS.) 23522, (24 Receb 1178/17 Ocak 1765).

³ BOA.C.AS.13932, (8 Rebiü'l-evvel 1240/31 Ekim 1824).

⁴ Abdurrahman Murat, “Güherçilenin Tanımı, Oluşum Teorileri ve Osmanlı Devleti’ndeki Önemi”, *Maden Tetkik Arama Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, Sayı: 1, Ankara 2006, s.26.

⁵ BOA.Bâb-ı Defteri Evâmîr-i Maliye Kalemî Defterleri (bundan sonra D.EVM.d.). 26316, (13 Safer 1149/23 Haziran 1736), s.12.

⁶ Gábor Ágoston, “XVI. Yüzyılda Macaristan’da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi”, *Bellelen*, C.67, Sayı:249, (çev. Zafer Gölen), Ankara 2003, s.543-544.

⁷ Ragıp Önen, “Osmanlılar Devrinde Bor’da Barut Fabrikaları”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 1963, s.22.

⁸ Yunus İnce, “Kârhânedен Baruthâneye Karaman Eyaleti’nde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIII/I (2011), s.18.

edilen bir hammaddeydi⁹. Keza Üsküp Çayır Ovası'nda usta ve çavuşların bu işe başlama zamanının Hıdırellez (6 Mayıs) gününü takip eden günde olduğu, Glişa Elezovic'in bölge sakinleri ile yaptığı görüşmelerden öğrenilmektedir¹⁰.

Bu geleneksel üretim tarzında, güherçilenin barut yapımında kullanılabilir duruma gelmesi uzun bir uğraşı ve yorucu bir çalışmayı gerektirmiştir. Şöyle ki öncelikle güherçileli toprak bir araya toplanıp tahta sandıklara konup sulandırılıyordu¹¹. Buradaki temel amaç topraktan çıkarılan güherçilenin toprak ve benzeri yabancı maddelerden ayıklanmasını temin etmektir¹². Akabinde şerbetlenen sular bir havuzda süzülüyor, daha sonra havuzda biriken sular üstüvani şeklindeki bir kazanda pekmez kaynatılır gibi kaynatıldıktan sonra kıvamına ulaştığında sandıklarına dökülüp soğumaya bırakılıyordu. Bu soğuma işlemi 24 saatlik bir zaman dilimine tekabül ediyordu ki, bunun neticesinde donmuş bir beyaz toz tabakası oluşuyor ve bu tabaka su altına çöküyordu. İşte bu işlemlerin neticesinde ortaya çıkan ürüne güherçile deniyordu¹³. Son olarak ise suyu buharlaştırıp çektilirdikten sonra fiçılara doldurulup yıkanır ve kalhanede hamlığı giderilinceye kadar eritilip kalıplara boşaltılır¹⁴ veya çuvalara doldurulurdu¹⁵. Üsküp'te güherçile üretiminde de kazanların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Elezovic'in görüştüğü Eyüp Ağa adındaki yaşlı bir adam 60 yıl önce, Urumlar / Yürümler Kalhanesi'nde güherçile karışımı yapmak için kullanılan üç kazan gördüğünü söylemiştir¹⁶. Makalenin 1942'de yayınlandığı düşünüldüğünde 1880'lerde Üsküp'te güherçile üretiminin devam ettiği ortaya çıkmaktadır.

⁹ 6 Nolu Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, c.1, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: III, Ankara 1995, s.137.

¹⁰ Glişa Elezoviç, "Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља", *Гласник Скопског Научног Друштва*, Књ. III, 1, Скопље 1928, s.204.

¹¹ Önen, "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları", s.22.

¹² Murat, "Güherçilenin Tanımı, Oluşum Teorileri ve Osmanlı Devleti'ndeki Önemi", s.26.

¹³ Önen, "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları", s.22.

¹⁴ Murat, "Güherçilenin Tanımı, Oluşum Teorileri ve Osmanlı Devleti'ndeki Önemi", s.26.

¹⁵ Önen, "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları", s.22.

¹⁶ Elezoviç, "Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља", s.204.

Güherçilenin üretimi sırasında kalhanedeki kazanların altındaki ateşin sıcaklığı 18 ila 70 derece arasında değişiyordu¹⁷. Bu derecedeki ısıyı oluşturabilmek amacıyla güherçilenin işlenmesi ve barutun imalinde ihtiyaç duyulan hammaddelerden biri de odundu. Fakat bu işte her cins odun kullanılmaz, bunun yerine fındık, söğüt gibi ağaçlardan temin edilen odun tercih edilirdi. Nitekim 1601 yılı sonbaharında Tiryaki Hasan Paşa'nın, Türk tarihinin önde gelen savunmalarından biri olan Kanije Kalesi'nde gerçekleştirmiş olduğu savunma sırasında tükenen barutun nasıl elde edileceği ile ilgili topçubaşı ve kale dizdarı ile yaptığı görüşme bu konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Kale dizdarının cephanede düşmandan kalma barut olmaya uygun ciddi oranda kibrit ve güherçile olduğunu belirtmesi üzerine barut imalinden anlayan bir kişi olup olmadığı soruşturulmuştur. Neticede 5. Yeniçeri Ağa Bölüğü'nden Uzun Ahmed'in acemi oğlanı olduğu zamanlarda bu işle meşgul olduğu belirlenmişti. Ahmed de *"Bu fende maharetim vardır. Kibrît ve güherçile olıcak âsândır. Kömürün eyüsü fındık ağacından olur. Söğüt dahi elverir"* şeklinde ihtiyaç duyduğu malzemelerin listesini sunmuştu. Nitekim Kanije Kalesi'nin etrafının söğütlük olduğu ve buradan elde edilen söğüt ağaçları ile kömür yapılarak her gün isteğe bağlı miktarda barutun askere temin edilebildiği devrin kroniklerine yansımıştır¹⁸. Üsküp ve havalisinin odun kömürü temininde sıkıntı çekilmeyen bir coğrafya olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 17. yüzyıl başlarında Üsküp ve civarına seyahat eden Polonyalı Simeon'un ifadeleri, bölgenin ormanlık bir sahaya sahip olduğunu teyit etmektedir¹⁹. Ancak bu hal 19. yüzyıl başlarına ait bir belgede de ifade edildiği üzere zamanla tersine dönmüş gibidir. H.1246 (m.1830-1831) tarihli bu belgede Üsküp ve Koçana bölgesindeki ormanların azaldığı veya çok uzak noktalardan odunların taşınmak zorunda kalındığı belirtilmektedir. Âzatlı Baruthanesi için üretilecek güherçile de yaşanan

¹⁷ Metin Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 (2001), s.79. 73-93

¹⁸ *"Cebehânede küffârdan kalma bî-nihâye kibrît ve güherçile vardır, bârut olur"*, Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s.216; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, C.I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.193-194.

¹⁹ Simeon, *Tarihte Ermeniler 1608-1619*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1999, s.53.

odun sıkıntısının bertaraf edilmesi gayesiyle Üsküp ve Koçana kazaları ahalisinin sorumluluğuna ilaveten h.1245 (m.1829-1830) senesinden geçerli olmak üzere Mart başından başlayarak Kasım ayında kazalarına dönmek şartıyla Köstendil Kazası'ndan 70, Koçana Kazası'ndan 25, Radoviş Kazası'ndan 20 nefer olmak üzere toplam 115 neferin bu işte çalışmak üzere görevlendirildiği anlaşılmaktadır²⁰. Bu işin ehemmiyetli bir vazife olarak addedildiği Elezovic'in Üsküp'te görüştüğü kişilerden elde ettiği bilgilerden de teyit edilmektedir. Elezovic, bazı köy ahailerinin güherçile yapımında kullanılmak üzere gerekli odunları toplama vazifesini yürüttüğünü ve bu görevlilerin bir kazan için ne kadar odun gerekli olduğunu bildiklerini ve haftalık olarak kulübelerdeki barut işçilerine ne kadar odun vermesi gerektiğini hesapladıklarını belirtmektedir²¹.

Öte yandan Osmanlı coğrafyasının güherçile bakımından zengin olduğu, bu coğrafyalardan biri olan Balkanların da güherçile elde edilen noktaların başında geldiği, Balkan coğrafyasında yer alan Selanik, Filibe, Manastır ve Temeşvar'ın yanı sıra Üsküp ve civarının güherçile temin edilen ana noktalar olduğu malumdur²². Nitekim Üsküp ve civarında güherçile üretiminin köklü bir geçmişe sahip olduğu ile ilgili ilk kayıtlara 1455 yılındaki tahrir defterinde tesadüf edilmektedir. Bu tarihte Üsküp Kalesi'nde, sekiz kantar has güherçile ile yedi kantar ham güherçilenin bulunduğunu anlaşılmaktadır²³. Yine Kanuni Sultan Süleyman dönemi başlarına ait bir hükümden de bölgede köklü bir üretim geçmişinin olduğu tespit olunmaktadır. 19 Safer 927/29 Ocak 1521 tarihli bir belge, güherçileci olup güherçile işlemeye devam eden kişilerin talep ettiği hüküm üzerine Rumeli sancakbeyleri, kadıları ve subaşlarına gönderilen bir emri içermektedir. Bu hükümde güherçilecilerin buldukları bölgede güherçile işlemleri, bu işlem sırasında sancakbeylerinin subaşlarını sevk ederek güherçilecilere yardım etmeleri emredilmektedir. Yine güherçile üretiminde ana sorunlu olarak kadının

²⁰ BOA.C.AS.19210, (15 Safer 1246/5 Ağustos 1830).

²¹ Elezović, "Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља", s.205.

²² V.J.Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", (çev.Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1973, s.38-39.

²³ Mehmet İnbaşı-Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII.Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.49.

vazifeli olduğu da bu hükümden anlaşılmaktadır. Hatta kadıların güherçile üretimini diğer işlerle bir tutmamasını, gece ve gündüz tedariki için çalışmalarını, bizzat güherçile işletilen yerlere giderek işin başında yer almalarını, işlenen güherçilenin ne kadar olduğunu bizzat görerek başka bir yere satılmasına mani olunmasını ve akabinde İstanbul'a gönderilmesini temin etmesini emretmektedir. Yine kadılardan gerekli toprağı ve odununun getirmesini temin etmelerini, kazganlara (kazan) sevki gerekli olduğunda ulak tutarak sevklerini, eski adetler üzere güherçile üreten yerleri muhafaza etmelerini ve bu yerlerde görev alan reayaları korumalarını, derbent ve tehlikeli yerlerden güherçileyi adamlar tutarak göndermelerini istemektedir²⁴. Nitekim Üsküp'e ait 1529 tarihli tahrir defterinde de Üsküp Kalesi'nde 18 kantar güherçile ve dört kantar kükürttün mevcut olduğunu öğrenilmektedir²⁵.

Rumeli Eyaleti sancakbeyleri, kadıları ve subaşlarına hitaben yazılan bu erken tarihli hükümden başka güherçile üretimi ile ilgili yine Kanuni Sultan Süleyman dönemi sonlarına ait belgelerin varlığı tespit edilebilmektedir. 25 Ramazan 972/26 Nisan 1565 tarihli Üsküp kadısına gönderilen bir mühimme kaydından Üsküp ve civarının güherçile madeni açısından zengin bir coğrafya olduğu ve bu işin daha önceki yıllarda da devam ettiği öğrenilmektedir. Osman adını taşıyan bir Üsküplü bu durumu "*Kadîmden Üsküb'de güherçile işlenügelmeğın*" şeklinde izah etmektedir. Dahası devlette yaptırdığı soruşturma neticesinde Osman'ın verdiği bilginin doğru olduğunu ancak "*Kadîmden işlenürdi, sonradan re'âyâ mütezaccir olmağla ferâgat olunmuşdur*"²⁶ şeklinde yani, sonradan reayanın sıkılıp bu işten vazgeçtiğini tespit etmişti. Yine bu belgede Üsküplü Osman'ın ifadelerinden güherçilenin her bir kantarının işletme maliyeti ve işletme yönetiminin de nasıl olduğu tespit edilebilmektedir. Buna göre güherçilenin her bir kantarı 150 akçeye işletilirken kirasına 80 akçe verildiği, yani toplamda 230

²⁴ Срђан Катић, "Заповест О Производњи Шалитре у Румелији 1521. Године", *Miscellanea*, vol.30, београд 2009, s.17-18.

²⁵ İnbası-Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*, s.49.

²⁶ "...mezku'r Osmân; 'Güherçile işlenürse her kintârı yüz elli akçaya işlenür ve kîrâsına seksen akça virilüp cümle kintârı iki yüz otuz akçaya olur. Üslûb-ı sâbık üzere re'âyâ nevbetle odunun ve toprağın ve suyn getürivirürler' didüğün bildürmişsin...", 6 Nolu Mühimme Defteri, s.137.

akçeye bu işin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine güherçile üretiminde olmazsa olmazlardan olan odun, su ve toprağın ise eski usulde olduğu gibi reaya tarafından nöbetleşe kazganlara getirilmesinin talebi de eski işletme yönteminin hâlâ daha geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Osman'ın arzı üzerine güherçile üretimine büyük önem veren devletin Üsküp kadısına bir emir göndererek bir rapor hazırlamasını istediği belgelere yansımıştır. Osmanlı merkezi bürokratları Üsküp kadısından, konuyu çok yönlü araştırmasını, konuya vakıf ve işten anlayan kişilerden öğrenmesini talep etmişti. Bürokratlar, güherçile üretiminde büyük önemi olan odunun getirildiği bazı yerlerin uzak iken güherçile toprağının yakın olduğunu veya bunun tam tersi durumların söz konusu olduğunu belirttikleri emirde, bu gibi yerlerin araştırılmasını, Osman'ın belirttiği maliyetlerin yeterli olup olmadığını, güherçilenin her bir kantarın ne kadar maliyetle yerine getirilebileceğini öğrenmesini kadıdan istemişlerdir²⁷.

Bu arz üzerine harekete geçildiği, sadece soruşturma ile konunun askıda bırakılmadığı ve Üsküp'te yeniden güherçile üretiminin yapılması için girişimlerde bulunulduğu da üç yıl sonrasına ait bir belgeden öğrenilmektedir. Öyle ki 7 Ocak 1568'de Üsküp'ten Ali ve Abdulaziz, 11 kantar; Priştine'den İsa ve Orhan, 8,25 kantar ve Kratova'ya bağlı Nogeriç nahiyesinden ise Mustafa adlı kişi 2,25 kantar olmak üzere 21,5 kantar güherçileyi Üsküp Kalesi'ne teslim etmiştir. Üsküp ve civarındaki yerleşim yerlerinden getirilen ve Üsküp Kalesi'nde koruma altına alınan 21,5 kantar güherçilenin işlenecek seviyede olup-olmadığı, bir kantarın ne kadar akçeye işlenebileceği hakkında şehir kadısından bilgi talep edilmiştir²⁸.

Yine aynı dönemlerde yazılan başka bir emirde, daha sonraki süreçte Üsküp Nezareti sınırlarına dâhil olacak olan Alacahisar Kazası'nda da güherçile olup olmadığı hakkında kaza kadısından bilgi talep edilmiştir. 1570 yılı içinde yazılan hükümde Alacahisar Kazası'nda güherçile madeni olduğu haber alındığı ifade edilerek "...mütenevvi güherçileri var mıdır, nice dir..." şeklinde konu hakkında izahat istenmiştir. Bununla yetinmeyen devlet, Südde-i Saadet çavuşlarından Mehmed Çavuş'u bölgeye göndererek güherçile işinden anlayan uzmanlarla araştırma

²⁷ 6 Nolu Mühimme Defteri, s.137.

²⁸ İnbâşî-Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*, s.310-311.

yapmasını, farklı türde güherçile bulunup bulunmadığını, madenlerin barut işlemeye elverişli olup olmadığını ve bu iş için gerekli kazgan sayısının ne kadar olduğunu ayrıntılı bir raporla öğrenmek istemiştir²⁹. Ancak bölgede yapılan araştırma neticesinde, ifade edilenin aksine güherçile madeni bulunduğu ile ilgili bir bilgiye tesadüf edilememiştir³⁰.

İşte yukarıda kayıtları verilen saha, kuvvetle muhtemel 16. yüzyıl sonlarında teşekkül eden ve 17. yüzyıl içinde sınırları belirginleşen Üsküp Nezaretî'nin hâkim olduğu alan olmalıydı. Nitekim Üsküp'te ikamet eden nazırın denetiminde olan Üsküp Nezaretî; Üsküp, Alacahisar, Köstendil ve Vulçitrın sancakları ve bu sancaklara bağlı zamanla farklılık göstermekle birlikte 11 kazayı bünyesinde barındıran ve temelde bu sancaklardaki maden yataklarının idare eden bir iktisadi teşebbüse dönüşmüştür. Nezaretin idarecisi olan Üsküp nazırının bir sorumluluğu da barut için ihtiyaç duyulan temel ham maddelerden biri olan güherçileyi temin etmektir³¹. Hatta nezaretin ihale sürecinde, güherçileyi zamanında ve eksiksiz bir şekilde istenilen yere yetiştirmekte mahir olanların nazır olması daha kolaylaşmıştı. Bu bakımdan nezaretin işletmesini alan nazırlar, güherçile imali için ihtiyaç duyulan kazganları, aletleri, bunların taşınmasına yarayan hayvanları ve diğer eşyaları da temin ederek işleyişi yakından takip ederdi³². Öyle ki zamanla güherçile üretiminin giderek ehemmiyetli bir hal aldığı ve 18. yüzyılın sonlarında Üsküp Nezaretî'ne atanan kişilerin "Üsküp Nazırı" unvanının yanında bir de "Güherçile Emîni" şeklinde bir unvanı da taşımaya başladığı arşiv belgelerinden öğrenilmektedir³³. Bunun yanı sıra 18. yüzyılın son

²⁹ BOA.Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Defterleri (bundan sonra A.DVN.MHM.d.) 14, (Gurre-i Rebiü'l-ahir 978/2 Eylül 1570), s.532, hüküm 653.

³⁰ "...bundan akdem Alacahisar Kadısı Mevlana Mehmed zide fazlühüya ve südde-i saadetim çavuşlarından Mehmed Çavuş'a hüküm- hümayûnum yazılıp Alacahisar Sancağı'nda güherçile madeni bulunur mu arz eylesin deyu emrim olmağın ehl-i vukûfdan teftiş olunup şimdiedek güherçile madeni olduğunu bilür kimesne bulunmadı deyu ilâm eylemişler...", BOA.A.DVN.MHM.d.14, s.835, hüküm 1107.

³¹ Eyüp Kul, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezaretî, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2019, s.53.

³² BOA.C.AS.11468.

³³ BOA.Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (bundan sonra TS.MA.e.) 709-79. "Üsküp Nazırı ve Güherçile Emîni Salih Ağa-zâde Mir Ali Bey", "Üsküp Nazırı ve Güherçile Emîni Silahşorân-ı hassadan İbrahim Bey ve Hasan Bey", Nitekim h.1214 (m.1799-1800) ila h.1223 (m.1808-1809) yılları arasında nezaretî iltizamla idare eden Üsküp sakinlerinden

çeyreğinden itibaren nezareti iltizama alma şartlarından biri de “...Üsküb Nezareti, vaktiyle mürettib olan güherçileyi bilâ-noksan erişdirmeye...”³⁴ şeklinde izah edilir olmuştur.

İşte zaman içinde Balkan coğrafyasında önemli bir iktisadi teşebbüse dönüşen Üsküp Nezareti’nin hangi kazasında güherçile üretildiği, üretilen güherçilenin nasıl işletildiği, bölgede mi kullandığı, ihtiyaç duyulan noktalara mı yoksa baruthanelere mi sevk edildiği, sevk işlemlerinin nasıl gerçekleştirildiği bu çalışmanın odaklandığı ana sorulardır.

Üsküp Nezareti Sahasında Güherçile Üretilen Yerleşim Yerleri

16. yüzyıl sonlarında teşkilatlanmaya başlayan Üsküp Nezareti, ilerleyen dönemlerde bu idari yapısını tamamlamıştır. Bununla birlikte Karlofça Antlaşmasının imzalanmasının akabinde nezarete düzen verilmesi sırasında Kosova bölgesindeki sahanın ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur³⁵. Bu ayırım dikkate alındığında Üsküp Nezareti dâhilinde güherçile üretilen noktaların Üsküp ve Üsküp’ün doğusunda kalan sahalardan güherçile temin edildiği anlaşılmaktadır. Yani Üsküp’ün batısında kalan, günümüzde Kosova ile Sırbistan’ın güneyine denk gelen sahalardan güherçile üretilip üretilmediği ile ilgili arşiv vesikaları ise şimdilik sarih değildir. 1665 tarihli bir belgede Üsküp, Köprülü, Pirlepe, Morihova, Kırçova, Tikveş, İştib, Usturumca, Petriç, Doyran ve Kratova güherçile üretilen sahalardan biri olarak verilmektedir³⁶. Nitekim bu yerleşim yerlerinin nezaretin merkezi olan Üsküp ve Üsküp’ün doğu kısmındaki sınırlarında yer aldığı görülmektedir. Ancak şu da ifade edilmelidir ki, bu yerleşim yerlerinin bütününde mi yoksa

Salih Ağa-zâde Mir Ali Bey ile h.1223 (m.1808-1809) ila h.1226 (m.1811-1812) arasında nezareti iştiraken iltizamla uhdelerinde bulunduran Silahşoran-ı hassadan İbrahim Bey ve Hasan beylerin bu şekilde anıldıkları görülmektedir. *BOA.Cevdet.Maliye.* (bundan sonra *C.ML.*) 23630; *BOA.Ali Emiri* (bundan sonra *AE.*) *III.Selim.14974*; *BOA.C.ML.21237*; *BOA.AE.III.Selim.14974*; *BOA.C.AS.6986*; *BOA.TS.MA.e.709-79*; *BOA.C.ML.16679*; *TS.MA.e.525-53*; *BOA.TS.MA.e.709-79*; *BOA.C.ML.16679*; *BOA.C.Darphane* (bundan sonra *DRB.*) 1694; *BOA.C.ML.15196*; *BOA.Hatt-ı Hümayun* (bundan sonra *HAT.*) 674-32985 E; *BOA.C.Dahiliye* (bundan sonra *DH.*) 3847; *BOA.C.DRB.1390*.

³⁴ *BOA.C.ML.11468*, (22 Receb 1236/25 Nisan 1821).

³⁵ Kul, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik*, s.289-298.

³⁶ *BOA.D.EVM.d.26284*, (4 Zilkade 1075/19 Mayıs 1665), s.360.

belli noktaların da mı güherçile bulunduğu Üsküp Kazası hariç açık değildir.

Üsküp Kazası'nda üretim yapılan yerler ile ilgili Elezovic, ilginç bilgiler vermektedir. Nitekim Elezovic, Üsküp özelinde görüşme yaptığı kişiler vasıtasıyla bu yerleşim yerlerinin nereler olduğunu belirlemiştir. Öte yandan Osmanlı arşiv belgelerinde ise bu yerleşim yerleri hakkında bir bilgi bulunmamakta olup sadece güherçile üretilen saha bazı belgelerde Çayırlar Ovası³⁷, bazı belgelerde Çayırlu³⁸, bazı belgelerde ise Çayır Ovası³⁹ olarak nitelendirilmektedir. Günümüzde de Üsküp halkı tarafından Çayır / Çayır Ovası olarak adlandırılmaya devam eden bu sahada yer alan Urumlar / Yürümler, Rjaniçano / Rajaniç, Ognjanci / Oğtaniç, İdrizovo / İdris Bey, İncikovo / Gradafça, Kadino / Aydın Fakih, Hasanbeg, Mraljina, Bunarcık ve Belimbegovo köyleri, Elezovic tarafından güherçile üretilen noktalar olarak verilmektedir⁴⁰. Yazarın verdiği bilgiler doğrultusunda bu köylerin bulunduğu saha ile ilgili tarafımızdan bir harita oluşturulmuştur.

³⁷ "...Üsküb Kazası'na tabi Çayırlar Ovası nâm mahalde...", BOA.İbnü'l-Emin (bundan sonra İE.) Dâhiliye (bundan sonra DH.) 2456, (8 Safer 1132/21 Aralık 1719).

³⁸ BOA.TD.1081-2, s.12.

³⁹ "...Çayır Ovası'nda...", BOA.AE.III.Mustafa.22077, (2 Cemaziye'l-evvel 1179/17 Ekim 1765).

⁴⁰ Елезовић, "Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља", s.204. Tahrir defterlerinde mevcut olan köyler ve isimleri için bkz., İnbaşı-Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*, s.458, 472, 476, 490, 495, 505. Makale yazımı sırasında, Elezovic tarafından isimleri verilen köyler ve bu köylerin civarında güherçile üretim ile ilgili bölge sakinlerine de danışılmıştır. Bu amaçla görüştüğüm Üsküp'e bağlı ve Vardar Nehri'nin akışına göre sağ kıyısında yer alan Orta Güreler köyü sakini Beyadin Nebi, köyün yaşlılarıyla görüştükten sonra, geçmişte kendi köyünde bu işin yapılmadığını ancak Vardar Nehri'nin akışına göre sol kıyısındaki tarlalarda güherçile üretilildiğini duyduklarını ifade ettiklerini tarafıma bildirmiştir. Bu bilgiler de Elezovic'in güherçile üretiminin yapıldığı köy yerleşimleri ile ilgili bilgiyi desteklemektedir.

Harita 1. Üsküp Çayır / Çayır Ovası Olarak Adlandırılan Bölge ve Güherçile Üretilen Köyler*

Gerek yerel sakinlerle yaptığımız görüşmelerden gerekse Elezovic'in verdiği bilgilerden hareketle oluşturulan Harita 1'de de görüldüğü üzere Çayır Ovası / Çayır denilen sahanın, günümüzde Üsküp Şehri'nin Çayır semti tarafında bulunan Tumba Macari ve Hasan Bey köyleri hizasından başlayarak Üsküp Havalimanı'nın bulunduğu alana kadar olan köyleri kapsadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle bu köyler, Vardar Nehri'nin akışına göre nehrin sol kıyısında yer almaktadır. Ayrıca bu köylerin Vardar Nehri ile Karadağ eteklerine doğru olan Vardar Ovası'nı içerdiği, ovadaki geniş tarlaları ihtiva ettiği görülmektedir.

* Harita, Sırbistan Eğitim, Bilim ve Teknolojik Kalkınma Bakanlığı (MoESTD) ile TÜBİTAK tarafından desteklenen, yürütücülüğünü yaptığımız 220N372 nolu "Altın ve Gümüş Avcıları: Osmanlı Dönemi Balkan Maden Yerleşimlerinde Girişimciler (15-16.Yüzyıllar)" ikili işbirliği projesi kapsamında tahsis edilen Star bursiyerlerimizden Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih Bölümü lisans öğrencisi Onur Pehlivan ile birlikte oluşturulmuştur.

Fotoğraf 1. Çayır Ova / Çayır Ovası Adı Verilen Güherçile Üretilen Sahanın Günümüzdeki Hali / Üsküp Havalimanı'ndan Vardar Ovası'nın Görünümü*

Üsküp Nezareti Dâhilinden Güherçile Üretimi, Kale ve Baruthanelere Sevki

15 ve 16. yüzyıla ait gerek tahrir defterleri gerekse mühimme defterlerindeki hükümler, Üsküp ve civarından temin edilen güherçilenin Üsküp Kalesi'nde koruma altına alındığını göstermektedir⁴¹. Bu halin 17. yüzyıl içinde de devam ettiği Evliya Çelebi'nin Üsküp'te güherçile üretimi ile ilgili olarak verdiği “...bir hâkimi

* Fotoğraf kıymetli kardeşim Evlâd-ı Fatihân torunu Cengiz Kurt tarafından 8 Mayıs 2022'de çekilmiştir.

⁴¹ İnbaşı-Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*, s.49; *6 Nolu Mühimme Defteri*, s.137. 1796 tarihli vefat eden eski Üsküp nazırı Hüseyin'in muhallefati için bölgeye gönderilen Kolçak Mustafa'ya verilen bir emirde “...Üsküb'den hariç Vardar suyu kenarında müceddeden binâ ve inşâ edüb bu def'a Beğlik Saray olarak güherçile eminlerine tahsis kılınan dört kuleli konağın...” şeklindeki bilgilerden Üsküp'ün dışında Vardar Nehri kenarında dört kuleli bir konak inşa edilerek güherçile eminlerine tahsis edildiği öğrenilmektedir. Bu dört kuleli konağın barut başta olmak üzere mühimmatın saklandığı bir yer olarak kullanıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. *BOA.C.AS.10918*, (22 Zilkade 1210/29 Mayıs 1796).

dâhi cebecibaşdır ki, bu nevâhîdeki güherçile madeninden barût-ı siyah hâsıl ider...⁴² şeklindeki bilgidен öğrenilmektedir.

16. yüzyıl belgelerinde Üsküp Kalesi'ne taşınan güherçile ile ilgili kayıtlar, takip eden dönemde güherçilenin aslında baruthanelere sevk edildiğini ve bu sevk işlemi sırasında bazı prosedürlerin uygulandığını ortaya koymaktadır. Devlet, baruthane işleyişinde bir aksaklık olmaması adına baruthanelere nereden güherçile geleceğini daha önceden belirler, kaza dâhilindeki avârizhanelerin bir kısmı güherçileci olarak tespit edilir ve bu hanelerin her yıl gönderecekleri güherçile miktarı deftere yazılırdı⁴³. Ahali de güherçile teminini avârizları mukabili yerine getirirdi⁴⁴. Güherçilenin gönderilmesi de yine bir prosedüre bağlıydı. Nezaretin hâkim olduğu kazalardan talep edilecek güherçile için güherçile isteyen Baruthane Nazırı, Divan-ı Hümâyun'a başvurarak gerekli yazışmaların yapılmasını talep eder, ilgili kazalardan satın alınacak güherçile miktarı ve bu miktar güherçileyi temin edecek kişilerin kimler olduğunu belirlerdi⁴⁵. Devlet merkezi de nezaret sınırlarında güherçile elde edilen yerlerin kadılarını bilgilendirirdi⁴⁶. Kazalardan sağlanan güherçilenin baruthaneye sevkinde, bir veya birden çok adam tayin edebilirdi⁴⁷.

Güherçile hanesi olarak yazılan reayanın da bazı sorumlulukları bulunmaktaydı. Bu haneler, kazganlardan elde etikleri güherçileyi sorumlu oldukları baruthaneye sevkle yükümlüydü ve belirlenen noktalar haricinde kazgan kuramazlardı. Güherçile alanlarından elde edilen ürünün baruthaneler dışında işlenmesi, işlenen güherçilenin

⁴² Evliya Çelebi Mehmed Zıllı İbn-i Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. V, İstanbul 1315, s.554.

⁴³ 1687'de Üsküp Kazası'nın 730 avârizhanesinden 266 hanesi güherçile ocaklığı olarak ayrılmıştır. *BOA.Maliyeden Müdevver Defterler* (bundan sonra *MAD.*) 9861, (Gurre-i Cemaziye'l-evvel 1098/15 Mart 1687), s.44.

⁴⁴ *BOA.AE.II.Mahmud.951*, (11 Zilkade 1236/10 Ağustos 1821).

⁴⁵ Gelibolu Baruthanesi için barut nakli amacıyla Üsküp sakinlerinden Mehmed, Atullah, Kaya Beşe, Mustafa Beşe ve İsmail Beşe adlı kişileri görevlendirmiş ve bunun üzerine İstanbul'dan Üsküp, İştib ve Köprülü kazaları kadılarına ve ayan-ı vilayetlerine emir gönderilerek haber edilmişti. *BOA.D.EVM.d.26284*, s.360.

⁴⁶ *BOA.D.EVM.d.26284*, s.360; *BOA.AE.I.Mahmud.11367*, (18 Ramazan 1144/15 Mart 1732).

⁴⁷ *BOA.AE.I.Mahmud.11367*, (18 Ramazan 1144/15 Mart 1732).

başka yerlere satılması veya başka kişilere teslimi men edilmişti⁴⁸. Güherçilenin baruthaneye sevkinde halis ve safi güherçile olması elzemdi. Aksi halde baruthanedeki üretim sırasında barut zayı olmaktadır⁴⁹.

Nezaret dâhilinde güherçile veren kazalar, baruthanelerin eski örüleri olarak tarif edilir, bu kazalardaki örülerden elde edilen güherçile, çıkarılmasının ardından yakın noktalarda yer alan güherçile kazganlarında ayrıştırılırdı. Akabinde bu kazganların her birinden elde edilen ve miktarı daha önceden belli olan güherçile baruthaneye teslim edilirdi⁵⁰. Bu teslimatın nereye yapılacağı, ne zaman yapılacağı ve sevk işleminin gerçekleşme süreçleri devlet tarafından kontrol edildi. Nitekim böyle bir çalışma önceleri Selanik Kalesi içinde yapılan barut üretimi ile ilgilidir. 20 Şubat 1664 tarihli bir emir ile Selanik'te Söğütlü Suyu adındaki akarsu kenarındaki Müftü Değirmeni denilen bir yerde bir baruthane inşa edildiği⁵¹, burada çalışan kişilerin Selanik Kalesi'nde görevli silahdar zümresine ait 110 nefer askerlerin olduğu ve bu askerlerin dönüşümlü olarak baruthanede hizmet etmekle yükümlü tutuldukları tespit edilmektedir⁵². İşte bu yeni baruthanenin kurulması ile Üsküp ve civarında çıkarılan güherçilenin de durumu ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Mevcut bilgilere göre bu baruthanenin güherçile ihtiyacı, bu tarihte genel olarak Serez, İştib, Koçana ve Köprülü'den karşılanmaktadır⁵³. Bu durumu ifade eden 1665 tarihli hükümler konuyu daha da açık hale getirmektedir. Nitekim Üsküp Nezareti sahasında yer alan kazalar, Selanik Baruthanesi'ne örü olarak kaydedilmiştir. Arşiv belgeleri Üsküp, Köstendil ve Paşa sancaklarındaki 4.400 hanenin güherçile hanesi adı altında Selanik Baruthanesi'ne örü olarak yazıldığını göstermektedir. Böylece bu hanelerden 2.840'nın Üsküp Nezareti sahasındaki yerlerde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu

⁴⁸ BOA.AE.III.Osman.3585, (5 Safer 1169/10 Kasım 1755).

⁴⁹ Üsküp'e tabi Çayırlar Ovası adlı yerdeki bazı kişiler, kalb güherçile işlemleri yasaklanıp, saf ve halis güherçilenin Selanik'e gönderilmesi, baruthanenin işleyişini aksatacak sevklerle mâni olunması istenmişti. BOA.İE.DH.2456, (8 Safer 1132/21 Aralık 1719).

⁵⁰ BOA.AE.III.Mustafa.3472.

⁵¹ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.11.

⁵² BOA.D.EVM.d.26284, (4 Zilkade 1075/19 Mayıs 1665), s.360.

⁵³ Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire*, s.12.

hanelerden bu yıl içinde elde edilen güherçile üretimine dair aşağıdaki tabloda bilgi verilmiştir.

Tablo 1. Selanik Baruthanesi İçin Üsküp ve Köstendil Sancakları Güherçile Haneleri ve Bu Hanelerden Temin Edilen Güherçile Miktarı (1665 Yılı)⁵⁴

Sancak	Kaza	Tespit Edilen Güherçile Hanesi	Hane Başına Belirlenen Güherçile Miktarı	Güherçile Gönderen Haneler	Gönderilen Güherçile (Vukiyye ⁵⁵ / Kg)
Üsküp	Üsküp	400	20	330	9.900 / 12.699,27
Üsküp	Köprülü	400	20	294	8.820 / 11.314,296
Üsküp	Pirlepe	300	20	115	3.450 / 4.425,66
Üsküp	Morihova	200	20	-	-
Üsküp	Kırçova	250	20	105,5	3.165 / 135,3354
Köstendil	Tikveş	240	20	222,5	6.615 / 285,423
Köstendil	İştib	250	20	220,5	6.615 / 282,8574
Köstendil	Usturumca	250	20	170,5	1.115 / 218,7174
Köstendil	Petriç	250	20	123,5	3.705 / 158,4258
Köstendil	Doyran	300	20	59	1.770 / 75,6852
Köstendil	Kratova		20	110	3.300 / 141,108
Toplam		2840		1750,5	48.455 / 30.022,2012 kg
Genel Toplam		4400			

⁵⁴ Paşa Sancağı'nda yer alan altı kazadan 1.560 güherçilehanesi ile birlikte Selanik Karhânesi güherçilehane miktarı 4.400 etmektedir. *BOA.D.EVM.d.26284*, (4 Zilkade 1075/19 Mayıs 1665), s.360.

⁵⁵ Vukiyye, 1,2828 kg eşit bir ağırlık birimidir. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s.30.

Tabloda da görüldüğü üzere Üsküp ve Köstendil sancaklarında yer alan 2.840 güherçilehâne Selanik Baruthanesi'ne ocaklık olarak kaydedilmiştir. Bu hanelerin her biri, avâızları mukabili 20'şer vukiyye halis ham güherçileyi Selanik Baruthanesi nazırlarına teslimle sorumluydu. Dikkat edilirse Kratova, 4.400 güherçile hanesine dâhil edilmemiştir ancak bir sonraki hükümde Morihova Kazası'ndan alınan miktar belirtilmeyerek Kratova Kazası tahrir edilmiştir. Yine ilgili yılda nezaret sahasındaki 2.840 güherçile hanesinin 1750,5 hanesinden 48.455 vukiyye/30.022,2012 kg güherçile gönderilmesi ile ilgili hüküm yazılmıştır⁵⁶. Nitekim belirtilen miktar güherçile Selanik Baruthanesi'ne teslim edilmiştir.

Öte yandan Üsküp Sancağı'ndan üretilen güherçilenin Selanik Baruthanesi yanında Gelibolu Baruthanesi'ne de sevk edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Kuvvetle muhtemel Selanik Baruthanesi ile aynı zamanlarda kurulan Gelibolu Baruthanesi'nin⁵⁷ ne zamandan itibaren Üsküp Nezareti sahasından güherçile temin ettiği ise belirlenememiştir. Ancak Gelibolu Baruthane Nazırı el-Hac Mehmed, 1732 yılında divana başvurarak Üsküp, İştib, Köprülü, Tikveş ve adları belirtilmeyen kaza merkezleri ile köylerinde, baruthaneye tahsis edilen örülerden elde edilen güherçilenin bazı kişilerce kal edildiğini ve kal edilen güherçilenin akabinde düşmana satıldığını bildirmişti. Nazırın ifadesine göre bu durum başta kendi baruthanesi olmak üzere Selanik Baruthanesi'nde de güherçile kıtlığına neden olmuştu. Başka bir noktadan da güherçile temin edemediğini belirten Gelibolu baruthanesi nazırı, bu işe kalkışan kalcı taifesinin men edilmesini istemiştir. Nazırın diğer arzuları ise kalcı taifesinin ellerinde bulunan güherçileye miri adına el konulması, "...karhâne-i mezbûreye güherçilenin lüzûmu var iken ahâra fûruhât olunması..." yasak olduğu kuralı gereğince bu işe kalkışanların civar yerlerdeki kazalarda kalebend cezasına

⁵⁶ BOA.D.EVM.d.26284, s.362.

⁵⁷ Gölen, baruthanenin Yıldırım Bayezid döneminden itibaren var olduğunu belirtmektedir. Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire*, s.7. Bununla birlikte Sezgin ise Gelibolu Baruthanesi'nin 1664'ten sonra ve 1671 yılından önce kurulmuş olmasının muhtemel olduğu fikrindedir. İbrahim Sezgin, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Baruthâneler ve Barut İmalatı", c. 10, ed. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara 2002, s.148.

çarpıtılmalarıydı⁵⁸. Bu kayıttan Gelibolu Baruthanesi'nin 1732 yılından önce de Selanik Baruthanesi ile birlikte Üsküp Nezareti'nden güherçile temin ettiği ortaya çıkmaktadır.

Bu nizam çalışması sırasında ele alınan diğer bir konu da Selanik Baruthanesi'ne yapılan sevk işlemi sırasında yol boyunca görevli derbentçi ve sekbanların resm-i bac adı altındaki kanunsuz talepleriydi. Bu tür işlere tevessül edip güherçile sevkini aksatan ve barut üretimini geciktirenlere ferman gönderilerek bu işten men edildikleri tespit edilmektedir⁵⁹.

Bu düzenlemelere rağmen sorunların devam ettiği ve bunun üzerine h.1148 (m.1735-1736) yılında Gelibolu baruthane nazırının yukarıda şikâyet ettiği hususlar da dikkate alınarak kazganlarla ilgili nizam çalışması yürütüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu nizama göre Üsküp'te, biri Gelibolu Baruthanesi için Ataullah adlı kişi aracılığıyla 80 kazgan, diğeri Selanik Baruthanesi için Kaya Beşe adlı kişi vasıtasıyla 50 kazgan kurulması ve buralardan elde edilen güherçilenin ilgili baruthanelere sevki uygun görülmüştür⁶⁰. Bu nizama rağmen işlerin yoluna koyulduğu da söylenemez. Nitekim 1736 yılında Gelibolu Baruthanesi ocaklığı olan Üsküp ve civarındaki alanlardan gönderilen güherçile, kalcı taifesinden Ahmed tarafından alınarak gayr-i Müslimlere satılmıştır. Baruthanede işlerin aksamasına neden olan Ahmed, şiddetli bir şekilde cezalandırılarak Üsküp-Köstendil yolu üzerinde yer alan Eğridere Kalesi'ne hapsedilmiştir⁶¹. Ahmed'in tedibinden sonra Üsküp Nezareti dâhilinde yer alan Üsküp ve Köprülü'de kazgan kurularak güherçile imal edilmeye devam ettiği belgelere yansımıştır⁶².

1732 yılında girişilen nizam çalışmasına rağmen muhtemelen sorunlar neticelenmemiştir. Nitekim h.1148 (m.1735-1736) yılındaki

⁵⁸ BOA.AE.I.Mahmud.11369, (21 Zilkade 1144/16 Mayıs 1732).

⁵⁹ Bu konuyla ilgili Üsküp, Tikveş, Köprülü, İştib, Pirlepe ve Morihova kadıları ile Selanik yolu üzerinde yer alan tüm kadı, voyvoda ve ayan-ı vilayet mensupları uyarılmıştı. BOA.D.EVM.d.26316, (24 Safer 1151/13 Haziran 1738), s.78. Benzer bir misal için bkz, BOA.AE.III.Osman.3582, (12 Cemaziye'l-ahir 1168/26 Mart 1755).

⁶⁰ Bu bilgiler daha sonra dönemde yaşanan sorunlar doğrultusunda yazılan hükümlerden öğrenilmektedir. BOA.C.AS.23522, (19 Zilhicce 1187/3 Mart 1774).

⁶¹ BOA.D.EVM.d.26316, (13 Safer 1149/23 Haziran 1736), s.12.

⁶² Filibe, Tikveş ve Pazarcık da bu kazgan sayısına dâhil olup kurulan kazgan sayısı 200'den fazladır. Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmir*, s.8.

nizamın bir benzeri h.1157 (m.1744-1745) yılında Rumeli Valisi Pir Mustafa Paşa tarafından yapılmıştır. Bu nizama göre Üsküp Çayır Ovası ile net olarak ifade edilmeyen diğer yerlerdeki 170 kazgandan hâsıl olan güherçile, Selanik Baruthanesi'ne örü kaydedilmiştir. Aynı nizam çerçevesinde Pelune ve Siroz kazalarından 170 adet kazgan ise Gelibolu Baruthanesi'ne örü olarak yazılmıştır. Ancak bu nizam çalışması da Selanik Baruthanesi'nin birkaç yıldan beri atıl hale gelmesinin de etkisi ile akim kalmış olmalıdır. Öyle ki Ataullah adlı kişi, Üsküp'te Çayır Ovası adlı yerde 80 adet kazgandan elde ettiği güherçileyi Gelibolu Baruthanesi nazırına satmıştır. Böylece güherçile temin edemeyen Selanik Baruthanesi atıl hale düşmüş ve baruthane tatil edilmek zorunda kalmıştır. Yine h.1178 (m.1764-1765) ve h.1179 (m.1765-1766) yıllarında Selanik Baruthanesi Nazırı İsmail Ağa da eski örü yerlerinden Gelibolu Baruthanesi'ne güherçile verilmesinden yakınarak Siroz Kazası'nda sakin Mehmed Salih adında biri tarafından kurulan 12 yeni kazganın Selanik'e örü olmasını talep etmiştir. Fakat onun bu isteği Selanik Baruthanesi'nin geleneksel örülerin Üsküp, Filibe, Pazarcık ve Pelune kazaları olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir⁶³.

Üsküp Nezareti sahasından elde edilen güherçile nedeniyle Selanik ve Gelibolu baruthaneleri arasında bir rekabet meydana geldiği ancak devletin iki baruthaneye de nezaret sahasından örü tahsisinden vazgeçmediği müşahede edilmektedir. H.1181 (m.1767-1768) yılında Selanik Baruthane Nazırı Numan Bey ile Gelibolu Baruthane Nazırı Abdulkerim Bey, Üsküp Kazası'ndan işleyecekleri barut için talepte bulunmuştur. Bunun üzerine Selanik Baruthanesi için Üsküp Kazası ayanı Salih Ağa'ya uygun yerlerde 30 adet ve İştib Kazası ayanı Nazırzâde Mehmed Ağa'dan 60 adet yeni güherçile kazganı kurması; Gelibolu Baruthanesi için de Üsküp Kazası'nda 80 adet kazgandan güherçile temin edilmesi karar altına alınmıştır⁶⁴. Ancak İştib Kazası Ayanı Nazırzâde Mehmed Ağa, "*Güherçile kazganı konacak mahal yokdur*", Üsküp Kazası Ayanı Salih Ağa ise "*...mevzi'-i kadim seksan adet kazgandan*

⁶³ "...güherçile ile elli yedi tarihinde Rumili Valisi Pir Mustafa Paşa nizâmı mûcibince Üsküb'de Çayır Ovası'nda vesâir mahallerde vaz'olunan yüz yetmiş adet kazganda hasıl olan güherçile Selanik Baruthânesi'ne...", BOA.III.Mustafa.22077, (2 Cemaziyelevvel 1179/17 Ekim 1765).

⁶⁴ Her bir kazadan 600 vukiyye güherçile talep edilmiştir. BOA.C.AS.23522; BOA.III.Mustafa.3472, (8 Zilkade 1182/16 Mart 1769).

ziyade kazgan vaz'ına mahal yoktur..." şeklinde itirazlarda bulunmuştur⁶⁵. Merkezden gelen hükümlerin yerelde itirazlara sebebiyet vermekle birlikte işlerin devam ettiği de bir gerçektir.

Bu noktada üretilen güherçilenin gerek Selanik gerekse Gelibolu baruthanelerine nasıl sevk edildiği de akla gelmektedir. Develerin ordunun top, cephâne, mühimmat ve zahire gibi ağırlıklarını taşımakta kullandığı bilinmekle birlikte⁶⁶ hazır edilen güherçilenin Üsküp'ten ilgili baruthaneye sevki ile ilgili bir arşiv vesikasında geçen "...öteden berü develer ile gitmeye muhtaç"tı şeklindeki bilgi, eskiden beri kara yolunun tercih edildiğini ve bu seyahat sırasında develerin kullanıldığını göstermektedir. Bu sevk işlemi sırasında diğer taşıma araçlarının ise yol güzergâhı üzerinde yer alan kazalardan temin edildiği öğrenilmektedir. Devenci taifesine ücretleri güherçile satın alan baruthane nazırları tarafından peşin olarak ödenmekteydi⁶⁷. Örneğin, 1769 yılı içinde Üsküp, Filibe ve Tatarpazarı'nda tertip edilen güherçilenin sevk işlemi için Üsküp sakinlerinden Ataullah-zâde ailesine mensup Salih, İbrahim Hoca ve Rüstem adlı kişiler, Üsküp mahkemesine gelerek güherçileyi hazır ettiklerini belirtmiş ancak sevk işlemi sırasında ihtiyaç duyulan develeri teminde sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Sorunun temel kaynağı Siroz, Selanik, Ferecik ve İpsala kazaları ile bu kazaların civarındaki devenci taifesinin sefer bahanesi ile bu işten kaçınmalarıydı. Bu şikâyet üzerine yeterli miktarda deve tedarik edilerek güherçilenin nakli için Rumili Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya, Selanik Sancağı Mutasarrıfı Vezir Hasan Paşa'ya, Selanik, Siroz ve civarındaki kaza kadılarına, naiblerine, ayanlarına ve zabitlerine hüküm yazılmış, Siroz ve

⁶⁵ BOA.III.Mustafa.3472, (8 Zilkade 1182/16 Mart 1769). Üsküp Nezareti dâhilindeki kazalarda görev yapan ayanlar, ilgili kazadaki mukataa eminleri arasından seçilmekteydi. Bir misal olarak Üsküp Kazası ayanı, aynı zamanda Üsküp Kazası mukataa emini idi. Kul, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik*, s.132-133.

⁶⁶ Bekir Gökpınar, "Avusturya Seferinde Anadolu'dan Yapılan Katkıları: Yük ve Binek Hayvanları (1716)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2 (2019), s.481.

⁶⁷ Üsküp ve havalisinden talep edilen halis güherçile miktarı 80.000 vukiyye idi. Bu miktardan 2.000 kantar barut-ı siyah üretilcekti. Güherçilenin sevkinde İpsala, Ferecik ve Keşan kaza kadınları ve Şehirköy ayanı Ebubekir görevlendirilmiş, bu işte kullanılmak üzere 530 deve istenmişti. BOA.AE.I.Abdulhamid.20143, (9 Zilkade 1189/1 Ocak 1776).

civarındaki kazalardan sefere memur olan develerden başka 100 devenin güherçile sevkine iştirak ettirilmesi talep edilmiştir⁶⁸.

Ancak bu emirlere rağmen sevk için kullanılan develerin istenilen miktarda tedarik edildiği söylenemez⁶⁹. Öyle anlaşılıyor ki, Rusya ile savaş halinin devamı, barutun tedarikini çok ehemmiyetli bir hale getirmiş, bu gelişme üzerine neccar (marangoz) malları ve diğer malları nakleden develerin dahi bu işe kaydırılması talep edilmiştir⁷⁰.

Güherçilenin Üsküp'ten Gelibolu Baruthanesi'ne sevk işlemi Mart ayından Kasım ayına kadar devam ediyor, hazırlanan güherçilenin eksiksiz baruthaneye sevk sağlanıyordu⁷¹. Lakin sevk güzergâhı üzerinde çıkan isyanlar ve ağır kış şartları nedeniyle teslimde gecikmeler yaşanabiliyordu⁷². Nitekim istenilen düzeyde devenin tedarik edilemeyişinde ihmali görülen kaza ayanlarının "*umûr-ı cihâdiyenin tatiline müceb*" oldukları ve bu nedenle kalebend cezasına çarptırıldıkları⁷³, bu işin koordinasyonun da Edirne bostancibaşısına verildiği anlaşılmaktadır. Yine develerin tedarikinde yaşanan sorunları çözmek noktasında Edirne Bostancibaşısı ile yerel devlet görevlileri sorumlu tutulmuştur⁷⁴. Sevk sırasında talep edilen deve sayıları ve bu

⁶⁸ BOA.AE.III.Mustafa.5755, (Gurre-i Zilkade 1182/8 Nisan 1769).

⁶⁹ 1771 yılı yazında Gelibolu Baruthanesi için Üsküp Ayanı Atullah-zâde Salih Ağa tarafından hazır edilen güherçilenin sevkinde Ferecik, Keşan ve Malkara bölgesindeki devecilerden talep edilen 500 deve, Kadı köyü ayanı Ebubekir Ağa idaresinde bu sevki yerine getiriyordu. Böyle olmakla birlikte Ebubekir Ağa Mağariz Kalesi'ne muhafız olduğundan bu iş aksamıştı. Bunun üzerine tehdit yolu bir ferman yollanarak mühimmatın tehirine sebep olanların gönderilen mübaşir aracılığıyla yakalanarak hapsedilmeleri emredilmişti. BOA.AE.III.Mustafa.642, (7 Rebiü'l-ahir 1185/20 Temmuz 1771).

⁷⁰ İpsala, Ferecik ve Keşan kazalarında vaki olan kadı ve naibler ile köy ayanı Ebubekir Ağa'ya emir gönderilmişti. AE.I.Abdulhamid.20143, (9 Zilkade 1189/1 Ocak 1776).

⁷¹ BOA.AE.I.Abdulhamid.23547, (13 Ramazan 1195/2 Eylül 1781).

⁷² 1806 yılında Üsküp Nazırı ve Güherçile Emini Ali Bey, Âzatlı Baruthanesi için hazırladığı güherçilenin bir kısmını ağır kış şartları nedeniyle teslim edememişti. BOA.C.AS.48663, (27 Ramazan 1221/8 Aralık 1806). Benzer bir örnek için bkz, BOA.AE.I.Abdulhamid.23547, (13 Ramazan 1195/2 Eylül 1781).

⁷³ BOA.AE.I.Abdulhamid.4505, (5 Cemaziye'l-ahir 1198/24 Nisan 1784).

⁷⁴ Bu tarihte Gelibolu Baruthanesi Nazırı Hâcegan-ı Hümâyün'dan İsmail'dir. BOA.AE.I.Abdulhamid.13045, (23 Ramazan 1193/4 Ekim 1779); BOA.AE.I.Abdulhamid.4505, (5 Cemaziye'l-ahir 1198/24 Nisan 1784).

develerin kaçının temin edildiği ile ilgili aşağıdaki tabloda bilgi verilmiştir.

Tablo 2. Hazır Edilen Güherçilenin Gelibolu Baruthanesi'ne Nakli İçin İstenilen Develer

Kaza Adı	1188 (1774-1775) ⁷⁵		1193 (1779-1780) ⁷⁶		1195 (1780-1781) ⁷⁷		1197 (1782-1783) ⁷⁸	
	Talep Edilen	Hazır Edilen	Talep Edilen	Hazır Edilen	Talep Edilen	Hazır Edilen	Talep Edilen	Hazır Edilen
Ferecik	?	?	?	?	60	?	50	25
Keşan	?	?	?	?	60	?	60	20
Malkara	-	-	?	?	60	?	60	15
İpsala	?	?	?	?	60	?	50	16
Evreşe	-	-	?	?	30	?	30	10
Şehirköy	-	-	?	?	-	-	-	-
Toplam	530	?	250	?	270	?	250	86

Tabloda da görüldüğü üzere talep edilen deve miktarı yıllara göre farklılık arz etmektedir. Bu durum güherçile üretilen noktalardan Gelibolu Baruthanesi'ne gönderilen güherçile miktarı ile alakalı olmalıdır. Ancak bu yıllara ait sevki istenen güherçile miktarı ile ilgili tek kayıt h.1188 (m.1774-1775) senesine aittir. Bu yıl içinde Gelibolu Baruthanesi'nde üretilecek 2.000 kantar barut için Üsküp ve civarından sevki istenen halis güherçile miktarı 80 bin vukiyye (102.624 kg) olarak belirtilmiştir. Bu miktar halis güherçilenin baruthaneye sevki için talep edilen deve adedi ise 530'tur⁷⁹. Bu bilgilerden deve başına yaklaşık 194 kg yük yüklendiği öğrenilmektedir. Hesaplamalara göre bir devenin taşıyabileceği miktar, mesafenin yakın veya uzaklığı, nakledilen malın durumu gibi temel sebepler üzerinden yaklaşık 180 ila 256 kg olarak

⁷⁵ BOA.AE.I.Abdulhamid.20143, (9 Zilkade 1189/1 Ocak 1776).

⁷⁶ H.1193 (m.1779-1780) yılı içinde Gelibolu Baruthanesi'ne nakli istenilen güherçilenin İpsala, Keşan, Ferecik, Malkara, Şehirköy ve Evreşe kazalarından ücretleri karşılığında 250 deve tutulmuş ancak Şehirköy Kazası'na varıldığında Melenli oğlu Ali Efendi, 70 deveyi vermemiştir. Bunun üzerine aksi hareketlerine devam etmesi halinde haddinin bildirilmesi hususunda Edirne Bostancıbaşı'sına ve Şehirköy kadısına emir yazılmıştır. BOA.AE.I.Abdulhamid.13045, (23 Ramazan 1193/4 Ekim 1779).

⁷⁷ BOA.AE.I.Abdulhamid.23547, (13 Ramazan 1195/2 Eylül 1781).

⁷⁸ BOA.AE.I.Abdulhamid.4505, (5 Cemaziye'l-ahir 1198/24 Nisan 1784).

⁷⁹ İpsala, Ferecik ve Keşan kazalarında vaki olan kadı ve naibler ile Köy ayarı Ebubekir Ağa'ya emir gönderilmişti. AE.I.Abdulhamid.20143, (9 Zilkade 1189/1 Ocak 1776).

verilmektedir⁸⁰. Bu bilgi ışığında Üsküp'ten Gelibolu Baruthanesi'ne yapılan güherçile sevkinde deve başına ortalama bir deve yükünün hesaplandığı anlaşılmaktadır.

Gerek güherçilenin üretiminde yaşanan sorunlar gerekse sevki sırasında develerin gönderiminde karşılaşılan problemler, baruthanelere yeterli düzeyde hammadde teminini engellemiştir. Baruthanelerde yaşanan bu soruna ilaveten 18. yüzyıl boyunca Gelibolu Baruthanesi nazırlarının İngiliz ve Felemenk barutu kalitesinde üretim yapmak için çalışmalarında bulunmuş olmakla birlikte bir türlü istenilen düzeyde başarı elde edemedikleri malumdur. Nitekim 1793 yılında baruthaneler nazırlığı kurularak kaliteli barut imali amacıyla çalışmalar yapılmakla birlikte istenilen sonuç elde edilemeyince Gelibolu Baruthanesi kapatılarak malzemeleri yeni kurulan Âzatlı Baruthanesi'ne devredilmiştir⁸¹. Sultan III. Selim döneminde yapılan ordu nizamı sırasında yapılan ıslahatlardan biri olan bu düzenleme ile hayata geçirilen Âzatlı Baruthanesi için gerekli güherçilenin temin edileceği noktalardan bazıları da Üsküp Nezareti'ne bağlı Üsküp ve Koçana olmuştur⁸².

Takep eden yıllarda güherçile üretimindeki ehemmiyetin giderek artması ile bölgedeki üretimde de ciddi değişimler meydana gelmiştir. Nazırların yeterli düzeyde güherçileyi temin etmeleri şartı ile nezareti iltizamla idare etmeyi başarabildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1824 tarihli bir belge Üsküp ve Kratova bölgesindeki ahalinin çoğunluğunun güherçileci olduklarını ve bölgeden simle (gümüş) birlikte külliyeletli güherçile temin edildiğini ortaya koymaktadır⁸³.

Baruthaneler hususunda 1835 yılında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu yıl içinde Selânik Baruthânesi'nin de faaliyetlerine son verilerek Selânik Baruthanesi örülerinden gelen güherçilenin de Âzatlı Baruthânesi'ne sevki emredilmiştir⁸⁴. Bununla birlikte bu yıldaki bir

⁸⁰ Ömer İşbilir, "Yük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, s.48.

⁸¹ Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire*, s.8-9.

⁸² Rumeli'deki diğer yerler ise Rusçuk, Tirnova, Zıştovi, Filibe, Tatarpazarı, Serez ve Karlova'dır. Semavi Eyice, "Baruthâne", *DİA.*, c.5, İstanbul 1992, s.95-96.

⁸³ *BOA.C.AS.13932*.

⁸⁴ Eyice, "Baruthâne", s.96.

belge Üsküp Nezareti bölgesinde üretilip ilk tasfiye ve kal işlemlerine tabi tutulan ve akabinde İstanbul'a getirilen güherçilenin, çoğunlukla %30-35 kıyye bir kayba uğradığını göstermektedir⁸⁵. Bu hal Âzatlı Baruthanesi'nde güherçilenin tekrar işlenmesine ve baruthaneye bir miktar daha masraf çıkmasına neden olduğundan, Londra'da güherçile imalinde tahsil gören barutçubaşılardan Avalis, Üsküp'e gönderilerek bir kalhane fabrikası inşasıyla görevlendirilmiştir. Akabinde kalhaneye bir de kalcı ustası tayin edilmiştir⁸⁶.

5 Rebiü'l-evvel 1255/19 Mayıs 1839 tarihli bir belgeden Üsküp'teki güherçile fabrikasının bitirildiği ve fabrikanın çalıştırılması için ihtiyaç duyulan numunelik güherçilenin sevki için Üsküp, Koçana ve İştib kazalarından 3.000 vukiyye güherçile gönderildiği anlaşılmaktadır⁸⁷. Üsküp-Köprülü karayolunun 11. kilometresindeki Yürümler köyünde yapılan bu fabrikanın savaşların etkisi ile yıkıldığı ve harabe haline geldiği, hatta bu binanın malzemelerinin Üsküp-Köprülü yolunun onarımında dahi kullandığı⁸⁸ belirtilmektedir.

Tüm bu bilgilerden bölgeden elde edilen güherçilenin bölgede baruta dönüştürülebildiğini, zamanla bu işin baruthaneler eliyle yerine getirilmesine dikkat edildiğini ve nihayetinde yine bölgede üretiminin daha uygun ve daha az masraflı olacağına karar verildiğini ortaya koymaktadır.

Üsküp'te Güherçile Üretiminde Faal Olan Aileler Hakkında Bazı Tespitler

Balkanların önemli yerleşim yerlerinden birini teşkil eden Üsküp'ün Osmanlı döneminde ön plana çıktığı bir hususiyet de güherçile üretimidir. Nitekim yüzyıllarca şehrin Çayır Ova diye anılan bölgesinde güherçile üretimi yapıldığı bilinmektedir. Elbette bu durum Üsküp'te güherçile üretiminde tarihi bir birikimi de beraberinde getirmiştir. 16. yüzyıl ile ilgili nadir belgelerden bu işle ilgilenen kişiler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Örneğin, 26 Nisan 1565 tarihli bir mühimme

⁸⁵ "...kâl-ı hâlis i'mali mümkün olamayub bu tarafa vürûdunda ekseriya yüzde otuz otuz beş kıyyesi tenzil...", BOA.HAT.1265/48964-B, (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835).

⁸⁶ BOA.HAT.1265/48964, (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835); BOA.HAT.1265-48964 B, (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835).

⁸⁷ BOA.HAT.1620-9, (5 Rebiü'l-evvel 1255/19 Mayıs 1839).

⁸⁸ Елезовић, "Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља", s.203.

kaydında, Osman adlı bir Üsküplünün uzun yıllar yapılan güherçile üretimine talip olduğu anlaşılmaktadır⁸⁹. Bu konuya ait başka bir kayıta ise Üsküp'ten Ali ve Abdulaziz'in 11 kantarlık bir üretim gerçekleştirdiği tespit olunmaktadır⁹⁰. Yine 17. yüzyılın ortalarında Üsküp'e gelen Evliya Çelebi, kalede görevli cebecibaşının güherçileden barut imal ettiğini⁹¹ belirtmektedir. Ancak zaman içinde güherçile üretiminde yerel sakinlerin bu işi giderek üzerlerine aldıkları ve Üsküp'te uzman bir kadronun oluştuğu rahatlıkla söylenebilir. 17. yüzyıl ile ilgili kayıtlardan bu kişilerin kimler olduğu incelenen belgeler ışığında net olmamakla birlikte 18. yüzyıl içinde Ataullah adlı Üsküp sakininin neslinden gelenlerin Üsküp'te güherçile üretiminde aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu ailenin zamanla işi büyüttüğü, yeni kazganlar kurduğu ve nihayetinde nezareti eline geçirecek kadar zenginleştiği müşahede edilmektedir.

18 Ramazan 1144/15 Mart 1732'de Gelibolu Baruthanesi için Üsküp, İştib ve Köprülü kazalarından güherçilenin temini ve karhaneye nakli için Mehmed, Ataullah, Kaya Beşe, Mustafa Beşe ve İsmail Beşe adlı kişiler görevlendirilmiştir⁹². Bu kişilerden Ataullah ve Kaya Beşe'nin dört yıl sonra da bu işi yapmaya devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. Ancak h.1148 (m.1735-36) yılında yapılan nizam çalışması neticesinde Ataullah adlı kişi Gelibolu Baruthanesi için 80 kazgan kurarken; Kaya Beşe adlı kişi ise Selanik Baruthanesi için 50 kazgan kurmuştur⁹³. H.1181 (m.1767-1768) yılında Selanik Baruthanesi için Üsküp Kazası'ndan talep edilen güherçileyi ise Üsküp Kazası Ayanı Salih Ağa üzerine alırken; İştib Kazası'nda ise kaza ayanı Nazır-zâde Mehmed Ağa, bu işle görevlendirilmiştir⁹⁴. Aynı yıla ait başka bir belgede Üsküp Ayanı olarak geçen Salih Ağa'nın Ataullah-zâde olduğu ifade edilmektedir⁹⁵. Bir yıl sonraya ait belgeler ise ailenin diğer üyelerinin de güherçile işiyle uğraştığını göstermektedir. H.1182 (m.1768-1769) Gelibolu Baruthanesi için yapılacak güherçile alımını Üsküp sakinlerinden Ataullah-zâde

⁸⁹ 6 Nolu Mühimme Defteri, s.137.

⁹⁰ İnbaşı-Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*, s.310-311.

⁹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s.554.

⁹² BOA.AE.I.Mahmud.11367, (18 Ramazan 1144/15 Mart 1732).

⁹³ BOA.C.AS.23522, (19 Zilhicce 1187/3 Mart 1774).

⁹⁴ BOA.III.Mustafa.3472, (8 Zilkade 1182/16 Mart 1769).

⁹⁵ BOA.C.AS.23522.

ailesine mensup Salih, İbrahim Hoca ve Rüstem birlikte yerine getirmişlerdir⁹⁶. 7 Rebiü'l-ahir 1185/20 Temmuz 1771'de yine Gelibolu Baruthanesi için hazır edilen güherçileyi organize eden Üsküp Ayanı Ataullah-zâde Salih Ağa'dır⁹⁷. H.1201 (m.1786-1787) yılına ait bir belgeden Salih Ağa-zâde Hüseyin Ağa'nın Üsküp Nazırı olduğu ve onun ailesinin öteden beri güherçile işiyle iştigal ettiği, güherçile imalinde mahir oldukları ve bu yüzden de nezareti elde ettikleri ifade edilmektedir⁹⁸. Yine h.1214 (m.1799-1800) ila h.1223 (m.1808-1809) yılları arasında nezareti iltizamla idare eden Üsküp sakinlerinden Salih Ağa-zâde Mir Ali Bey'in de aynı aileye mensup olduğu tespit edilmektedir⁹⁹. Salih Ağa-zâde Mir Ali Bey'in h.1223 (m.1808-1809) yılı içinde vefatı ile evlatları Silahşorân-ı Hassa'dan İbrahim Bey ve Hasan beylerin Üsküp Nezareti'ne ve güherçile eminliği vazifesine talip oldukları, bu işe girmelerindeki gayeyi babalarının iltizam sürecinde kalan borçlarını ve eksik kalan güherçile miktarını ödemek olduğu, iltizam beratında ifade edilmektedir¹⁰⁰. Öyle ki İbrahim ve Hasan beylerin h.1223 (m.1808-1809)'den h.1226 (m.1811-1812) yılına kadar nezareti iltizamen (ber vech-i iştirak-ı iltizam) birlikte işlettikleri anlaşılmaktadır¹⁰¹. Bu kayıtlardan öğrenildiği üzere mevcut bilgilere göre neredeyse 100 yıla yakın bir süre Ataullah ve onun neslinden gelen aile üyeleri, Üsküp'te güherçile üretimi işiyle uğraşmışlar, güherçile alanında kendilerini geliştirmişler, önce Üsküp ayanı olarak aldıkları görevi, en sonunda nezareti iltizama alacak kadar üst seviyeye taşımışlardır. Ataullah ailesine ait ilk kayıtlar dikkate alınacak olursa 60 yıl içinde bu ailenin güherçile üretimi hususunda zenginliğe ulaştıkları ve nezareti uhdelerine geçirdikleri söylenebilir.

Ailenin akıbeti ile ilgili incelenen dönemde başka bir bilgiye tesadüf edilememekle birlikte Elezovic'in verdiği bilgilere bakılırsa Tophane

⁹⁶ BOA.AE.III.Mustafa.5755, (Gurre-i Zilkade 1182/9 Mart 1769).

⁹⁷ BOA.AE.III.Mustafa.642.

⁹⁸ BOA.AE.I.Abdulhamid.21370; BOA.AE.I.Abdulhamid.7375, (1 Zilhicce 1201/14 Eylül 1787).

⁹⁹ BOA.C.ML.23630; BOA.AE.III.Selim.14974; BOA.C.ML.21237; BOA.AE.III.Selim.14974; BOA.C.AS.6986; BOA.TS.MA.e.709-79; BOA.C.ML.16679; BOA.TS.MA.e.525-53; BOA.TS.MA.e.709-79; BOA.C.ML.16679; BOA.C.DRB.1694; BOA.C.ML.15196; BOA.HAT.674-32985 E; BOA.C.DH.3847; BOA.C.DRB.1390.

¹⁰⁰ BOA.C.ML.15196.

¹⁰¹ BOA.C.DRB.1390; BOA.HAT.674-32985 E; BOA.C.DH.3847; BOA.C.DRB.1390.

taraflarında yaşayan Çingeneler, Yürümler Kalhanesi için güherçile tedarikinde çalışmaktaydılar. Nitekim Elezovic, bu işle uğraşan ustaların adlarını Sado, Behlül Şahinovic ve Sefer Alic olarak vermektedir¹⁰². Bu cümleden olarak Osmanlı arşiv belgelerinde ismi geçen kişilerin ve en önemlisi de Ataullah neslinden gelen kişilerin bu işi devam ettirip ettirmedikleri ve Elezovic'in dile getirdiği üzere çingene olup olmadıkları ise şimdilik bir muamma olarak durmaktadır.

Sonuç

Kara barutun temel maddelerinden biri olan güherçilenin üretildiği sahalardan biri, Osmanlı döneminde Üsküp ve civarıydı. Fatih Sultan Mehmed'in ikinci saltanatının başlarında, 1455 tarihli tahrir defterinde Üsküp Kalesi'nde varlığı tespit edilen güherçilenin, Üsküp merkezli olmak üzere faal bir üretime sahip olduğu arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Her ne kadar erken dönemli kayıtlar az olmakla birlikte bölgenin maden bakımından zengin bir coğrafya olduğu malumdur. Bu cümleden olarak 16. yüzyıl sonlarında madenlerin yüzyıllarca yapılan üretim nedeniyle 100 metre derinliğe ulaştığı ve bu derinlik nedeniyle maden çıkarımında ciddi sorunların meydana geldiği bilinmektedir. İşte Osmanlı Devleti, yaşanan sorunların üstesinden gelmek ve madenlerin işletilmesi sürecinin daha sağlıklı yürümesi adına Üsküp merkezli Üsküp Nezareti olarak isimlendirilen bir nezaret kurmuştur. Bu nezaretin sorumluluklarından biri de bölgede çıkarılan güherçilenin üretim ve sevkinden sorumlu olmasıdır.

Önceleri kalelerde değerlendirilen ancak 17. yüzyıl ortalarından itibaren Selanik, Gelibolu ve 18. yüzyıl sonunda ise Âzatlı Baruthanesi'ne sevk edilmeye başlanan güherçilenin 1835 yılında Üsküp'e 11 kilometre mesafede bulunan Yürümler köyünde bir güherçile fabrika/karhâne kurularak işletildiği belgelerden öğrenilmektedir. Aslında kaledeki üretimden ziyade baruthanelerin tercih edilmesi doğru bir yol gibi durmaktadır. Ancak bu noktada taşıma maliyetinin gündeme geldiği açıktır. Öyle olmakla birlikte devlet, uzun yıllar bu işe devam etmiştir. Bu durumun bir sebebi gerek nezareti gerekse baruthaneleri işleten kişilerin çıkar ilişkileri çerçevesinde konuya bakmış olmaları, hammadde temini için rekabet etmeleridir. Zira bu rekabetin etkisi ile Üsküp

¹⁰² Elezoviç, "Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља", s.204.

Nezareti dâhilinde güherçile temin edilen kazalara ilişkin Osmanlı merkez bürokratları nizamlara başvurmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Selanik Baruthanesi'nde yaşanan sorunları Gelibolu baruthane nazırının iyi değerlendirdiği ve Üsküp ve civarından çıkarılan güherçilenin kendi baruthanesine sevkini temin ettiği anlaşılmaktadır. Yerelde üretimde bulunan kişilerin de çıkardıkları güherçilenin bir an önce baruthanelere sevkine çalıştıkları, bunun içinde ekonomik nedenlerle örüleri olmayan baruthanelere güherçileyi sevk ettikleri görülmektedir. Ancak 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve iktisadî zorluklar baruthaneleri de derinden etkilemiştir.

Özellikle 18. yüzyıl içinde Ataullah neslinden gelen bir ailenin Üsküp'teki güherçile üretimi ile yakından ilgilendiği, bu sayede aile üyelerinin zaman içinde ciddi oranda zenginleştikleri ve en sonunda iltizamla idare edilen Üsküp Nezareti'ne talip oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu aile üyelerinin 15 yıla yakın bir dönem nezareti uhdelelerinde tuttuğu da görülmektedir. Osmanlı tarihi ile ilgili yayınları ile tanınan Elezovic'in 1942 yılında yayınladığı makalesinde de belirtildiği üzere 19. yüzyıl sonlarında da bölgede güherçile üretiminin devam ettiği, bu sahanın arşiv vesikalarında ve günümüz Üsküp sakinlerince de ifade edildiği üzere Çayır Ova/Çayır Ovası diye adlandırılan bölge olduğu tespit olunmaktadır. Ancak yüzyıllarca Üsküp ve civarı için büyük bir ekonomik değer taşıyan ve klasik üslupla yapılan güherçile üretimi, teknolojik gelişmelerin getirdiği durum nedeniyle tarihteki misyonunu tamamlamış gözükmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Tasnifi

I.Abdulhamid: 4505, 7375, 13045, 20143, 21370, 23547.

I.Mahmud : 11367.

II.Mahmud : 951, 6653.

III.Mustafa: 642, 3472, 5755, 22077.

III.Osman : 3582.

III.Selim: 14974.

- Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî Defterleri*: 14.
Bâb-ı Defteri Baş Mukataa Kalemî Defterleri : 22583.
Bâb-ı Defteri Evâmîr-i Maliye Kalemî Defterleri : 26284, 26316.
Cevdet Tasnifi
Askerî: 6986, 10918, 11468, 13932, 23522, 19210, 48663.
Dahiliye : 3847.
Darphane : 1694, 1344, 1390, 1442.
Maliye : 11468, 15196, 16679, 17772, 21237, 23630.
Hatt-ı Hümayun Tasnifi : 674-32985 E, 1126-45008 D, 1265/48964, 1620-9.
İbnü'l-Emin Tasnifi
Dâhiliye : 2456.
Maliyeden Müdevver Defterler : 3993, 9861, 10236.
Tahrir Defterleri : 1081-2.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı: 525-53, 709-79.

Kitap ve Makaleler

- 6 Nolu Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, c. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: III, Ankara 1995.
- Ágoston, Gábor, “XVI. Yüzyılda Macaristan’da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi”, *Belleten*, C.67, Sayı:249, (çev. Zafer Gölen), Ankara 2003, s.543-552.
- Елезовић, Глиша, “Производња Шалитре у Јурумлеру Код Скопља”, *Гласник Скопског Научног Друштва*, Књ. III, 1, Скопље 1928, s.203-208.
- Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn-i Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. V, İstanbul 1315.
- Eyice, Semavi, “Baruthâne”, *DİA.*, c.5, İstanbul 1992, s.21-23.
- Gökpinar, Bekir, “Avusturya Seferinde Anadolu’dan Yapılan Katkıları: Yük ve Binek Hayvanları (1716)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2 (2019), s.479-494.
- Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Hinz, Walther, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), İstanbul 1990.
- Hülagü, Metin, “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 (2001), s.73-93.
- İnbaşı, Mehmet – Kul, Eyüp, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- İnce, Yunus, “Kârhânedden Baruthâneye Karaman Eyaleti’nde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIII/1 (2011), s.11-30.

İşbilir, Ömer, "Yük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, s.46-48.

Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.

Катић, Срђан, "Заповест О Производњи Шалитре у Румелији 1521. Године", *Miscellanea*, vol.30, београд 2009, s.15-22.

Kul, Eyüp, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2019.

Murat, Abdurrahman, "Güherçilenin Tanımı, Oluşum Teorileri ve Osmanlı Devleti'ndeki Önemi", *Maden Tetkik Arama Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, Sayı: 1, Ankara 2006, s.25-27.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C.I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Önen, Ragıp, "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 1963, s.

Parry, V.J., "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", (çev.Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1973, s.35-46.

Sezgin, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Baruthâneler ve Barut İmalatı", c. 10, ed. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara 2002, s.145-150.

Simeon, *Tarihte Ermeniler 1608-1619*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1999.

Здравева, Милка, "Експлоатација На Сулфур И Шалитра Во Македонија Во Времето На Османлиското Владеење И Нивната Преработка Во Црн Барут", *Гласник*, Година:XXIII, Број: 2-3, Скопје 1979, s.107-129.

EKLER

Ek 1. Üsküp Nezareti'nin Yeniden İltizamla İdare Edildiği Dönemlerde İltizam Şartı Olarak Üsküp Nazırının Baruthanelere Teslim Etmek Zorunda Olduğu Güherçile Miktarı¹⁰³

Tarih	Güherçile (Vukıyye / Kg)
h.1198 (m.1783-1784) ¹⁰⁴	67.000 / 85.947,5
h.1218 (m.1803-1804) ¹⁰⁵	135.000 / 173.178
h.1219 (m.1804-1805) ¹⁰⁶	135.000 / 173.178
h.1221 (m.1806-1807) ¹⁰⁷	135.000 / 173.178
h.1222 (m.1807-1808) ¹⁰⁸	135.000 / 173.178
h.1223 (m.1808-1809) ¹⁰⁹	135.000 / 173.178
h.1224 (m.1809-1810) ¹¹⁰	135.000 / 173.178
h.1226 (m.1811-1812) ¹¹¹	135.000 / 173.178
h.1228 (m.1813) ¹¹²	135.000 / 173.178
h.1229 (m.1813-1814) ¹¹³	135.000 / 173.178

¹⁰³ Nezareti iltizama alan kişiler, her yıl dirhemi 21 akçeden 40 dirhem aynı simi Darphâne-i Âmire'ye ve iltizam şartlarında belirtilen miktarda güherçileyi de Âzatlı Baruthanesi'ne sevkle yükümlüydü. Zaman içinde güherçile miktarındaki artış meydana gelmişti. Bunun en büyük sebebi savaşların sıklaşmasıdır. Bazı yıllardaki güherçile miktarındaki azalışta ise asayiş olayları, nezaret gelirlerine müdahale edilmesi ile güherçile üretiminde yaşanan sıkıntılar etkili olmuştur.

¹⁰⁴BOA.AE.I.Abdulhamid.21370; BOA.AE.I.Abdulhamid.7375.

¹⁰⁵ BOA.TS.MA.e.709-79; BOA.C.ML.16679; BOA.MAD.10236, s.334; BOA.TS.MA.e.525-53; BOA.TS.MA.e.709-79; BOA.C.ML.16679; BOA.MAD.10236, s.336.

¹⁰⁶ BOA.TS.MA.e.709-79; BOA.C.ML.16679; BOA.MAD.10236, s.334; BOA.TS.MA.e.525-53; BOA.TS.MA.e.709-79; BOA.C.ML.16679; BOA.MAD.10236, s.336.

¹⁰⁷ BOA.C.DRB.1694; BOA.C.ML.15196; BOA.MAD.10236, s.339; BOA.C.ML.15196; BOA.MAD.10236, s.340.

¹⁰⁸ BOA.C.DRB.1694; BOA.C.ML.15196; BOA.MAD.10236, s.339; BOA.C.ML.15196; BOA.MAD.10236, s.340.

¹⁰⁹ BOA.C.ML.15196; BOA.MAD.10236, s.345.

¹¹⁰ BOA.C.ML.15196; BOA.MAD.10236, s.345.

¹¹¹ BOA.C.DRB.1390; BOA.MAD.3993, s.188; BOA.MAD.10236, s.349.

¹¹² BOA.MAD.3993, s.189.

¹¹³ BOA.MAD.3993, s.190.

h.1230 (m.1814-1815) ¹¹⁴	89.800 / 115.195,44
h.1236 (m.1820-1821) ¹¹⁵	89.800 / 115.195,44
h.1243 (m.1827-1828) ¹¹⁶	189.800 / 243.475,44
h.1248 (m.1832-1833) ¹¹⁷	189.800 / 243.475,44
h.1249 (m.1833-1834) ¹¹⁸	189.800 / 243.475,44
h.1251 (m.1835-1836) ¹¹⁹	189.800 / 243.475,44

¹¹⁴ BOA.Bâb-ı Defteri Baş Mukataa Kalemi Defterleri.22583, s.4; BOA.HAT.1126-45008 D; BOA.MAD.3993, s.192.

¹¹⁵ BOA.C.ML.11468; BOA.MAD.3993, s.197.

¹¹⁶ BOA.C.ML.17772.

¹¹⁷ BOA.C.DRB.1442; BOA.C.DRB.1344.

¹¹⁸ BOA.C.DRB.1344.

¹¹⁹ BOA.AE.II.Mahmud.6653, (15 Safer 1251/9 Haziran 1835).

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sokollu Ferhad Paşa Evkâfı

Musa Sezer*

(ORCID: 0000-0003-3659-4085)

Makale Gönderim Tarihi

11.09.2022

Makale Kabul Tarihi

27.10.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Sezer, M., "Sokollu Ferhad Paşa Evkâfı", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 352-379.

APA: Sezer, M. (2022). Sokollu Ferhad Paşa Evkâfı. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 352-379.

Öz

Sokollu Mehmed Paşa'nın memleketi Sokol köyünden ve onun amcaoğlu olan Ferhad Paşa, önemli görevlerde bulunmuş bir Osmanlı devlet adamıdır. Ulufecibaşılık ile başlayan devlet hizmeti Klis ve Bosna sancakbeylikleri ile devam etmiştir. Bosna sancağının beylerbeylik haline getirilmesiyle birlikte Bosna'nın ilk beylerbeyi olmuştur. Mehmed Giray'ın isyanı üzerine Kefe'ye gitmiş ve daha sonra tekrar Bosna beylerbeyliğine atanmıştır. Ferhad Paşa, son görevi olan Budin beylerbeyliği esnasında şehit edilmiştir.

Ferhad Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetler askerî ve idarî alanlarla sınırlı değildir. Memleketinde yaptığı vakıflar ile dinî, iktisadî, sosyal, kültürel, eğitim ve bayındırlık alanlarına da katkılar sağladığı görölmektedir. Böylece yetişmesinde emeği geçen toprakların insanlarına bir nebze olsun borcunu ödeme fırsatı bulmuştur. Bu çalışmada Sokolluzâde Ferhad Paşa'nın vakıfları, Slovakya'da Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, musa.sezer@erzurum.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Türkiye.

vakfiyesinden yararlanarak ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Söz konusu vakfiye esas alınmakla birlikte, vakfiyenin Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki nüshası ile karşılaştırması da yapılacaktır. Bu çalışma ile vüzera vakıflarının birden fazla nüshası olan vakfiyelerine bir örnek verilerek Osmanlı vakıf hayatına bir katkı sağlanmış olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sokollu, Ferhad Paşa, Bosna, Klis, Vakıf, Vakfiye.

The Foundations of Sokollu Ferhad Pasha

Abstract

Ferhad Pasha, who is from the village of Sokol, the hometown of Sokollu Mehmed Pasha, and his uncle's son is an Ottoman statesman who held important positions. The state service, which started with ulufecibaşılık, continued with Klis and Bosnia sanjakbeyliks. He became the first governor of Bosnia after the Bosnian sanjak became a beylerbeylik. Upon Mehmed Giray's rebellion, he went to Kefe and was later appointed to the Bosnian governorship again. Ferhad Pasha was martyred during his last duty as the governor of Budin.

The services of Ferhad Pasha to the Ottoman State are not limited to military and administrative fields. It is seen that he also contributed to the fields of religious, economic, social, cultural, education and public works with the foundations he made in his hometown. Thus, he had the opportunity to pay his debt to the people of the lands who contributed to its upbringing. In this study, the foundations of Sokolluzâde Ferhad Pasha will be examined in detail by making use of his waqfiye in the Bratislava University Library in Slovakia. However the aforementioned waqfiye is based, a comparison of the waqfiye copy in the Hüsrev Bey Library will also be made. With this study, some contribution will be made to the Ottoman foundation life by giving an example of a waqfiye that has more than one copy of the vüzera (viziers) waqfiyes.

Keywords: Sokollu, Ferhad Pasha, Bosnia, Klis, Foundation, Waqfiye.

Giriş

Bosnalılar O'nun için "Gazi Hüsrev Bey Saraybosna için ne ise Ferhad Bey de Banaluka için odur" demektedirler.¹ Ferhad Paşa, Bosna'nın

¹ <http://miruhbosne.com/ferhad-beg-sokolovic-ono-sto-je-gazi-husrev-beg-za-sarajevo-to-je-ferhad-beg-za-banju-luku/> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

Vişegrad kazasının Rudo nahiyesine bağlı Sokoloviç/Sokol (Şahinoğlu)² köyündendir. Osmanlı Devleti'nin ünlü veziriazamlarından Sokollu Mehmed Paşa ile aynı köyden ve onun amcaogludur.³ Vakfiyesinden babasının adının Rüstem Bey, kardeşlerinin ise Ali Bey ve Derviş Paşa olduğu öğrenilmektedir. Rüstem Bey'in ve Derviş Paşa'nın vakfiyenin tarihinde (995/1587) hayatta olmadıkları anlaşılıyor.⁴ Devşirme bir devlet adamı olduğu bilinen Ferhad Paşa, Şahinoğlu soyundandı ve kardeşi Derviş Paşa'dan büyüktü.⁵ Osmanlı tarihçisi İbrahim Peçevî'nin dayısı olduğu için onunla ilgili bilgiler Peçevî'nin eserinde ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Sokollu Mehmed Paşa'nın sadareti zamanında onun desteğiyle ulufecibaşılık ve Klis sancakbeyliği görevlerinde bulundu.⁶

Mühimme defterlerinden 977-980 (1569-1573) arasında Klis sancakbeyliği yaptığı anlaşılmaktadır.⁷ Bir başka mühimme defterinde 18 Zilkâde 980/22 Mart 1573 tarihli hükümde kendisinden "Şâbika Klis Begi olan Ferhad Beg" şeklinde bahsedilmektedir.⁸ 982/1574 yılında Ali Bey'in bu görevde olduğu görülmektedir.⁹ Klis sancakbeyliği yaptığı dönemde Osmanlı donanmasının bozguna uğradığı sırada Venedik'e bağlı Zadre kalesi yakınındaki bazı kaleleri ele geçirerek düşmanı bozguna uğrattı. Venedik ile barış sağlandığında özverili bir çalışma ile sınırları tayin ettirdi.¹⁰ 1571-1574 yılları arasında Kıbrıs Savaşlarında bir

² Bu köy Saraybosna şehrinin 60 km doğusunda ve Vişegrad'ın 55 km kuzeybatısında yer almaktadır. <https://www.google.com/maps> (Erişim Tarihi: 10.08.2022)

³ Semavi Eyice, "Ferhad Paşa Külliyesi", *DİA*, C.12, İstanbul 1995, s.386; Erhan Afyoncu, "Buk'a", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s.354; Abdullah Zararsız, "Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç Ailesi", *Mediterranean Journal of Humanities*, S.XI(2021), s.324, 326, 339.

⁴ TF 125, vr.18a-17b.

⁵ İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, Günümüz Türkçesine Çev. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu, C.II, İstanbul 1968, s.296.

⁶ Peçevî, age., C.I, s.240-241.

⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d. 9, hk.219; BOA. A.DVNS.MHM.d. 24, hk.393.

⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d. 21, hk.430; Sıtkı Çelik, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, (sayfa no yok) hk.430.

⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d. 25, hk.1384.

¹⁰ Peçevî, age., C.I, s.240; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK., C.III, Ankara 2014, s.910; Elma Korić, "Uloga Ferhadbega Sokolovića u Utvrđivanju Granica Između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike Nakon Završetka Kiparskog Rata 1573. Godine (1573 Kıbrıs Savaşı'ndan Sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik

askeri lider olarak öne çıktı. Birçok yeri ele geçirerek Klis sancağının sınırlarını genişletti.¹¹

Yine Sokollu Mehmed Paşa zamanında 1573'te Bosna sancakbeyliğine getirildi.¹² Ferhad Bey, sancakbeyi olarak Banaluka (Banja Luka)'da oturdu ve bu sırada yanında tarihçi Gelibolulu Âli Mustafa Efendi de bulunuyordu.¹³ Bosna sancakbeyi olarak ilk kez 12.000 askerle Bihaç'a askeri sefer düzenledi.¹⁴ Bosna'da birçok fetihle bulundu ve düşmanı yenilgiye uğrattı. Hatta III. Murad'ın tahta çıktığı sıralarda Hırvat komutan Oşpergal (Kont Auersberg)'in başını keserek padişaha gönderdi ve oğlunu da esir aldı. Padişah tarafından kendisine ihsan edilen bu esiri 30.000 altın ve 100 nefer Müslüman esirin iade edilmesi karşılığında serbest bıraktı. Aldığı altınlarla da Banaluka'da kendi adını verdiği Ferhadiye Camii'ni yaptırdı.¹⁵ 1576 ve 1577 senelerinde yaptığı seferlerle Bihaç dışında Una'nın her yerini ele geçirdi.¹⁶ Ferhad Bey'in Evâhir-i (21-30) Receb 988/1-10 Eylül 1580 tarihinde Bosna sancakbeyliği görevinin sonlarında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Kendisinin birçok adamının olduğu kaynaklarda belirtilmekle birlikte, Bosna'da sancakbeyliği ve beylerbeyliği yaptığı dönemlerde her zaman halkının yanında olan ve onların koruyuculuğunu yapan bir idareci olduğu bildirilmektedir.¹⁸

Ferhad Bey, 1573 yılından 1580 yılına kadar sekiz yıl süreyle Bosna sancakbeyliği yapmıştır. 1580 Eylülü'nde kurulan Bosna beylerbeyliğine

Cumhuriyeti Arasındaki Sınırın Kurulmasında Ferhad Bey Sokoloviç'in Rolü", ANALI GHB (ANALI Gazi Husrev-Begove Biblioteka), 19/33, Sarajevu 2012, ss.133-144.

¹¹ <http://miruhbosne.com/ferhad-beg-sokolovic-ono-sto-je-gazi-husrev-beg-za-sarajevo-to-je-ferhad-beg-za-banju-luku/>

¹² Zararsız, agm., s.339.

¹³ Feridun Emecen, "Banaluka", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s.50.

¹⁴ <http://miruhbosne.com/ferhad-beg-sokolovic-ono-sto-je-gazi-husrev-beg-za-sarajevo-to-je-ferhad-beg-za-banju-luku/>

¹⁵ Peçević, age., C.I, s.240-241; <http://miruhbosne.com/ferhad-beg-sokolovic-ono-sto-je-gazi-husrev-beg-za-sarajevo-to-je-ferhad-beg-za-banju-luku/>

¹⁶ <http://miruhbosne.com/ferhad-beg-sokolovic-ono-sto-je-gazi-husrev-beg-za-sarajevo-to-je-ferhad-beg-za-banju-luku/>

¹⁷ BOA. İE.AS. 1-66.

¹⁸ Elma Korić, "Pratnja bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića (Bosnali Sancakbeyi Ferhad Paşa'nın Yönetimi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 61/2011, Sarajevu 2012, s.353.

paşa unvanıyla 24 Receb 988/5 Eylül 1580 tarihinde ilk beylerbeyi olarak atanmıştır. Bu vesileyle kendisine 800.000 akçelik bir gelir tahsis edilmiştir.¹⁹ İlk Bosna beylerbeyi olarak yine Banaluka'da oturdu. Onun burada oturması şehrin Bosna eyaletinin merkezi haline gelmesine neden oldu ve bu durum 1639'da eyalet merkezinin Saraybosna'ya taşınmasına kadar devam etti.²⁰

H.988'den 995'e kadar arşiv belgeleri arasında onun Bosna beylerbeyliği yaptığına dair birçok belgeye rastlamak mümkündür.²¹ Selânikî'nin bildirdiğine göre bu görevi Evâil-i (1-10) Şabân 996/26 Haziran-5 Temmuz 1588 tarihinde azledilişine kadar yapmıştır.²² Bosna beylerbeyliği esnasında ve veziriazam Osman Paşa'nın sadaret döneminde Mehmed Giray'ın isyanını bastırmak üzere Haziran 1584-Ekim 1585 tarihleri arasında Kefe beylerbeyi olarak bölgenin muhafazasına gönderilmiştir. Kefe'ye gönderildiği 5-6 aylık süre dışında 1588 yılına kadar Bosna'da görev yapmıştır.²³ Bu durum kendisine gönderilen hükümlerle teyit edilmektedir. Aynı hükümlere dayanarak onun Kefe'deki görev başlangıç tarihini (Haziran 1584) daha gerilere çekmek mümkündür. Nitekim bu isyan olayıyla ilgili bir hüküm 15 Cemaziyelevvel 992/25 Mayıs 1584 tarihini göstermektedir.²⁴ Yine bu görevi esnasında kendisine hitaben birçok hükmün olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ 17 Ramazan 993/12 Eylül 1585 tarihli hükümde ise daha önce İstanbul'a gelerek mülazemette olması emredilen Ferhad Paşa'nın, isyan olayıyla ilgili bazı kimselerin firar etmesi nedeniyle bir

¹⁹ Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.18, S.18, Ankara 2005, s.253.

²⁰ Emecen, agm., s.50.

²¹ BOA. İE.AS. 26-2310; 25-2287; 26-2301; 2-119; 2-136; 2-103; 2-150.

²² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) I*, Haz. Mehmet İpsirli, TTK. Yayınları, Ankara 1999, s.202.

²³ Zararsız, agm., s.340.

²⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d. 53, hk.84.

²⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d. 53, hk.719, hk.720; BOA. A.DVNS.MHM.d. 59, hk.35; Oğuzhan Yüce, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007, s.60; BOA. A.DVNS.MHM.d. 58, hk.601.

süre daha Kefe’de kaldığı anlaşılmaktadır.²⁶ Yukarıda da belirtildiği üzere bu görevinden sonra yeniden Bosna beylerbeyliğine dönmüştür.

Bosna beylerbeyliğinden azledildikten bir süre sonra Budin beylerbeyliğine atanmış ve Evâhir-i (21-30) Zilkâde 998/21-30 Eylül 1590 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür. Budin’de baş gösteren kıtlığı bahane ederek isyan eden eşkıya güruhu tarafından şehit edilmiştir. Bundan yaklaşık yedi ay sonra isyancıların haklarından gelinerek, Ferhad Paşa’nın intikamı alınmıştır.²⁷

Vakfiye

Bu çalışma Ferhad Paşa’nın vakfiyesi esas alınarak meydana getirilmiştir. Ferhad Paşa Vakfiyesi’ne Slovakya’da Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi’nin internet sitesinden çevrimiçi olarak erişilmiştir. Dijital ortamda Basagiç İslam El Yazmaları Koleksiyonu’nda TF 125 numarası ile muhafaza edilen vakfiye 18,5x12 cm ebatlarındadır. Slovaklar tarafından sehven 1700 olarak tarihlendirilen vakfiyenin²⁸ içindeki tarihi Evâsıt-ı (11-20) Safer 995/21-30 Ocak 1587’dir.²⁹ Vakfiyenin dijital ortamda 58 adet olan pozlarından ikisi kapak sayfası, 12’si boş ve iki sayfası ise sonradan Slovaklar tarafından künyenin yazıldığı sayfalardır. Sayfa numaraları günümüz rakamlarıyla varak usulüne göre yapılmıştır. Toplam 52 sayfa numaralandırılmış ve bunun 42 sayfasında vakfiye yazılıdır. Yazılı sayfalar 2b-23a arasındadır. Vakfiyenin sağdan sola doğru yazıldığıının anlaşılmasına rağmen sayfa numaraları tersten verilmiştir. Yani ilk baş sayfalarda olması gereken Besmele-i Şerîf sonlarda, sonlarda olması gereken Şühûdü’l-hal ise baş sayfalarda yer almıştır.³⁰

Çalışmanın ana kaynağını teşkil eden vakfiyenin bir nüshası da Bosna Hersek’in başkenti Saraybosna’daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’nde

²⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d. 58, hk.695.

²⁷ Selânikî, age., s.225, 233.

²⁸ Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi-Basagiç İslam El Yazmaları Koleksiyonu (Univerzitná knižnica v Bratislave-Bašagičova zbierka islamských rukopisov) <http://digitalna.kniznica.info/zoom/66916/view?search=Ottoman&page=48&p=separate&view=0,1366,1929,1527> (Erişim Tarihi: 17.06.2022)

²⁹ TF 125, vr.3a “Fî-evâsıt-ı şehri Saferü’l-Muzaffer, sene hamse ve tis’in ve tis’a mie sene 995.”.

³⁰ TF 125, vr.1a-25b.

bulunmaktadır. Bu vakfiyenin günümüz harflerine çevirisi Vakıflar Genel Müdürlüğü uhdesinde gerçekleştirilmiş ve yayınlanmıştır.³¹ Bu çalışma ise Slovakya’da bulunan vakfiye ile Bosna-Hersek’te bulunan vakfiyenin çevirisinin karşılaştırılması ile meydana getirilmiştir.

Bahsi geçen iki vakfiye arasında bazı yerlerde ufak tefek farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. En çok farklılığın olduğu yerlerden örnekler verilecek olursa, Slovakya’daki nüshanın 13b sayfasında 12-14. satırlarda “... Banaluka’da umûmen evkâfımda emr-i ta’mîr ve termîm ve celb ve ahz-ı icâret ve sâir mâlezim ki hidmet-i cibayetden câri yerine götürüb edâ ide âna yevmî sekiz akçe virile ...” şeklinde geçen kısım,³² çevirisi yayınlanan Saraybosna nüshasında geçmemektedir.³³ Başka bir örnek; Slovakya nüshasının 7b sayfasının 11. satırındaki “... oluna ba’dezâ vech-i meşrûh üzere ...” ve aynı sayfanın 13. satırındaki “... âsiyâb ve cistr ve hammâm ...” şeklindeki ifadelerin arasında bulunan “... zevayid beş bin sikke-i hasene filoriye yetişecek Banaluka’daki dekâkin ve Nehr-i Verbas üzerinde ...” ifadesi,³⁴ diğer vakfiyede geçmemektedir.³⁵ Bu farklılıklardan başka tek kelime bazında farklılıklar da bulunmaktadır. Yapılan inceleme Slovakya’daki nüshanın daha açıklayıcı olduğunu göstermektedir. Şuhûdü’l-hâl kısmında da görüldüğü üzere yine bazı farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Slovakya’daki vakfiyede ilk sırada Sebzî Çelebi bin Abdurrahman, diğerinde Sırrı Hüseyin bin Abdurrahman; ilkinde ilk sırada Hasan Efendi, diğerinde Hüseyin Efendi; ilkinde üçüncü sırada Hüseyin Halife el-hatîb, diğerinde Hüseyin Halife el-imâm olarak çevrilmiştir.³⁶

Çalışmanın temel kaynağını teşkil eden vakfiyede konuyla bağlantılı ayetlere yer verilmiştir. Vakfiyenin ilk sayfasında Âli İmrân Sûresi’nin 30. ayet-i kerimesinin³⁷ bir kısmı yazılmıştır. “*O gün, her nefis ne hayır işlemiş ve ne kötülük yapmışsa, önüne konmuş bulacaktır.*”³⁸ mealinde

³¹ *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, C.1, Ed. Mevlüt Çam, Rahman Ademi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2016, s.8-16.

³² TF 125, vr.13b.

³³ *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s.12.

³⁴ TF 125, vr.7b.

³⁵ *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s.14.

³⁶ TF 125, vr.2b; *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s.15-16.

³⁷ TF 125, vr.23a. “*Yevme tecidû küllü nefsin mâ-amilet min-hayrin muhdâran ...*”

³⁸ Âli İmrân Sûresi: 30.

olan bu ayet ile yapılan hayrın öneminden ve bunun ahiret günü insanın karşısına geleceğinden bahsedilmek istenmiştir. Vakfiyenin ikinci sayfasında Müzemmil Sûresi'nin 20. ayetinin son kısmı bulunmaktadır.³⁹ “Hayır olarak her ne sunarsanız, onu Allah katında onu daha hayırlı, sevap olarak daha büyük bulacaksınız.” mealindeki ayet-i kerime ile vakfiyede yine hayır yapmanın önemine değinilmiştir.⁴⁰ Vakfiyenin sonraki sayfasında Muhammed Sûresi'nin 12. ayetinin bir kısmı yazılmıştır.⁴¹ Meali ise “Gerçekten Allah, iman edip salih ameller işleyenleri atlarından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.”⁴² Bu ayet-i kerimenin devamına Hacc Sûresi'nin 23. ayeti eklenmiştir.⁴³ Meali; “Onlar orada, altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir. Orada elbiseleri, ipektir.”⁴⁴ Vakfiyenin başka bir sayfasında Ferhad Paşa'nın ölmesi halinde yapılmasını istediklerini bildirmeden önce Ankebût Sûresi'nin 57. ayetini yazdırmıştır. Ayetin “Küllü nefsin zâikatü'l-mevt” şeklinde geçen kısmında⁴⁵ “Her nefis, ölümü tadacaktır.” denilmektedir.⁴⁶ Daha sonra bunun devamına Lokman Sûresi'nin 34. ayetinden “ve mâ-tedrî nefsin, bi-eyyi ardin temût”⁴⁷ yani “Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez.” eklenmiştir.⁴⁸ Ferhad Paşa vakfiyesinde hayır ve ölümle ilgili ayetlere değinildiği gibi Hz. Peygamber'in Hadîs-i Şerîflerine de yer verilmiştir. Bunlardan biri mescit inşa etmenin önemini bildiren⁴⁹ ve “Kim Allah'ın rızasını talep ederek bir mescid inşa ederse, Allah ona cennette bir ev inşa eder.” mealindeki hadisidir.⁵⁰

³⁹ TF 125, vr.22b. “... ve mâ-tukaddimu li-enfûsikum min-hayrin teciduhu inde'llâhe huve hayren ve a'zeme ecren ...”

⁴⁰ Müzemmil Sûresi: 20.

⁴¹ TF 125, vr.22a. “Inne'llâhe yudhilü'llezîne âmenu ve amilü's-sâlihâti cennâtin tecrî min-tahtihe'l-enhâr ...”

⁴² Muhammed Sûresi: 12.

⁴³ TF 125, vr.22a. “... yuhallûne fihâ min-esâvire min-zehebin ve lu'lu'in ve libâsuhum fihâ harîr.”

⁴⁴ Hacc Sûresi: 23.

⁴⁵ TF 125, vr.12b.

⁴⁶ Ankebût Sûresi: 57.

⁴⁷ TF 125, vr.12b.

⁴⁸ Lokmân Sûresi: 34.

⁴⁹ TF 125, vr.22a. “men benâ li'llâhi mesciden benâ'llâhu bünyâni fi'l-cenneti”

⁵⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Haz. Mehmet Sofuoğlu, C.1, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, Bab: 65, s.575-576; <http://www.kuran.com/hadisler/turkce/mescidler-bolumu> (Erişim Tarihi: 06.09.2022)

Ferhad Paşa Evkâfı

Ferhad Paşa'nın çok çeşitli mallarını vakfettiği anlaşılmaktadır. Kendi adına yaptırdığı cami, mektep, hamam, çeşme, saat kulesi, türbe, kervansaray, mahzen, 200 dükkân olan çarşı, Çırkvena suyu üzerindeki köprü, Virbas suyu üzerindeki ahşap köprü, su yolu, su havuzu, su kemeri ve Çırkvena'dan Tophane'ye kadar uzanan beş arşın genişliğindeki kaldırımlı bir yol yaptırarak vakfetmiştir.⁵¹

Bosna'nın Banaluka kasabasında yaptırdığı caminin (Ferhadiye/Ferhad Paşa Camii⁵²) yakınındaki 200 dükkânın kira gelirleri evkâfın giderleri için sarf edilmiştir. Bu dükkânlar özelliklerine göre kiraya verilmekteydi. Yine aynı kasabada halkın temizliği için bir hamam bulunmakta ve cami önünde bir kervansaray vardı. Ferhad Paşa, Kostaniçe kasabasında başka bir hamam, Virbas nehri üzerinde üç değirmen ve Tin çiftliğinde bir değirmen yaptırmıştı. Bu değirmenler her sene vakıf yararına işletilmekteydi. Değirmenlerin gelirleri, kervansarayın kirası ve hamamların gelirleri evkâfın çalışanlarına ve sair levazımına vakfedilmiştir.⁵³

Tablo: Vakfiyesine Göre Ferhad Paşa Evkâfına Ait Taşınmazlar

Taşınmaz	Aded/Dönüm	Yeri
Arazi (bağ ve bahçe)		Banaluka
Arazi		Banaluka'da Beylerbeyinin oturduğu çevrede
Araziler		Klis sn.-Kutar nh.
Cami	1	Banaluka ks.
Cami	1	Zemun Kalesi
Çiftlik	45 dn.	Podgoriye (Evler, bağ, bahçe, bostan gibi müşterilati vardı.)
Çiftlik		Klis sn.-Kutar nh.-Tin Çiftliği
Çiftlik		Kobaş Kazası-İzmiyan nh.-Kura kr.

⁵¹ Eyice, agm., s.386.

⁵² Bkz. Ekler-Fotoğraf 1, 2. Caminin kitabesinde Ferhad Bey'in hayratını gazâ malıyla yaptırdığı yazılıdır. II. Dünya Savaşı'nda harap olan cami, savaştan sonra tamir edilmiştir. Bosna-Sırp savaşında 7 Mayıs 1993 tarihinde Sırp tarafından temelinden yıkıldı. Eyice, agm., s.386-387; TİKA'nın katkılarıyla 2008 yılında başlayan inşa faaliyetleri 2015 yılında tamamlanmış ve Ferhad Paşa Camii Ramazan ayında ibadete açılmıştır.

⁵³ TF 125, vr.21b-21a.

Değirmen	3	Virbas Nehri üzerinde
Değirmen	1	Tin Çiftliği
Dükkânlar	200	Banaluka'daki caminin yakını
Evler		Banaluka'da Beylerbeyinin oturduğu çevrede
Hamam	1	Banaluka
Hamam	1	Kostaniçe ks.
Kervansaray	1	Banaluka'daki caminin önü
Talimhane	1	Evrans Kalesi

Ferhad Paşa, Banaluka'da Ahmed Dede ve birçok kişiden satın alınan yerlerin bağ ve bahçe haline getirilmesini veya öncelikli olarak Müslümanlara daha sonra diğer kimselere dönümü 10 akçe üzerinden senelik kiraya verilmesini istemiştir. Bu arazilerin her dönümünün eni 25 ve uzunluğu 55 zirâ⁵⁴ olarak belirtilmiştir. Ahmed Dede'nin kabri yakınında beylerbeyi oturuyor ve bu çevredeki evlerde oturanlardan kira alınmıyordu. İkamet edenler bunun yerine evlerin tamir ve yenileme işlerini yaptıracaktı. Ancak buradaki senelik 400 akçe olan icâre-i zemin yani yer kirası, her yıl tahsil edilecekti. Beylerbeyinin bu bölgeden başka bir yere taşınması durumunda ise söz konusu evler satılacak ve Ferhad Paşa'nın diğer evkâfının üzerine eklenecekti.⁵⁵

Vakfın mütevellîsi, Podgurga çiftliğinde ziraatla uğraşan reayanın elde ettiği ürünün yarısını Ferhad Paşa'nın çocuklarından ihtiyacı olana verecekti. Çiftlikte Müslüman ve gayrimüslim reayadan dönüm başına senelik 10'ar akçe icâre-i zemin alınacaktı. Bazı kimselerin oturdukları

⁵⁴ **Zirâ/Arşın:** Ortalama 54,04 cm olan bir uzunluk idi. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990, s.67.

⁵⁵ TF 125, vr.21a. "... Banaluka'da Ahmed Dede'den andan gayri nice kimesnelerden iştirâ olunan zeminin üzerinde bağ ve bağçe diküb yâhûd evvelâ mâbeyn-i müslümânân ve gayriden her dönümden ki, dönümün arzı yirmi beş ve tûlu elli beş zirâ' ider, on akçe-i Osmâniye icâre-i senevî alına ve Ahmed Dede'nin kabri kurbunda büyü-t-ı ma'îyyetinde mâdâm ki mîr-i mîrân sâkinlerdir, büyü-t-ı mezkûre icâre-i büyü-t-ı bedel anlar ta'mîr ve termîm ideler ve anlardan icâre alınmaya, ammâ icâre-i zemin ki icâre-i seneviye dört yüz akçedir, her sâl alına ve mîr-i mirân büyü-t-ı mezkûrden nakl idüb âher yerde ikâmet iderlerse, büyü-t-ı sâlifü'z-zikr bey' olunub sâir evkâfıma zamm oluna didi ..."

yerde fazladan iki veya üç dönüm yeri olması halinde her dönümden 10'ar akçe tahsil edilecekti.

Ferhad Paşa'nın, Podgurga çiftliğinde bulunan evleri, bahçe ve bostanları 45 dönümdü ve bunların dahi senelik kirası alınacaktı. Çiftlikte, etrafında hendek bulunan ve biçilen 100 dönüm çayırın kirası ile mağara dibinde bulunan beş dönüm bağın kirası her sene tahsil edilecekti. Bu çiftlikte ne kadar kimse sakin olursa olsun dönüm başına her sene 10'ar akçe icare-i zemin verme zorunlulukları bulunmaktaydı.⁵⁶

Kobaş kazasının İzmiyan nahiyesine bağlı Kula karyesinde bir çiftlik bulunmaktaydı. Kobaş'tan gelir elde eden kimseler defterde açık olarak belirtilen vergiyi her sene câbiye ödemekteydiler. Bu çiftlikte ziraat edenlerin yetiştirdikleri ürünlerden 1/10 oranında icare-i zemin alınmaktaydı. Elde edilen bu gelirler Ferhad Paşa'nın yaptırdığı camiye vakfedilmiştir.⁵⁷

Fethinin, Ferhad Paşa'nın kendisine nasip olan Klis Sancağı'nın Kutar nahiyesindeki araziler, padişah fermanı ile satışa çıkarılmıştır. Ferhad Paşa, Tin mezrasını kendisi satın alarak vakıf haline getirmiştir. Daha sonra Kutar'dan gelir elde eden kimseler, vergilerini câbiye teslim etmekteydiler. Câbi ayrıca araziye ziraat edenlerden elde ettikleri ürünün 1/8'ini icare-i zemin olarak almaktaydı. Ferhad Paşa'nın Zemun Kalesi'nde yaptırdığı caminin hatibine yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak bu gelirlerden verilecekti. Cami hatibi hitabet, imamet ve eğitim-öğretim gibi hizmetler karşılığında günlük 13 akçe alacaktı. Cami müezzini ise te'zin hizmetinde üşenme ve gevşeklik göstermeyecek ve günlük dört akçe gelir elde edecekti. Caminin ferraşına ve kayyımına camiye açma kapama, silip süpürme ve mumlarını yakma gibi görevler karşılığında günlük iki akçe verilecekti.⁵⁸ Anlaşıldığına göre ferraş ve kayyım görevlerini aynı kişi yerine getirmekteydi. Camide görev yapanların yanı sıra caminin şem ve hasır gibi giderleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar için senelik 220 akçe verilecekti. Ferraş ve kayyım vazifelerini gören kişi aynı zamanda Evran Kalesi'nde Ferhad Paşa'nın yaptırdığı tâlimhanede de hizmet edecek ve bunun için ayrıca

⁵⁶ TF 125, vr.21a-20a.

⁵⁷ TF 125, vr.20a-19b.

⁵⁸ TF 125, vr.19b-19a.

yedi akçe yevmiye alacaktı. Burada hizmet eden müezzine iki akçe verilecekti. Ramazan ayında ve mübarek gecelerde Zemun ve Hırvat camilerinde yakılan ikişer şem'in hepsi dört vukiyye mumdan yapılacaktı. Bu camilerin şem ve hasırlarına 140 akçe⁵⁹ harcanacaktı. Câbi çalışanların maaşlarından başka çiftliklerin mahsulünden her sene fazla olan geliri Banaluka'da mütevellîye teslim edecekti. Mütevellî de bu fazlalıkları vakfın gelirlerine ekleyecek ve vakfın şartları gereği sarf edecekti.⁶⁰

Banaluka'da Ferhad Paşa tarafından yaptırılan caminin hatibine her Cuma minberde hutbe okuması için sekiz akçe yevmiye verilmekteydi. Ayrıca hatip Kur'ân-ı Kerîm'den her gün iki cüz okuyacak, bir cüzün sevabını Ferhad Paşa'nın babası merhum Rüstem Bey'in ruhuna, ikinci cüzün sevabını ise kardeşi Ali Bey'in ruhuna hediye edecekti. Tilavetler için hatibe günlük dört akçe ödenecekti. Aynı camideki imama imamet karşılığında altı akçe⁶¹ verilecekti. İmam bundan başka sabah namazından sonra yüksek sesle Yasin-i Şerif ve yatsı namazından sonra da yine yüksek sesle Mülk sûresini okuması karşılığında birer akçe ödenecekti. Vâkıfın biraderi Derviş Paşa'nın ruhu için her gün bir cüz tilavet eden imama iki akçe verilecekti. Camide görev yapan iki müezzine te'zin görevi için günlük beşer akçe ödeme yapılacaktı. Recep, Şaban ve Ramazan ayları ile mübarek geceler ve Cuma günü temcîd⁶² okuyan mümeccîde iki akçe yevmiye verilecekti. Bu görev müezzinler tarafından yerine getirilmekteydi. Müezzinler ayrıca Cuma günleri gönüllere dokunan bir ses ile salâ okuduktan sonra ezan okuyacak ve bunlar için bir akçe alacaklardı. Her gün sabah namazından sonra Kur'ân-ı Kerim hatmedilecek ve cüzhanlar hatim duası edeceklerdi. Daha sonra ise Ferhad Paşa'nın dünya muratları ve uhrevi derecesi için

⁵⁹ Vakfiyenin Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki Nüshası'ndan 40 akçe olarak transkribe edilmiştir. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 141-140-139, Sıra: 209; *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s.10.

⁶⁰ TF 125, vr.19a-18b.

⁶¹ Vakfiyenin Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki Nüshası'ndan 50 akçe olarak transkribe edilmiştir. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 141-140-139, Sıra: 209; *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s.10.

⁶² **Temcîd:** Sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen Arapça niyaz ilâhisi (İlkönce Hz. Bilâl-i Habeşî tarafından söylenmiştir), bunu okuyan kişiye de mümeccîd denir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 18. Baskı, Ankara 2001, s.1072.

dua edip, Hz. Peygamber'e salavat getirip ruhuna hediye edeceklerdi. Bunun için cüzhanlara ikişer akçe yevmiye verilecekti. Ancak cüzhanlardan biri, iki cüz okumayacak ve cüz tilavetine yetişemeyenler noktacı tarafından işaretlenecekti. Noktacıya hizmetleri karşılığı bir akçe yevmiye verilecekti. Tilavete her gün katılan cüzhanlar iştirak edeceklerdi.⁶³

Ramazan ve Kurban bayramlarının üçer günü dışında öncelikle imam yüksek sesle istiâze⁶⁴ edecekti. İmama verilecek yevmiyenin miktarı belirtilmeden akçe verileceği kaydedilmiştir. Hatibe de yine bir akçe verilecekti. İmam ve hatibe okumaları için birer cüz verilecek, müezzinlerin her birine ise yine birer cüz tayin edilecekti. Bu cüzlerden başka 30 günde üç hatim yapılacaktı. Bunların ikisinden biri kim olduğu tespit edilemeyen Kurd Bey'in annesinin ruhuna hediye edilecek ve okuyan müezzinlere ikişer akçe verilecekti. Diğeri ise Kasım Voyvoda'nın ruhu için tilavet edilecek ve tilavet eden muallimhanenin halife-i sâni'sine iki akçe yevmiye ödenecekti. Müezzinlerin biri her gün ikinci namazından sonra Nebe Sûresi'ni sesli bir şekilde okuyacak ve bir akçe alacaktı. Müezzin-i sâni'ye çocukların eğitim ve terbiyeleri ile ilgilenmesi karşılığında günlük iki akçe verilecekti.⁶⁵

Camide her Cuma günü sala ve ezan arasında beş aşr okunacaktı. Bunların birini hatip okuyacak ve sermahfilliği yerine getirdikten sonra iki akçe alacaktı. Birini imam okuyacak ve bir akçe alacaktı. Müezzinler de birer aşr okuyacak ve birer akçe alacaklardı. Beşinci aşrı da salayı okuyan kişi tilavet edecek, ona da bir akçe verilecek ve böylece beş aşr tamamlanmış olacaktı.⁶⁶ Cuma günleri ve bayramlarda gerekli malzemeleri camiye tedarik eden kişiye bir akçe verilecekti. Cami yanında yaptırılan talimhanede çocukların eğitim ve terbiyesiyle ilgilenen hatibe beş akçe yevmiye ödenecekti. Burada görev yapan halife-i sâni ilim ve fende mahir ve iyi ahlaklı biri olmalıydı. Ona da çocukların eğitim ve terbiyesiyle ilgilenmesi karşılığında günlük iki akçe verilecekti. Ayrıca haftanın üçüncü ya da beşinci günü Hz. Peygamber'in

⁶³ TF 125, vr.18b-16b.

⁶⁴ **İstiâze:** "Eûzü bi-llâhi min-eş-şeytân-ir-racîm" veya "Neüzü bi-llâh", "el-iyâzü bi-llâh" gibi sözler söyleyerek Allah'a sığınma. Devellioğlu, age., s.454.

⁶⁵ TF 125, vr.16b-16a.

⁶⁶ TF 125, vr.16a-15b.

hadislerinden anlatarak üç akçe alacaktı. Hatip, camideki kabirlerin başında Yâsîn-i Şerîf okuyacak ve sevabını orada medfûn bulunan kabir ehlinin ruhlarına hediye ederek bir akçe alacaktı. Rebiü'l-evvel'in 12. gününde Hz. Peygamber'in dünyaya gelmesi vesilesiyle camide bir mevlid okunacak ve okuyana 200 akçe verilecekti. Daha sonra öncelikle Hz. Peygamber'in ruhu için ve sair evliya, enbiya ve hayır sahiplerinin ruhları için bir hatim edenlere 300 akçe verilecekti. Mevlide gelen Müslümanlara ikram edilen şerbetin balı için 120 akçe harcanacaktı. Cami hizmetinde bulunmak isteyen iki kişiye kayyımlık, çerağlık ve ferraşlık tayin edilecekti. Ferraş olan kimse caminin içi ve dışının, avlusunun, şadırvanının temizliğinden sorumluydu. Ferraş, kayyım ve çerağa günlük altışar akçe verilecekti.⁶⁷

Caminin şem ve hasır masrafları için senelik 800 akçe harcanmaktaydı. Mihrap tarafındaki büyük şamdanın şemi 20 vukiyye baldan yapılacak ve her Berat Gecesi'nde yakılacaktı. Caminin içinde 36, dışında 15 ve minarede 20 olan kandiller Ramazan ayında yakılacaktı. Cami içindeki ve dışındaki bu kandiller Berat Gecesi, iki bayram ve diğer mübarek gecelerde yakılır ve bunların yakılması için senelik 50 vukiyye zeytinyağı alınırdı. Cami kapısında bir kandil yaz ve kış boyunca yanacaktı. Tevliyet görevini yerine getiren mütevellîye 20 akçe yevmiye verilecekti. Nezaret görevini icra eden nazıra günlük akçe verilmesi söylenmiş, ancak miktarı belirtilmemiştir. Kadı Efendi her senenin başında mütevellî ve câbilerin müfredat defterlerinin muhasebelerini görecekti ve kontrol ederek imzalayacaktı. Bu hizmeti karşılığında kadıya 300 akçe verilecekti.⁶⁸

Banaluka'daki evkâfta tamir, onarım, malzeme gereksinimi gibi işleri cibayet hizmetinde olan biri yapacak ve sekiz akçe yevmiye kazanacaktı. Muhasib ve kâtip hizmetini icra edecek birine sekiz akçe verilecekti. Kula ve Tin çiftliklerinin câbileri görevlerinde ihmalkârlık ve müsamaha göstermeyecekler ve görevlerini layıkıyla yaptıktan sonra günlük beşer akçe alacaklardı. Podgoriye'deki çiftliğin zemin kirasını ve ürün öşrünü alan câbiye bunlar için iki akçe ve bilinen vakıf hizmetleri için ise altı akçe

⁶⁷ TF 125, vr.15b-14a.

⁶⁸ TF 125, vr.14a-13b.

verilecekti. Şakirde dört akçe, saat⁶⁹ hizmetindeki saatçiye üç akçe, evlerin hela temizliğinden sorumlu kimseye iki akçe, vakfın mahzen kapıcısına ve ağaç mahzenin kapıcısına birer akçe ödenecekti. Muallimhane yakınında bulunan zahire ambarının kapıcısına bir akçe ödeme yapılacaktı. İhlivne kasabasındaki kabirlerde her gün bir Yasin sûresi okuyan kişiye bir akçe, Podgoriye Mahallesi mescidi müezzinine iki akçe, dükkânları her gece sabaha kadar gezip dolaşan ases ve pasbâna dört akçe verilecekti.⁷⁰

Vakfiyede Ferhad Paşa, bir nevi vasiyetini de kaydettirmiştir. Herkesin bir gün öleceğini ve kimin nerede öleceğini bilmediğini ayetlerden alıntılarla söyleyerek, öldükten sonra türbesinin Banaluka'da inşa edilmesini istemiştir.⁷¹ İyi huylu ve güzel ahlaklı, Kur'ân okuyan, türbeyi bekleyen ve kollayan iki türbedarın her birine dörder akçe verilecekti. Türbenin hasır giderleri için senelik 30 akçe harcama yapılacaktı. Türbenin aydınlatmasını da düşünerek bayramlarda, Ramazan'da, Kadir ve Cuma gecelerinde türbede yedi kandilin yanmasını istemiştir. Kandillerin biri akşamdan sabaha kadar yanacak ve her biri için günlük altışar vukiyye zeytinyağı alınacaktı. Akşam karanlığında türbede Kur'ân-ı Kerîm ya da kitap okuyan kişi için her gün altışar vukiyye balmumundan iki mum alınacaktı. Akşam olduğunda türbedar türbeye gelen olursa mumları yakacaktı. Her gün için 25 akçelik mum alınacaktı.⁷²

Kış günlerinde zemheri ile karakıştan sonra yakılacak kömür için her gün sekiz akçe ayrılacaktı. Her üç ayda bir türbe üzerindeki tülbendi yıkayana beş akçe verilecek ve yine yıkamada kullanılan sabuna beş akçe

⁶⁹ Bu saat Banaluka'daki saat kulesinin saatidir. 1587'de Ferhad Paşa tarafından inşa ettirildiği anlaşılan bu eser, hem Osmanlı hem de Bosna coğrafyasındaki ilk saat kulesi olma özelliğine sahipti. Ferhad Paşa Camii'nin kuzeybatısında ve revakin sol kemeri karşısındaki saat kulesi de 1993 yılındaki Sırp saldırılarında yerle bir edildi. Bkz. Ekler-Fotoğraf 1, 2. <https://www.gzt.com/cins/banya-lukanin-gulu-ferhad-pasa-camii-3367450> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

⁷⁰ TF 125, vr.13b-12b.

⁷¹ TF 125, vr.12b-12a. "*<Küllü nefsin zâikatü'l-mevt>* hasebi ile âlem-i âhirete Cevvâd-ı hazrete rihlet idicek eğerçi ki, *<ve mâ-tedrî nefsin, bi-eyyi arđın temût>* ammâ Banaluka'da dâr-ı ukbâya sefer ve civâr-ı hazrete güzâr vâki' olursa türbem binâ idüb ..."

⁷² TF 125, vr.12b-12a.

harcanacaktı. Öğle vakti camide okunan Kur'ân-ı Kerîm, Cuma günleri türbede okunacaktı.⁷³

Vâkîf yani Ferhad Paşa, hayatta olduğu için evkâfın tevliyet görevini kendisi icra edecekti. Her türlü sorumluluk kendisinde olup, her ne isterse yapabilecekti. Öldükten sonra okuma yazması olan, iyi ahlâklı, sadık ve hesap bilen biri mütevellî olacaktı. Bu görev uteka (azat edilmiş köleler ve cariyeler) içinde nesilden nesile sürüp gidecekti. Ancak utekanın nesli tükenirse ya da uygun kişi bulunamaz ise vâkîfın evlatları arasından uygun olan birine tevliyet görevi verilecekti. Nazırlık vâkîfın erkek çocuklarından uygun olanına verilecek ve seçilecek nazır mütevellîyi kontrol edecekti. Vâkîf vakfın zararına olacak her hangi bir durumda nazır kendi evladı dahi olsa, ehl-i şer'in onu azlederek başka birini nazır olarak getirmesine izin vermiştir. Nazır kendi evladı olmayıp başka biri olursa, mütevellî nazırlığı ehl-i şer' marifetiyle başka birine verebilecekti. Vakfın mütevellîsi vakıfla ilgili bir kusuru olmadığı sürece görevinden alınmayacak ve fesat ile tevliyete talip olan kişiler göreve getirilmeyecekti. Yine câbilere de aynı şekilde herhangi bir kusurları olmadan görevden el çektirilmeyecekti. Bir câbinin ya da diğer vakıf görevlilerinden birinin kusuru olmadan görevden alınması halinde ehl-i şer', mütevellî ve nazır görevden azledecek ve yerlerine uygun birini getirebilecekti. Mürtezika olarak isimlendirilen ve vakıftan maaş alan görevliler, mütevellîye ve nazıra bakarak onların ittifak halinde vakfa karşı herhangi bir usulsüzlüklerinde ehl-i şer'e müracaat ederek mütevellî ve nazırın azledilmelerini sağlayacaklardı. Bu kişilere bir daha tevliyet ve nezaret verilmeyecekti.⁷⁴

Vakfın masraflarına harcama yapıldıktan sonra artan para muhafaza edilecekti. Mütevellî vakıf mallarının korunmasında gevşek davranırsa, vâkîfın soyundan gelen nazır marifetiyle ehl-i şer' tarafından tevliyetten uzaklaştırılıp, yerine layık olan bir başkası getirilebilecekti. Câbiler ve vakfın diğer çalışanlarından kim tembellik ve gevşeklik ederse, kendi soyundan gelen nazırın marifeti ile mütevellî tarafından azledilip, yerine bir başkası istihdam edilecekti.⁷⁵

⁷³ TF 125, vr.12a-11b.

⁷⁴ TF 125, vr.11b-9b.

⁷⁵ TF 125, vr.9b. "... masârif-ı mezkûreden artub ziyâde olan zevâyid muhkem hıfz oluna söyle ki, mütevellî mâl-ı vakfın hıfzında müsâhele idüb kendi hevâsında olan nâzır-ı

Vakıfta bir görev boş kalırsa veya değişik sebeplerle bir kişinin başka bir yere tevcih edilmesi gerekirse, mesela boş kalan imamet görevi için Banaluka'daki caminin hatibinin görüşleri alınacak, nazır marifetiyle mütevellî, cemaatin önde gelen kimselerinden birine ya da layık olan bir başka birine imamlığı verebilecekti. Hatip ve mütevellî kadroları ise sultan beratları ile doldurulacaktı.⁷⁶

Banaluka'daki caminin önündeki şadırvanda akan ve hamama gelen suyun atık sularının aktığı yerin yani lağımların tamiri gerekli oldukça yapılacaktı. Banaluka-i Âtik'ten Çerkoniçe Deresi'ne giden yol üzerinde eni beş zirâ olan bir kaldırım, muallimhane önünden Tophane'ye giden ikinci kaldırım ve Tophane yakınında Virbas Nehri üzerinde yaptırılan köprüyü kim tamire muhtaç görüp yenilemek isterse, vakıf hizmetlileri karşı koymayıp mümkün mertebe yardımcı olacaklardı. Vâkif Çerkoniçe üzerinde bir köprü ve şehirde inşa ettirdiği hanın sağ tarafında zahirelerin ve yiyeceklerin toplandığı bir yer inşa ettirdi. İhlivne, Raven, Dobrun, Bogoyna,⁷⁷ Kratova ve Asunar'da birer han yaptırdı. Söz konusu yerlerde bir tamirat gerekmesi durumunda, mütevellî ve câbiler kadının iznini alarak israf etmeden gerekli malzemeleri temin edeceklerdi. Banaluka'da bulunan caminin minaresi her 20 yılda bir kez kireçlenecekti.⁷⁸

Vakfın bakiye parası her yıl mütevellî tarafından şer'i murabaha usulüne göre işletilecekti. Sene sonunda her 1.000 akçeğe beş akçe alınacak ve 100 akçe alana da aynı şekilde uygulanacak ve vakfın artan parasından fazla para istirbah edilecekti. Bu hizmet ile Pogorya Çiftliği'nin câbisinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu câbi yaptığı hizmetler ve para vakfında aldığı görev karşılığında üç akçe, gelirleri toplamak için ise iki akçe olmak üzere toplam beş akçe alacaktı. Vakfın malı iflas etmiş olanlara, beytü'l-mâl ile ilgilenenlere, ümeraya ve askerî taifeye verilmeyecekti. Mütevellî vâkının bu şartlarına uymayıp verir ve

evkâfım evlâd-ı sulbümden olanın ma'rifet ile ehl-i şer' âni tevliyeden azl idüb tevliyetle sâlih ve lâyük olana zabt itdüre ammâ câbilerin ve sâir hüddâm-ı mürtezika-i vakfın her kangısı kendi hidmetinde tekâsül iderse nâzır-ı evkâfım evlâd-ı sulbümden olanın ma'rifet ile (mütevellî) âni azl idüb ânin gayrını istihdâm ide ..."

⁷⁶ TF 125, vr.9b-9a.

⁷⁷ Vakfiye'de "Soğobna" şeklinde yazılmıştır. TF 125, vr.8b; Vakfiyenin Saraybosna nüshasında "Bogoyna" olarak transkribe edilmiştir. *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s.14.

⁷⁸ TF 125, vr.9a-8b.

vakıf mallarına zarar gelirse ehl-i şer' zarar gören malı tazmin ettirip, mütevellîyi azledecekti. Ayrıca vakıf malının verildiği kimselerden her 2.000 akçe için bir kefil istenmekteydi. Bunun üzerinde borç yapılmasına izin verilmemekteydi.⁷⁹

Mütevellî her üç ayın başında mürtezika ulufelerini muntazaman ödemek zorundaydı. Bundan başka, harçlık lazım olanlara ulufe için ayırdığı paradan harçlık verecek ve kimseyi başka bir yere muhtaç etmeyecekti.⁸⁰ Vakfın şartlarına göre masraflar çıktıktan sonra her türlü bakiye ve her senenin geliri birbirine eklenerek istirbah edilecekti. İşletilen paranın tutarı 5.000 nakit filoriye erişince Banaluka'daki cami harap olursa, afet yaşanır veya bir yerinin tamir ihtiyacı olursa buna harcanacaktı. Bundan başka Banaluka'daki dükkânlar, Virbas nehri üzerindeki değirmenler ve köprü ile hamam, mektep, han ve sair vakıf binalarının tamiri için ayrılacaktı. Vakfın artan paraları başka yere sarf edilmeyecekti. Bahsedilen 5.000 nakit filori herkesin borcuna dağıtılacak ve şer'i olarak işletilerek kâr elde edilecekti. Vakfın mütevellîsi, evkâfta yapılan harcamalar için ayrılan paraların ve bir yıllık görevli maaşlarının haricindeki paraları durdurmayıp istirbah edecekti. Elde edilen gelirler ile cami önünde bulunan han, kurşun ile örtülecekti. Bahsi geçen dükkânların arasına uygun tarzda bir bezzâzistan yapılacaktı. Her yıl vakfın artan parasının yettiği kadar mevcut dükkânlara kargir eklemeler yapılacaktı. Mevcut dükkânların duvarları da taştan yapılacaktı. Virbas nehri üzerinde bulunan köprü'nün kaleleri taştan yapılacaktı. Banaluka'nın bir yerinde ihtiyaç olması halinde bir han daha inşa edilecekti.⁸¹

Vakfın bakiye parasından da kalması halinde, şart edildiği üzere vakfın gereklerine harcamak gerektiğinde mütevellî kadı izni ile bunları işleyecekti. Ehl-i şer', vakıf çalışanlarından imam, hatip, müezzinler ve diğer kimseler huzurunda mütevellînin ayrıntılı masraf defterinin

⁷⁹ TF 125, vr.8b-8a.

⁸⁰ TF 125, vr.8a-7b. "... mütevellî her üç aybaşında mürtezikadan ulûfeleri virilmeden gayri her kangısına harçlık lâzım olursa mütevellî ulûfe için hıfz itdüğü akçeden harçlık vire âher yere muhtâc olmaya ..."

⁸¹ TF 125, vr.7b-6b.

hesaplarını görüp imzalayacaklardı. Mütevellî ehl-i şer' ve nazır olmadan hiçbir yere harcama ve bir iş yapmayacaktı.⁸²

Vakıfta işletilen nakit paralardan kazanç sağlandığında Banaluka'da bulunan caminin yakınında bir buk'a⁸³ yapılacak, buk'anın müderrisine 15 akçe ve kapıcısına iki akçe yevmiye verilecekti. Vakıf görevlilerinden hatibe, imama, vaize, müezzinlere, câbilere ve kâtibe ikişer akçe ödenecekti. Mümeccîd ve nazır üçer akçe, mütevellî ise beş akçe alacaktı.⁸⁴

Mümkün olur da buk'a yapılırsa, müderris caminin hatibi olacak, şayet hatip olmaz ise cami imamı kim ise müderris o olacaktı. Caminin hatibi vaiz olacak, olmaz ise cami imamı vaizlik yapacaktı.⁸⁵ Cami yakınlarında münasip bir yere 12 odalı bir medrese yapılacaktı. Bu medrese, vakfın gelirleri ve para vakfından elde edilen gelirlerin yettiği ölçüde yapılacaktı. Medresenin müderrisine 25 akçe ve yetenekli ve kabiliyetli olanlara (talebe olsa gerek) dörder akçe yevmiye verilecekti. Az önce bahsedilen buk'a ise dârülhadis olarak işlev görecekti. Vakfın bundan sonra artan parası, tekrardan Banaluka'daki caminin görevlilerinin maaşlarına eklenecekti. Bunlardan nazır, mütevellî ve vaize beşer akçe, hatip ve imama dörder akçe, müezzinlere üçer akçe ve mümeccîde iki akçe verilecekti. Bahsedilen hamam çifte şekilde⁸⁶ yani erkekler ve kadınlar bölümü olarak inşa edilecekti.

Yine vakfın arta kalan gelirleri yeterli düzeyde olursa Saray şehrinde, merhum Hüsrev Bey evkâfından olan vakıf binalarına, imaret, zaviye ve diğer binalar ile görevli maaşlarına, masraflara ve binalara harcanacaktı.⁸⁷ Vakfa ait arazilerden boş olanlar mütevellî tarafından taliplilerine taksim edilecekti. Kim kendi tasarrufunda olan vakıf arazisinin kirasını vermekten kaçınırsa, bu yer mütevellî tarafından alınarak başkasına verilecekti. Şayet bu yer üzerinde tasarruf edenin

⁸² TF 125, vr.6b.

⁸³ **Buk'a**: İslâm dünyasında türbe, zâviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan bir terimdir. Mehmet İpşirli, "Buk'a", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s.386.

⁸⁴ TF 125, vr.6b-6a.

⁸⁵ TF 125, vr.6a-5b.

⁸⁶ TF 125, vr.5b-5a.

⁸⁷ TF 125, vr.5a. "... zevâid-i vakf irtifâ'-pezîr olub tahammül idicek mahmiyye-i Saray'da merhûm Hüsrev Bey Evkâfı'ndan olan bünyân-ı vakf ve imâret ve zâviye ve gayri binâ ve cihât-ı vezâif ve masârif ve cihât-ı tâyin ve binâ oluna didi ..."

yaptığı bina, bağ ve bahçesi olursa, ehl-i şer bunları başkasına sattırabilecekti. Mütevellî bir dükkânın icare-i muaccesesi ile vakıf için faydalı başka bir binayı izin alarak yaptırabilir ve bunu da vakfa faydalı bir kimseye tasarruf etmesi için verebilirdi.⁸⁸

Mağara dibindeki bağ ve yakın yerler ile İsa Bey Mahallesi'nde bulunan taş madenleri vakfa fayda sağlaması için elde tutulacaktı. Vakfa zarar getiren her kim olursa olsun, isterse vâkıfın evlatlarından ya da akrabalarından olsun, ehl-i şer' tarafından vakıftan el çektirilebilecek ve vakfa hiçbir zaman müdahale ettirilmeyecekti. Mütevellî ve câbilerin tayini veya mütevellînin azledilmesi ve görevin başka birine verilmesi, vâkıfın nazır olan evladı marifetiyle yapılacaktı. Aksi takdirde azil ve tayin yapılmayacaktı. Bu yetki vâkıfın evladı olan nazırın yetkisindeydi. Evkâfta olan imamet, hitabet, te'zin, cibayet, kitabet ve sair görevlerin vâkıfın kendi soyundan gelenler arasından layık olanlara verilmesi şart edilmiştir.⁸⁹

Evkâfta binaların inşa edilmesi gerektiğinde, bu işler mütevellî ve nazır tarafından evkâfa ve ümmet-i Muhammed'e faydalı olan kişilere yaptırılacaktı. Ancak bu işler ehl-i şer', mürtezika, vâkıfın Banaluka'da oturan evlat ve utekası ile fazilet sahibi Müslümanlara danışılıp ehl-i şer'e tescil ettirildikten sonra verilecekti. Evkâfta eski şartlar gereği vazife tayinleri ve terakkileri yapmak gerektiğinde en münasip olan nazır, mütevellî, evlat ve utekanın fikri alınarak ittifak ile tayinler gerçekleştirilecekti.⁹⁰

Evkâfta vazifeli kimseler görevli tayinlerinde, terakkilerde, bakiyelerin korunmasında, para vakıflarının gelirlerinde, gelirlerin tahsilinde ve geçmiş harcamalarda din-i İslam'a ve ehl-i İslam'a uygun bir şekilde takdim, tayin, koruma ve harcama işlerini yerine getireceklerdi.⁹¹

⁸⁸ TF 125, vr.5a-4b.

⁸⁹ TF 125, vr.4b-4a.

⁹⁰ TF 125, vr.4a-3b.

⁹¹ TF 125, vr.3b.

Sonuç

Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesine bağlı Sokol köyünden olan Ferhad Paşa, Osmanlı Devleti'nin ünlü veziriazamlarından olan Sokollu Mehmed Paşa ile amcaoğluydu. Aynı zamanda ünlü Osmanlı tarihçisi Peçuylu İbrahim'in de dayısı idi. Sokollu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ulufecibaşı olmuştur. Daha sonra Kilis sancakbeyi olmuş ve bu dönemde Venedik ile mücadelelerinde önemli başarılar kazanarak, sancağının sınırlarını oldukça genişletmiştir. 1573 yılında Bosna sancakbeyliğine getirilen Ferhad Paşa, 1573-1580 yılları arasında bu görevi esnasında yine önemli başarılar elde ederek, sancak topraklarını Bihaç hariç olmak üzere genişletti. Aldığı esirler karşılığında elde ettiği kazanç ile Banaluka'da kendi adına cami yaptırarak vakfetti. Bosna'nın 1580'de eyalet haline getirilmesiyle buranın ilk beylerbeyliğine getirildi. Banaluka'da oturarak şehri eyaletin merkezi haline getirdi. 1588 yılına kadar Bosna beylerbeyi olan Ferhad Paşa, bir ara Kefe'deki isyanı bastırmak üzere bölgede görevlendirildi. 1580'de Budin eyaletine beylerbeyi olarak atandı ve iki yıl sonra 1590 yılında burada çıkan bir isyanda şehit edildi.

Başarıları askerî ve idarî alanlarla sınırlı olmayan Ferhad Paşa, yaptığı vakıflar ile iktisadî, dinî, sosyal, eğitim, kültürel ve bayındırlık gibi birçok alanda bölge halkına hizmet etmiştir. Özellikle Banaluka'da vakfettiği araziler, bağ, bahçe, cami, çiftlik, değirmen, dükkânlar, evler, hamamlar, kervansaray, talimhane, darülhadis, mektep, muallimhane, çeşme, su yolu, su kemeri, yollar, kaldırımlar ve köprüler ile halkın hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bu hizmetler Ferhad Paşa'nın yardımlaşma, dayanışma, paylaşma ve merhamet duyguları ile insanî yönünü göstermesi açısından önemlidir. Başta da ifade edildiği üzere Bosnalılar onun için "Saraybosna için Gazi Hüsrev Bey ne ise, Banaluka için de Ferhad Paşa odur" demişlerdir. O günümüzde hala bölge halkı tarafından sevilmekte ve hakkında bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Banaluka'da yaptığı vakıflar ile bölge halkının hayatında kolaylaştırıcı etkiler yapan Ferhad Paşa, vakıflarında görev alan birçok kişiye de istihdam sağlamıştır. Birçok kişi vakıflarında müteveli, nazır, imam, müezzin, hatip, vaiz, kayyım, câbi, ferraş, çerağ, muallim, cüzhan, noktacı, mümeccid, türbedar, kapıcı, muhasip, kâtip, ases, pasbân gibi görevlerde bulunmuştur. Vakfı denetleyen kadı ve tamir işlerinde

çalışan ustalar da buralardan gelir elde etmişlerdir. Bu kadar kişiye iş imkânı ve gelir sağlayan Ferhad Paşa vakıfları sadece bu açıdan bakıldığında dahi toplumun faydasına hizmetlerde bulunmuştur. Yaptığı hizmetler ile Banaluka şehrini mamur bir hale getiren Ferhad Paşa, Rumeli bölgesinde Türk-İslam kültürünün günümüze kadar ulaşmasını sağlayan önemli devlet adamlarından biri olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İbnülemin-Askeriye, BOA. İE.AS. 1-66, 2-103, 2-119, 2-136, 2-150, 25-2287, 26-2301, 26-2310.

Mühimme Defteri, BOA. A.DVNS.MHM.d. 9, 21, 24, 25, 53, 58, 59.

Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi-Basagiç İslam El Yazmaları Koleksiyonu (Univerzitná knižnica v Bratislave-Bašagičova zbierka islamských rukopisov)

TF 125.

Kitap ve Makaleler

Afyoncu, Erhan, "Buk'a", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, ss.354-357.

Bosna-Hersek Vakfiyeleri, C.1, Ed. Mevlüt Çam, Rahman Ademi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2016.

Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Haz. Mehmet Sofuoğlu, C.1, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.

Çelik, Sıtkı, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 18. Baskı, Ankara 2001.

Emecen, Feridun, "Banaluka", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, ss.49-51.

Eyice, Semavi, "Ferhad Paşa Külliyesi", *DİA*, C.12, İstanbul 1995, ss.386-387.

İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, Günümüz Türkçesine Çev. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu, C.I, II, İstanbul 1968.

İşirli, Mehmet, "Buk'a", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, ss.386-387.

Korić, Elma, "Pratnja bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića (Bosnalı Sancakbeyi Ferhad Paşa'nın Yönetimi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 61/2011, Sarajevu 2012, ss.351-368.

Korić, Elma, "Uloga Ferhadbega Sokolovića u Utvrđivanju Granica Između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike Nakon Završetka Kiparskog Rata 1573. Godine (1573 Kıbrıs Savaşı'ndan Sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Sınırın Kurulmasında Ferhad Bey Sokoloviç'in Rolü)", *ANALI GHB (ANALI Gazi Husrev-Begove Biblioteka)*, 19/33, Sarajevu 2012, ss.133-144.

Kur'ân-ı Kerîm, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (Sad. Mustafa Özel), Seda Yayınları, İstanbul 2012.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK., C.III, Ankara 2014.

Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.18, S.18, Ankara 2005, ss.249-271.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) I*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK. Yayınları, Ankara 1999.

Yüce, Oğuzhan, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007.

Zararsız, Abdullah, "Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç Ailesi", *Mediterranean Journal of Humanities*, S.XI(2021), ss.321-354.

İnternet Kaynakları

<http://digitalna.kniznica.info/zoom/66916/view?search=Ottoman&page=48&p=separate&view=0,1366,1929,1527> (Erişim Tarihi: 17.06.2022)

<https://www.google.com/maps> (Erişim Tarihi: 10.08.2022)

<http://www.kuran.com/hadisler/turkce/mescidler-bolumu> (Erişim Tarihi: 06.09.2022)

<http://miruhbosne.com/ferhad-beg-sokolovic-ono-sto-je-gazi-husrev-beg-za-sarajevo-to-je-ferhad-beg-za-banju-luku/> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

<https://www.gzt.com/cins/banya-lukanin-gulu-ferhad-pasa-camii-3367450> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

EKLER

Ek 1: Ferhad Paşa Camii ve Saat Kulesi (Banaluka)⁹²

Ek 2: Ferhad Paşa Camii ve Saat Kulesi (Banaluka)⁹³

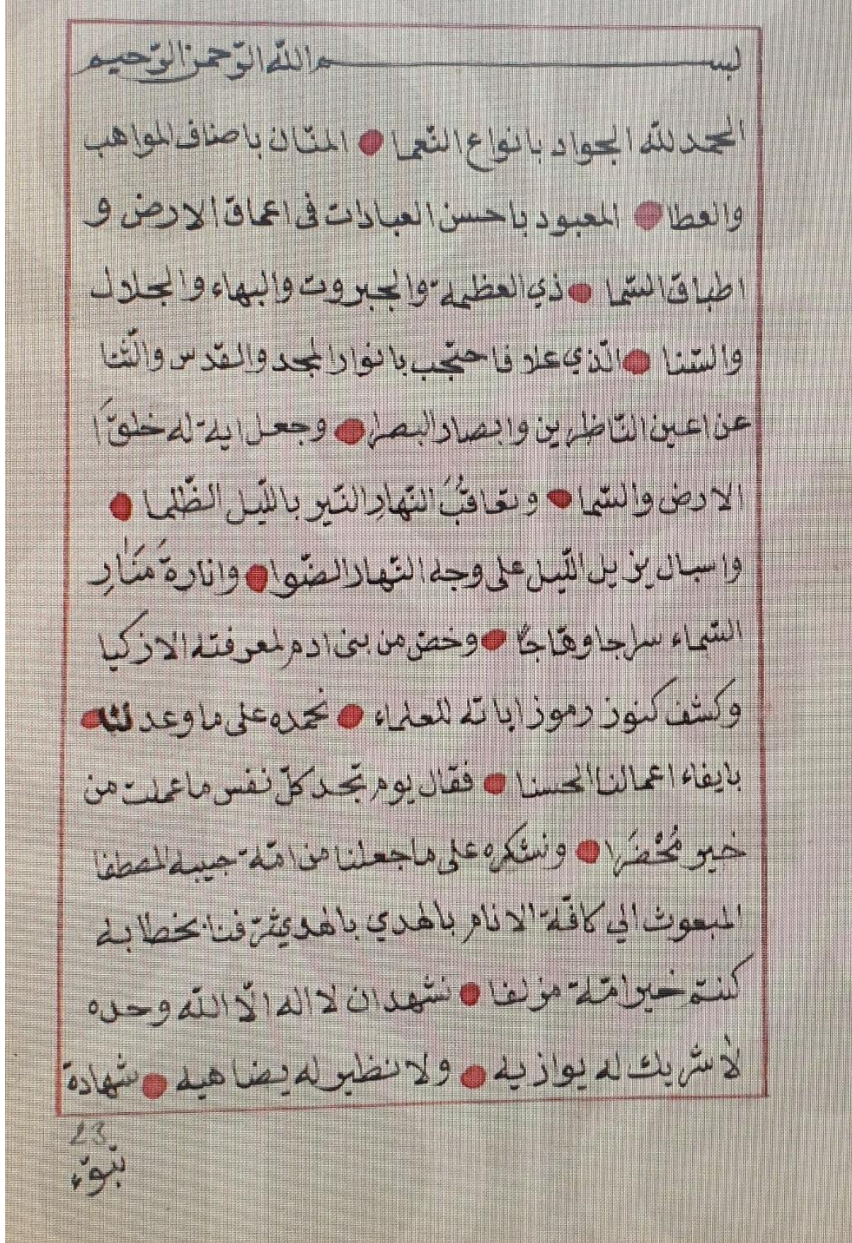

⁹² <https://www.gzt.com/cins/banya-lukanin-gulu-ferhad-pasa-camii-3367450>

⁹³ <https://www.gzt.com/cins/banya-lukanin-gulu-ferhad-pasa-camii-3367450>

Ek 3: Vakfiyeden Sayfa Örnekleri

Belge 1: vr.23a

Belge 2: vr.22b.

بتوّه فآلها الجنة و تساويه • و تشهد ان سيدنا
 محمدا عبده و رسوله الذي انفتح ^{افعال} شر بعتة صدور
 المسلمين • و تنورت بانوار سنة سرج قلوب المؤمنين
 و صلى الله على خير خلقه محمدا و آله و صحبه اجمعين •
 اما بعد قادره مطلق بحر قدرته او شحة الاء ايله
 مو شخ • و جواهر نعاء ايله مرصع صدف كونه علت
 غائبه اولان در بيم انسانه آب لطف ايله نشو نما
 و يروب ايدى عطفة و رفة ايله تربيت ايلدي •
 و ما خلقت الجن و الا نسا الا ليعبدون • جواهرى
 و لا ي ايله ايد ادمى تصحيح و توشه و كوشده • ان
 الا انسان لفي خسرة قولى كوشوان خوف اثار ايكن جلاجل
 عنایت از ليده حر كته كلوب • الا الذين امنوا و عملوا
 الصالحات زمزم سى ايله اصحاب رجاي خواب خوفنده
 تبنيه و تيقظ ابدوب • و ما تقدمو الانفسكم من خير
 تجدوه عند الله هو خيرا و اعظم اجرا بشارتى ايله •

Belge 3: vr.3a.

العقار وغيره على النمط المذكور • لمرضات ربه
 الغفور • وابتغاء وجه الله احسن الشكور •
 وسلم الى المتوفى بعد ما اخرجته من ملكه وحكم
 بصحة ونزوم • فصار هذا الوقف على مذهب
 الامام الاعظم وهام الا فخم • ابو حنيفة
 النعمان • عليه الرحمة والغفران • بل على
 مذهب جميع الائمة المجتهدين • رضوان الله
 تعالى عليهم اجمعين • وقفا صحيحا شرعيا
 ولا زما صريحا مرعيا • بحيث لا يباع ولا يوهب
 ولا يورث الى ان يوثق الله الارض ومن عليها
 وهو خير الوارثين • فمن بدله بعد ما سمعه •
 فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله سميع عليم
 واجر الواقف على المح الجواد الكريم •
 جرى ذلك وحرر في اوسط شهر صفر المظفر
 سنة خمس وتسعين وتسع مائة • ٩٩٥ هـ

3

Belge 4: vr.2b.

هؤد الحال		سنة
سبزی حلبی • عمر پاك میرالای • حسن افندی	بن عبد الرحمن • نواز کلیس • دفتردار سمار	ههه بوسنه
شیخ مصلیح الدین • عمر خلیفه • خلیل خلیفه	الامام • الخطیب • الخطیب	
بهرام خلیفه • شیمر خلیفه • حسین خلیفه	الخطیب • الخطیب • الخطیب	
قاسم خلیفه • نافی خلیفه • سنان کنجد	المؤذین • المؤذین • الزعیم	
غضنفر ویوده • محمد حلبی بن • عبد الجلال	یوزدر • جاوش	
حاجی حنی • مصطفی حلبی • حاجی نذیر	کاتب دیوان • الزعیم	
ذیکر حاجی نذیر • بهلوان جاوش • دلی سباهی	دیوان بوسنه • التجار	
سربر فرهاد • نور الله سیر • وغیرهم من المؤمنین	جاوشان • المحاضرن	

Araştırma Makalesi/ Research Article

Rumeli İdari Teşkilatında Vılçitrın Sancağı (1455-1600)

Rahman Şahin*

(ORCID: 0000-0002-2720-8958)

Makale Gönderim Tarihi

23.08.2022

Makale Kabul Tarihi

23.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Şahin, R., "Rumeli İdari Teşkilatında Vılçitrın Sancağı (1455-1600)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 380-392.

APA: Şahin, R. (2022). Rumeli İdari Teşkilatında Vılçitrın Sancağı (1455-1600). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 380-392.

Öz

Rumeli topraklarında önemli bir konuma sahip olan Vılçitrın Sancağı Orta Balkanlarda, Kosova düzlüklerinin kuzeyinde yer almıştır. Bölge kuzeyden Alacahisar, batıdan Hersek ve İpek, güneyden Prizren ve Üsküp, doğudan ise Paşa Sancağı ile çevrilidir. XVI. yüzyılda Vılçitrın Sancağı'nın bulunduğu bölgede bugün kuzeyden güneye Mitroviça, Vılçitrın, Priştine, Yanova, Dardane (Kamaniçe), Gilan ve Ferizay şehirleri bulunmaktadır. Bu alan kuzeyde Rogozne ve Kopaonik dağları ile güneyde Zhar ve Karadak dağları ile çevrilidir. Bölge tarih boyunca Doğu Roma İmparatorluğu, Bulgar ve Sırp krallıkları egemenliği altında kaldıktan sonra Osmanlı egemenliğine geçmiştir. 1389 Kosova Savaşı ile başlayan geçiş süreci yaşanan siyasi gelişmeler sonucu oldukça uzun sürmüş ve 1455 yılında Fatih Sultan Mehmed'in II. Sırp seferi ile nihayete ermiştir. Bu makalede Vılçitrın Sancağı'nın fethinden ve Rumeli idari teşkilatı içerisinde Vılçitrın Sancağı'nın yerinden bahsedilecektir.

* Dr. Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, rahmanahin@gmail.com.

PhD. Res. Assist., Erciyes University, Faculty of Letters, Department of History, Türkiye.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Kosova, Taşra Teşkilatı, Beylerbeylik, Vilçitrin.

The Sanjak of Vilçitrin in the Administrative Organization of Rumelia (1455-1600)

The Sanjak of Vilçitrin, which had an important position on the territory of Rumelia, was in the Central Balkans, north of the Kosovo plains. The region is bordered on the north by Alacahisar, on the west by Herzegovina and İpek, on the south by Prizren and Skopje, and on the east by Paşa Sanjak. In the region, where the Sanjak of Vilçitrin was in the XVI. Century, today, there are the cities of Mitroviça, Vilçitrin, Pristina, Yanova, Dardane (Kamaniçe), Gilan and Ferizay from the north to the south. This area is surrounded by Rogozne and Kopaonik mountains to the north and Zhar and Karadak Mountains to the south. Throughout history, the region was taken under the domination of the Eastern Roman Empire, the Bulgarian and Serbian kingdoms, and then, the Ottoman rule. The transition process that started with the Kosovo War of 1389 took a long time as a result of the political developments and ended in 1455 with the II. Serbia campaign of Sultan Mehmed the Conqueror. In this article, the conquest of Vilçitrin region and its place in the administrative organization of Rumelia are mentioned.

Keywords: Rumeli, Kosovo, Provincial Organization, Governorate General, Vilçitrin.

Giriş

Batı Anadolu topraklarını kendilerine yurt edinen Aydınoğulları, Saruhanogulları ve Karesi beyleri XIV. yüzyıl başlarından itibaren donanmaları ile Ege Denizi'ni geçerek Balkanlar'a akınlar gerçekleştirdi. Bu suretle başlayan akınlar özellikle Aydınoğlu Umur Bey'in vefatından sonra Osmanlılara geçti. Bizans İmparatorluğu'nda cereyan eden iç savaşlarda Kantakuzenos'un yanında yer alan Osmanlılar Rumeli'de yerleşmeye başladı¹. Gelibolu'da devletin esas kuvvetlerinin başkumandanı sıfatıyla beylerbeyi konumunda olan Süleyman Paşa uçlar tesis ederek Balkan fetihlerini başlattı. Süleyman Paşa'nın vefatından sonra babası Orhan Bey'e vekâleten 1357-1362 yıllarında Rumeli'de fetih hareketlerini devam ettiren Şehzade Murad 1361'de

¹ Halil İnalçık, "Rumeli", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2008, C. 35, s. 232.

Edirne'yi fethetti². Orhan Gazi'nin 1362'de ölmesi ve Şehzade Murad'ın Bursa'ya gelmesi üzerine Rumeli'deki kuvvetlerin idaresi "beylerbeyi" sıfatıyla Lala Şahin Paşa'ya verildi³. Fetihle birlikte Edirne ilk beylerbeyi merkezi olmuştur⁴. Yaşanan bu olaylar neticesinde teşekkül eden Rumeli beylerbeyliği Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile paralel bir seyir izlemiştir⁵. Bu doğrultuda Rumeli Beylerbeyliği Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliğidir ve mevki bakımından diğer beylerbeyliklerin önünde bulunmaktadır⁶. Bazı veziriazamların sadarete ilaveten Rumeli beylerbeyliğini üstlendikleri de vakidir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed'in veziriazamı Mahmud Paşa ile Kanuni Sultan Süleyman'ın veziriazamı İbrahim Paşa aynı zamanda Rumeli Beylerbeyliği'ni de uhdesinde bulundurmıştır.

XV. yüzyılda Balkanlar'da fethedilen bütün yerler idari olarak Rumeli Beylerbeyliği'ne tabi idi. Bu bağlamda 1475'te Osmanlı egemenliği altındaki Rumeli toprakları şu sancaklardan ibaretti: İstanbul, Gelibolu, Edirne, Niğbolu ve Zagorya, Vidin, Sofya, Sırbıya (Laz-ili), Sırbıya (Despot-ili), Vardar, Üsküp, Arnavut-ili (İskender Bey'e ait), Arnavut-ili (Araniti'ye ait), Bosna (Krala ait), Bosna (Stefan'a ait), Yunanistan (üç sancak), Mora, Manastır⁷. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Rumeli

² Mehmet İnbaşı, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, 2018, C. 12, s. 56.

³ Abdulkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2003, C. 27, s. 77. Lala Şahin Paşa'ya verilen bu unvanın Anadolu Selçuklularındaki bütün orduların başkumandanı konumunda olan *melikü'l-ümerâ* unvanı ile eş değer olduğu düşünülmektedir. Melikü'l-ümerâ'ların Osmanlı beylerbeyilerinden çok daha yetkili ve nüfuzlu oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu unvan sonraki dönemlerde şekillenmiş olan Osmanlı beylerbeyi ünvanından farklılık arz etmektedir bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 26. Beylerbeyi unvanının Osmanlı öncesi devletlerdeki karşılıkları için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 99. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, s. 69-74.

⁴ Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi sonrasında Filibe, XV. yüzyıl sonlarında ise Sofya olmuştur. Bkz. Yücel Öztürk, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2013, s. 251.

⁵ Öztürk, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi", s. 236.

⁶ İnalçık, "Rumeli", s. 234; İpşirli, "Beylerbeyi", s. 72.

⁷ İnalçık, "Rumeli", s. 234.

beylerbeyliğı Paşa, Semendire, Bosna, Gelibolu, Niğbolu, Mora, Hersek, Ohri, İskenderiye, Silistre, Avlonya, Vılçitrın, Alacahisar, Vidin, Yanya, Tırhala, Prizren, Ağrıboz, İlbasan, Vize, Köstendil, İzvornik, Karlı-ili, Çirmen, Kızılca Müsellem, Voynuk, Çingane, Karadağ, Kefe, Rodos ve Cezayir, Selanik sancaklarından müteşekkildi⁸. Bu liste Osmanlı Devleti'nin Rumeli sınırlarını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Vilk-ili'nin Fethi

XIV. yüzyıl başlarında Bizans'ın içinde bulunduğu durum ve yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde Sırp Devleti güçlenmiş ve 1331'de Stephan Duşan'ın başa geçmesiyle Balkanlar'da Sırp hâkimiyeti yükselmişti⁹. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye ayak basmasından kısa bir süre sonra, 1355'te, Duşan'ın ölümüyle birlikte altın çağını yaşayan Sırp Devleti zayıflama ve dağılma sürecine girmiştir. Babası yerine tahta çıkan Stefan V. Uroş Osmanlılarla yaptığı 1371 Çirmen Savaşı'na kadar devleti idare etmiş, fakat bu savaşın neticesinde Sırp Devleti tamamen parçalanmıştır¹⁰. Küçük despotluklar halinde varlığını sürdüren Sırp lar yükselen Osmanlı karşısında ona tabi olmayı kabul etmişlerdi¹¹. Osmanlı vassalı Sırp despotları arasında en güçlüleri Alacahisar (Kruşevaç) merkez olmak üzere Niş, Leskofça (Leskovac) ve Novabırda'ya hâkim Kral Lazar ile onun yeğeni ve damadı olan Trepçe, Zveçan, Vılçitrın, Priştine, Prizren ve Üsküp hâkimi Vuk Brankoviç'ti. Osmanlılar 1389 yılında Sırp ların başını çektiği Haçlı ordusu ile Kosova'da karşı karşıya geldiklerinde Sırp, Hırvat, Bosna, Arnavut, Bulgar, Macar ve Çek askerlerinden oluşan müttefik kuvvetlerine karşı Sultan I. Murad'ın emrinde ülkesi askerlerinin yanı sıra Anadolu beylikleri, Makedonya'dan Kral Marko ve Bulgaristan'dan Konstantin Dejanoviç'in askerleri de vardı¹². Osmanlı Devleti'nin mutlak galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşta

⁸ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 125-127.

⁹ Ayşe Kayaşınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187 - 1370)", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 400.

¹⁰ İlhan Türkmen, "Osmanlı Devleti'nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 28 (2013), s. 452.

¹¹ Halil İnalçık, "Murad I", *Kuruluş Dönemi (1302 - 1481) Osmanlı Sultanları*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 88-89.

¹² Feridun M. Emecen, "Kosova Savaşları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 26, s. 222.

Sırp Devleti'ne ölümcül bir darbe indirilmiştir¹³. I. Kosova Savaşı'ndan sonra cereyan eden siyasi gelişmeler ise bu coğrafyanın doğrudan Osmanlı toprağı haline gelme sürecini uzatmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinin ardından ilk iş olarak Sırp meselesinin halline yönelmiş, özellikle bölgede bulunan maden havzalarını¹⁴ ele geçirmeyi hedeflemiştir¹⁵. Fatih Sultan Mehmed, Sultan I. Bayezid'in Lazar'ın kızı Olivera ile evlenmiş olmasına dayanarak Sırp toprakları üzerinde hak iddia etmiş ve Georg Brankoviç'e bir uyarı yapmıştır¹⁶. Sultan Mehmed uyarısında; Sırp Kralı Lazar'ın topraklarının Osmanlı Devleti'ne terkedilmesini istemiş ve mevcut despot Brankoviç'e sadece babasından kalan Vilk-ili'nin bırakılabileceğini bildirmiş ve kısa süre sonra harekete geçmiştir¹⁷. Sırbistan üzerine 1454 ve 1455'te iki sefer yapılmış ve içerisinde Vılçitrin'in da bulunduğu Kosova bölgesi fethedilmiştir¹⁸.

Rumeli İdari Teşkilatında Vılçitrin Sancağı

1455 yılında nihai olarak fethedilen Vılçitrin'in aynı tarihte hazırlanan tahrir defterinde "vilayet-i Vilk" tabirinin geçmesi burasının idari statüsü hakkında net bir bilgi vermemektedir¹⁹. Vılçitrin'in sancak olduğuna dair

¹³ Feridun M. Emecen, "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 304.

¹⁴ Bölgedeki maden havzaları için Kritovulos şöyle demektedir: "... ülkenin herhangi bir yeri kazıldığında, büyük miktarlarda kaliteli ve Hindistan'da çıkarıldan daha üstün altın ve gümüş elde ediliyordu..." Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, çev. Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 116.

¹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 97, 313.

¹⁶ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300 - 1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 146.

¹⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer. Epçeli vd., İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 49.

¹⁸ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, çev. Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957, s. 116. İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, 2. Baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 133. Nihal Atsız, "Âşıkpaşaoğlu Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949, s. 196.

¹⁹ Buradaki *vilayet* ibaresi ile subaşı yönetiminde olan nahiyeye büyüklüğündeki bir idari birim veya sancakbeyi yönetiminde bir liva kastedilmiş olabilir. Fatih Sultan Mehmed devri idari üniteleri için kullanılan "vilayet" tabiri *beylerbeyliği*, *sancakbeyliği* veya *nahiyeye* manası taşıyabilmekte, bu üç kelime yerine *vilayet* kelimesi kullanılabilir.

günümüze ulaşan en erken tarihli kayıt 1477 tarihli tahrir defterinde bulunmaktadır²⁰. Buradaki “liva-i vılçitrın” ibaresi ile İnalıcık’ın vermiş olduğu XV. yüzyılın ikinci yarısına ait Rumeli eyaletini gösteren liste göz önünde bulundurulduğunda Vılçitrın’ın 1475 tarihinden önce sancak statüsüne kavuştuğu tahmin edilmektedir²¹. Vılçitrın’ın fethinden kısa süre sonra sancak haline getirildiği ve Rumeli Eyaleti’ne bağlandığı ön görülmektedir. Bu görüş arşiv kayıtları tarafından da desteklenmektedir. Zira Vılçitrın Sancağı’na ait 1477 tarihli tahrir defterlerindeki timar kayıtlarında “paşa sancağına eşer”, “paşa hazretleri sancağına eşer”²² şeklindeki ifadeler oldukça fazladır ve burasının Rumeli Beylerbeyliği’ne bağlı olduğunu teyit eder niteliktedir.

Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar Rumeli topraklarında fethedilen yerlerin hepsi Rumeli Beylerbeyliği’ne bağlı idi. Bu devirde yaşanan siyasi olaylar sonucu Macaristan üzerindeki himaye politikası değişmiş, burası doğrudan Osmanlı idaresine bağlanmıştır. Osmanlı egemenliğine giren Macar topraklarında Budin merkezli bir beylerbeylik ihdas edilmiştir²³. XVI. yüzyılın ortalarına kadar Rumeli beylerbeyliği dâhilinde²⁴ bulunan Vılçitrın Sancağı, 1540 yılında Budin Beylerbeyliği’nin kurulmasının ardından buraya bağlanmıştır. Arşiv kayıtları incelendiğinde bu bağlanmanın 1542’den hemen önce olduğu görülmektedir²⁵. Budin Beylerbeyliği başlangıçta Semendire, Alacahisar, Vılçitrın, İzvornik ve Pojega sancaklarından ibaretti²⁶. Eyaletin stratejik

Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, “II. Mehmed Devrinde Osmanlı Devleti’nin İdari Teşkilatı ve Taksimatı”, s. 155-157.

²⁰ BOA, MAD.d 16, s. 1-2.

²¹ Vılçitrın’ın ne zaman sancak olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vılçitrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2020, s. 26.

²² BOA, MAD.d 16; BOA, TT.d 1048.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II. Cilt*, 10. Baskı Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 339.

²⁴ İnalıcık, “Rumeli”, s. 234; Enver Çakar, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, S. 1, s. 270; Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 127; Kılıç, “Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı”, s. 384.

²⁵ BOA, MAD.d. 34, v. 635/a.

²⁶ Geza David, “Budin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, s. 347.

öneminden dolayı sonraki dönemlerde buraya bağlı sancak ve asker sayısı artırılmıştır.

Macar topraklarının ilhakından kısa süre sonra Osmanlı haraçgüzârı olan Erdel Prensiği'nde taht mücadeleleri başlamıştı. 1551 yılında Habsburg ordusunun Erdel'e girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti harekete geçerek Erdel Prensiği'nin önemli bir şehri olan Tımsıvar'ı ele geçirmiş²⁷ ve burada bir beylerbeylik ihdas etmiştir. 1552 yılında Tımsıvar Beylerbeyliği'nin kurulmasının ardından Tımsıvar, Göle ve Arad, Moldova, Lipova, Çenad, Yanova, Vılçitrın, Vidin ve Alacahisar sancakları Tımsıvar Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı²⁸. Kayıtlardan anlaşıldığına göre 1540-1552 yılları arasında Budin Beylerbeyliği dâhilinde bulunan Vılçitrın Sancağı 1552 yılında Tımsıvar Beylerbeyliği'nin kurulması ile buraya nakledilmiştir²⁹. İdari olarak bir süre Tımsıvar'a bağlı kalan Vılçitrın, 1564-74 yılları arasında ikinci kez Budin Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı³⁰.

Sınırların genişlemesi ve yaşanan siyasi gelişmeler Rumeli'de yeni beylerbeyliklerin kurulmasını zaruri kılmıştır. Sokullu ailesine mensup Ferhad Bey'in sancakbeyliği sırasında Bosna stratejik ve askeri önemine binaen bir beylerbeylik hâline getirilmiştir³¹. Beylerbeyliğin ilk teşkilinde Bosna, Hersek, Kilis ve Rahoviçe sancakları buraya bağlanmıştı³². Bosna Beylerbeyliği'nin ihdasını bildiren 19 Eylül 1580 tarihli hükümde Rumeli beylerbeyine hitaben; Bosna Sancağı'nın müstakil beylerbeylik olduğu, Kilis, Hersek ve Prizren sancaklarının oraya ilhak olunduğu ve bu sancakların mufassal ve icmal defterlerinin mühürlenip Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa'ya gönderilmesi bildirilmiştir. Bu hükmün bir sureti İzvornik ve Pojega defterleri için Budin Beylerbeyliği'ne, Vılçitrın

²⁷ Mihai Maxım, "Tımsıvar", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2012, C. 41, s. 94

²⁸ Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 1190.

²⁹ Kılıç, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaleti'nin İdari Taksimatı", s. 1190.

³⁰ Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı", s. 384.

³¹ Hatice Oruç, "Administrative Division of the Bosnian Sandjak in the 16th Century", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 25 (2009), s. 100.

³² Feridun M. Emecen, "Bosna Eyaleti", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, s. 296.

defteri için Tımışvar Beylerbeyliği'ne yazılmıştır³³. Bu hükümden ve diğer arşiv kayıtlarından³⁴ anlaşıldığına göre Vılçitrın Sancağı 1573-74 sonrası bir tarihte tekraren (ikinci kez) Tımışvar Beylerbeyliği'ne bağlanmış olmalı. 1580 yılı sonlarına doğru ise Bosna Beylerbeyliği'nin kurulmasıyla Vılçitrın Sancağı idari olarak artık Bosna Eyaleti'ne tâbi idi.

Bu değişiklikten sadece iki sene sonra 23 Haziran 1582 tarihli bir kayıta “*Bosna beglerbegisine hüküm ki Tımışvar’a tâbi’ olup sonradan Bosna’ya ilhak olunan Vılçitrın sancağı hala Rumili’ne ilhak olunup Rumili beglerbegisi İbrahim paşa dâmet me’âliyahû âdem gönderüp livâ-i mezbûrun icmâl ve mufassal defterlerin talep eylediğın virilmek emr edip buyurdum ki vusûl buldukta emrim üzere liva-i mezbûrun icmâl ve mufassal defterlerini bir kiseye koyup mühürleyüp müşârûn-ileyhin ademine teslim idüp müşârûn-ileyh irsal eyleyüp min-ba’d ol sancağa senin tarafından dahl ü taârruz olunmaya*” şeklinde emir verilmiştir³⁵. Bu hükümden Vılçitrın Sancağı'nın 23 Haziran 1582'den itibaren tekrar (ikinci kez) Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlandığı görülmektedir.

Yukarıda kaynaklarıyla izah edilmeye çalışılan duruma göre; XVI. Yüzyıl ortalarına kadar Rumeli eyaleti içerisinde kalan Vılçitrın Sancağı 1540 -1552 arası Budin, 1552-1564 arası Tımışvar, 1564-1574 arası ikinci kez Budin, 1574-1580 arası ikinci kez Tımışvar, 1580-1582 arası Bosna, 1582'de ikinci kez Rumeli Eyaleti'ne bağlanmıştır. Vılçitrın Sancağı'nın idarî olarak neden sürekli yer değiştirdiği konusunda net bir bilgi olmasa da bu durumun sancağın coğrafi konumu ve yöneticilerinin bir kısmının akıncı beyi olmaları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Zira Rumeli Beylerbeyliği'nden sonra kurulan ve yukarıda isimleri zikredilen beylerbeyliklerin oluşturulmasında en önemli etken askerî güvenlik kaygısıdır. İsmi geçen eyaletlerin bulunduğu coğrafyalarda var olan tehlikeler buraların askerî açıdan güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Vılçitrın Sancağı, yukarıda isimleri zikredilen beylerbeyliklerin hepsine coğrafi olarak yakındı ve bir tehlike anında sancağın tımarlı sipahileri eyalet ordusuna hızlıca katılabilirdi. Zira durumun fiiliyatta da böyle olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur. Örneğin 23 Ca 981 / 20 Eylül 1573 tarihli Semendire beyine ve bir sureti Vılçitrın, Alacahisar, Sirem ve

³³ BOA, Mühimme Defteri. 43, Hüküm 440.

³⁴ BOA, A.NŞT.d 1087, s. 117; BOA, A.NŞT.d 1072, s. 1.

³⁵ BOA, Mühimme Defteri. 47, Hüküm 214.

İzbornik beylerine gönderilen hükümde Budin beylerbeyinin sınır hizmeti esnasında talep etmesi durumunda zikredilen beylerin sancak dahilinde bulunan askerler ile yardıma gitmesi emredilmiştir³⁶. Ayrıca Vılçitrın sancakbeylerinin bir kısmının aynı zamanda akıncı beyi olması ve askerî konularda katkısının nispeten fazla olması idari değişiklikleri bir dereceye kadar izah edebilir. Arşiv kayıtlarında bu duruma dair fazlaca kayıt mevcuttur. Örneğin Kıbrıs'ın fethiyle başlayan Osmanlı – Venedik mücadelesinde Venedik'in Osmanlı sahil bölgelerine saldırması ihtimaline karşı devlet çeşitli tedbirler almıştır. Alınan bu tedbirler içerisinde sahil bölgelerinin savunmasının güçlendirilmesi öne çıkmıştır. Bu kapsamda Vılçitrın sancakbeyi emrinde bulunan sipahi ve akıncılarla 1570'te Mora muhafazasında³⁷, 1571'de Ülgün ve Bar kaleleri muhafazasında³⁸ bulduktan sonra 1573'te Hersek ve Mostar taraflarında yapılan savaşta muavenet hizmetinde bulunmuştur³⁹. Yukarıda zikredilenler haricinde Vılçitrın sancakbeyinin 1578'de Bosna muavenetinde⁴⁰, 1583'te Akkırman – Bender⁴¹, 1584'te Özi⁴², 1592'de Dukakin⁴³ ve 1593'te Bosna⁴⁴ muhafazasında bulunduğu tespit edilmiştir. XVI. yüzyılda Vılçitrın sancakbeyleri genelde akıncı beyleri arasından seçilmesinden dolayı sancağın seferlere aktif olarak katıldığı ve önemli vazifeler ifa ettiği anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl başlarından itibaren Üsküp nazırlığı görevi ile Vılçitrın sancakbeyliği görevi birleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren Vılçitrın Sancağı, Üsküp nezaretini iltizama alan kişilere arpalık olarak tahsis edilmeye başlanmıştır⁴⁵. Bu sebeple Vılçitrın Sancağı'nın Rumeli Eyaleti içerisinde üstlenmiş olduğu rol ve vazifeler XVII. yüzyıl başlarında değişmeye başlamıştır. Yönetimdeki bu değişiklik hem 1595 yılında sükûta eren akıncı ocağı, hem de Üsküp maden nezareti gelirleri ile

³⁶ BOA, Mühimme Defteri 23, Hüküm 14.

³⁷ BOA, Mühimme Defteri 14/2, Hüküm 899, 900, 1286, 1344.

³⁸ BOA, Mühimme Defteri 16, Hüküm 549.

³⁹ BOA, Mühimme Defteri 21, Hüküm 155, 156.

⁴⁰ BOA, Mühimme Defteri 35, Hüküm 4.

⁴¹ BOA, Mühimme Defteri 44, Hüküm 442; BOA, Mühimme Defteri 49, Hüküm 516.

⁴² BOA, Mühimme Defteri 62, Hüküm 434.

⁴³ BOA, Mühimme Defteri 69, Hüküm 459.

⁴⁴ BOA, Mühimme Defteri 70, Hüküm 163.

⁴⁵ Eyüp Kul, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vılçitrın Sancaklarında Madencilik*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2019, s. 220.

ilgilidir. 1597 yılında Vılçitrın sancakbeyliği vazifesine gureba-i yesar ağası Mehmed Ağa getirilmişti⁴⁶. Sonrasında Vılçitrın sancakbeyliği yapan Kasım Bey⁴⁷ ve İsmail Bey'in⁴⁸ önceki görevleri tespit edilememiş olsa da bu kişilerin akıncı ocağından olma ihtimalleri oldukça düşüktür. Ayrıca Üsküp maden nezareti gelirlerinde bir düşüş olması durumunda Vılçitrın Sancağı gelirleri takviye amaçlı buraya tahsis edilmişti. Bu kapsamda XVII. yüzyılda Üsküp nazırlığı ile Vılçitrın sancakbeyliğini yürüten ilk kişi Mehmed olarak gözükmektedir. Bu kişilere tevdi edilen görevin tanımı zaman zaman değişiklik göstermiştir. Örneğin 1606 yılında görevli olan Mehmed Emin için "Vılçitrın Sancakbeyi ve Maden Nazırı" ifadesi kullanılırken 1608 yılında bey olan Mehmed için "Vılçitrın Sancakbeyi / Üsküp Mukâtaası Nazırı" ifadesi kullanılmıştır⁴⁹. Üsküp nazırları Vılçitrın Sancağı'na ait tüm gelirleri tasarruf ettiğinden sancakbeyinin yapması gereken işleri de yürütmüştür⁵⁰. Vılçitrın'ın idaresi ve gelirleri her ne kadar Üsküp maden nezaretine devredilse de sancak teşkilatı varlığını korumuş ve XIX. yüzyıl ortalarına kadar Rumeli Eyaleti'ne bağlı sancaklar arasında zikredilmiştir⁵¹.

Sonuç

Vılçitrın Sancağı'nın yönetimi ve Osmanlı taşra idaresindeki yeri devletin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik duruma göre şekillenmiştir. Bu kapsamda Vılçitrın, devletin sınırlarını aktif olarak genişlettiği XVI. yüzyıl boyunca askeri yönü ile ön plana çıkmış, sancakbeylerinin bir kısmı aynı zamanda akıncı beyi olmasından dolayı Osmanlı'nın Rumeli topraklarındaki saldırı ve savunma faaliyetlerine katkı sağlamıştır. Coğrafi olarak devletin Rumeli'deki topraklarının merkezinde bulunması bu sancağın idari olarak birden fazla eyalete bağlanmasına yol açmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında Batı'da ve Doğu'da

⁴⁶ BOA, A. RSK.d 1474, s. 209.

⁴⁷ BOA, KK.d 137, s. 187.

⁴⁸ BOA, KK.d 142, s. 64.

⁴⁹ Kul, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vılçitrın Sancaklarında Madencilik*, ss. 220–21.

⁵⁰ Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vılçitrın Sancağı (1450-1550)*, s. 32.

⁵¹ Ahmet Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 875; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, C. XV, S. 60 (1951), s. 619. Orhan Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997, s. 45.

girişilen uzun savaşlar Vilçitrin'in da kaderinde değişikliğe sebep olmuştur. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Üsküp nazırları tarafından yönetilmeye başlanan bu bölgenin askeri yönü geri planda kalmıştır. İdari olarak önceki yüzyıla nazaran daha istikrarlı bir durumda olan Vilçitrin, artık ekonomik yönü ile Osmanlı Devleti'ne katkıda bulunmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıl başından itibaren önemini kaybetmeye başlasa da varlığını XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmeyi başarmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

- A.NŞT.d 1072, 1087
- A.RSK.d 1474
- KK.d 137, 142
- MAD.d 16, 34
- Mühimme Defterleri: 14/2, 16, 21, 23, 35, 43, 44, 47, 49, 62, 69, 70
- TT.d 1048

Araştırma İnceleme Eserleri

Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, C. XV, S. 60 (1951), s. 617–28.

Atsız, Nihal, "Âşıkpaşaoğlu Tevârîh-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 77–318.

Çakar, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1 (2002), s. 261–82.

Dávid, Géza, "Budin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, C. 6, ss. 344–48.

Emecen, Feridun M., "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, 3., Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 303–21.

Emecen, Feridun M., "Bosna Eyaleti", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, C. 6, ss. 296–97.

Emecen, Feridun M., "Kosova Savaşları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2002, C. 26, ss. 221–24.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300 - 1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Halaçoğlu, Ahmet, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, ss. 869–112.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, çev. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt (VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, 2. Baskı., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

İnalçık, Halil, "Murad I", *Kuruluş Dönemi (1302 - 1481) Osmanlı Sultanları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 81–108.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İnalçık, Halil, "Rumeli", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2008, C. 35, ss. 232–35.

İnbaşı, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları 2018, C. 12, ss. 21–94.

İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, C. 6, ss. 69–74.

Kayapınar, Ayşe, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187 - 1370)", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 390–401.

Kılıç, Orhan, "II. Mehmed Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Teşkilatı ve Taksimatı", *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları 2016, s. 146–84.

Kılıç, Orhan, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı", *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2019, s. 364–406.

Kılıç, Orhan, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 1185–95.

Kılıç, Orhan, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Kul, Eyüp, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vılçırın Sancaklarında Madencilik*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2019.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı merası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

Oruç, Hatice, "Administrative Division of the Bosnian Sandjak in the 16th Century", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 25 (2009), s. 99–147.

zcan, Abdulkadir, "Lala Şahin Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2003, C. 27, ss. 77–78.

Öztürk, Yücel, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin

Kuruluşu ve Gelişimi”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sakarya 2013, s. 225–58.

Şahin, Rahman, *Osmanlı Yönetiminde Vilçitrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2020.

Türkmen, İlhan, “Osmanlı Devleti’nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 28 (2013), s. 451–58.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi II. Cilt*, 10. Baskı., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt II*, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer. Epçeli vd., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ürgüb (Prokulpje)'de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)

Cihan Yemişçi*

(ORCID: 0000-0003-0447-7933)

Makale Gönderim Tarihi

16.12.2022

Makale Kabul Tarihi

27.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yemişçi, C., "Ürgüb (Prokulpje)'de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 393-408.

APA: Yemişçi, C. (2022). Ürgüb (Prokulpje)'de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 393-408.

Öz

Sırbistan'ın orta güney bölümünde Toplika şehrinin bir ilçesi olan Ürgüb (Prokulpje), tarihte Via Egnatia'nın güzergahı üzerinde olması sebebiyle bölgesel ve uluslararası ticarete önem arz eden bir yerleşim yeri olmuştur. 1440 senesinde Osmanlılar tarafından ilk fethinin ardından 1444'te Edirne-Segedin Antlaşmasıyla kaybedilmiş, 1454'te ise yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına alınmış ve imparatorluğun idari teşkilatlanmasında Alacahisar sancağının bir kazası haline getirilmiştir. Ticaret yollarının kavşağında bulunması nedeniyle Bulgar, Sırp ve Boşnak şehirleriyle irtibatı bulunan Ürgüb'ün bu konumu yün, balmumu ve deri gibi hammadde ve mamul ürünlerin toplandığı ve çevredeki şehirlere dağıtımının yapıldığı bir merkez durumuna gelmesini sağlamıştır. Bahsi geçen metanın bölgede kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde cereyan

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü / Dr. Lecturer, Bilecik Sheikh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History. cihan.yemisci@bilecik.edu.tr.

eden ticarete konu olmasının yanı sıra Ürgüb'de yerleşik Dubrovnikli tüccar taifesinin mevcudiyeti ve bu metanın ihracatıyla ilgilenmesi sayesinde şehir uluslararası ticarete de açılmıştır. Dubrovnikli tacirler söz konusu ticari meta Ürgüb'den Dubrovnik'e sevk etmekte ve şehirde mevcut sanayi kollarındaki kullanım hacminin dışında kalan fazlalık ise limandan Adriyatik Denizi'nin ötesine İtalya'ya yüksek bir kâr hacmiyle gönderilmektedir. Böylece Ürgüb'de toplanan ticari meta yurtdışına da ulaşmış olmaktadır. Ürgüb'deki ticaret her zaman problemsiz değildi. Bazı zamanlarda meydana gelen sorunlar Ürgüb kadısı tarafından çözülememekte ve Dubrovnik elçileri vasıtasıyla Osmanlı payitahtına intikal ettirilmektedir. Bu durumda meselelerin çözümü için merkezde üretilen ferman türündeki belgeler, Ürgüb'de yaşanan birtakım sosyo-ekonomik olaylar hakkında veriler sunmaktadır. Balkan şehirleri tarihi içerisinde önem taşıyan bu konu hakkında Türk tarih literatüründe şimdiye kadar herhangi bir müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu makale konu hakkında ilk araştırma olması sebebiyle Ürgüb ile ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılara önemli bir bilgi ve belge zemini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan, Ürgüb, Alacahisar, Dubrovnik ticareti, Via Egneta.

Some Firmans About Commercial Matters in Urgub (Prokulpje) (1594-1623)

Abstract

Urgub (Prokulpje), a district of the city of Toplica in the central-southern part of Serbia, has historically been an important settlement in regional and international trade due to the fact that it is on the route of Via Egneta. First conquered by the Ottomans in 1440, it was lost with the Edirne-Segedin Treaty in 1444, and then brought back under Ottoman rule in 1454, after that organized in the administrative organization of the empire as an unit of the Krushevac sanjak. Because of its location at the crossroads of trade routes, Urgub, which has connections with Bulgarian, Serbian and Bosniak cities, has become a center where products and manufactured goods such as wool, wax and rawhide are collected and distributed to the surrounding cities. In addition to the fact that the mentioned commodity is the subject of trade in the region in the north-south and east-west directions, the city has also been opened to international trade thanks to the presence of the Ragusan merchant taifa based in Urgub and interested in the export of this commodity. Ragusan merchants shipped the commercial commodity in question from Urgub to Dubrovnik, and the surplus which was out of the volume of use in the existing industrial branches in the city, was sent with a high profit volume from the port to Italy

beyond the Adriatic Sea. Thus, the commercial commodity collected in Urgub also reached abroad. Trade in Urgub was not always without problems. The problems that occurred at some times could not be solved by kadi of Urgub and were transferred to the Ottoman' throne city through the ambassadors of Ragusa. In this case, the documents such as edicts produced at the center for the resolution of issues provide data on a number of socio-economic events in Urgub. There has not been any independent study on this subject, which is important in the history of Balkan cities, in the Turkish historical literature so far. Therefore, since this article is the first research on the subject, it will provide an important information and document basis for researchers who will study about Urgub.

Keywords: Ottoman Empire, Serbia, Prokulpje, Krushevac, Ragusan Trade, Via Egnatia.

Giriş

Günümüzde Güney Sırbistan'ın orta bölümünde konumlanmış olan Ürgüb (Prokulpje) Toplika şehrinin bir ilçesidir. Neolitik Çağ'da kurulduğu tespit edilen¹ Ürgüb, M.Ö. 73 ile 75 yılları arasında Roma hakimiyetine geçmiş ve imparatorluğun Moesia Eyaleti'ne bağlanmıştır. Roma'nın ikiye ayrılmasının ardından M.S. 4. yüzyılının sonlarına doğru Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Ürgüb'ün, Orta Balkanları Adriyatik Denizi'ne bağlayan Eski Roma askeri yolu *Via Egnatia*'nın güzergahı üzerinde bulunması bu yerleşime önem kazandırmaktaydı.² Ürgüb'ün, tarihi net olarak tespit edilememiş olmakla birlikte 9. yüzyılda Bulgar Krallığı'nın bir parçası haline geldiği ve 11. yüzyıla kadar bu devletin idaresi altında varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bizans-Bulgar mücadeleleri döneminde birkaç kez el değiştiren Ürgüb'ün 13. yüzyılda yine Bulgar Krallığı'na ait olduğu görülmektedir.³

¹ Miljana Radivojević - Julka Kuzmanović-Cvetković, "Copper Minerals and Archaeometallurgical Materials from the Vinča culture sites of Belovode and Pločnik: Overview of the Evidence and New Data", *Starinar*, LXIV (2014), Belgrad, s. 7-30.

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Prokulpje>. Erişim: 07.11.2022.

³ John Van Antwerp Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, University of Michigan Press, Michigan 1991, s. 48, 54.

Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişleri esnasında Sırbistan'ın fethi devam ederken 1439 veya 1440 yılında⁴ ilk defa Türklerin eline geçen Ürgüb 1444'te Edirne-Segedin Antlaşması'yla kaybedildi.⁵ Daha sonra II. Mehmed (1451-1481) döneminde 1454 yılında yeniden Osmanlı topraklarına katıldı ve Osmanlı taşra teşkilatında Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı Alacahisar sancağının bir kazası oldu.⁶ Ürgüb, I. Süleyman (1520-1566) döneminde 1541'de Budin Beylerbeyliği'nin kurulmasıyla beraber Alacahisar ile birlikte bu eyalete,⁷ daha sonra Tımsıvar Beylerbeyliği'nin teşkil edilmesiyle birlikte 1550 veya 1551 senesinde buraya aktarıldı,⁸ 1580'de Bosna Beylerbeyliği'nin oluşturulmasıyla da bu eyalete bağlandı.⁹ Ürgüb'ün *Via Egnestia* üzerinde olması ve bu yolun Osmanlı döneminde ticari amaçlarla kullanılması, yerleşimin bilhassa 15. yüzyılın son otuz senesinden itibaren öneminin artmasına ve zenginleşmesine yol açtı.¹⁰ II. Viyana Kuşatması'nın ardından başlayan uzun savaşlar esnasında Ürgüb, 1689 yılında Avusturya birlikleri ve Sırp isyancılar tarafından zapt edildi,

⁴ Ürgüb için "güzel vilayet" nitelemesinde bulunan Evliya Çelebi, şehrin fethinden bahsederken "... *Fâtihî yine 843 târîhinde Murâd-ı Sâni'dir. Hîn-i ma'rekede, "Bire bunda asker ürküp dağılmadan feth olsun" buyurdularında feth olup ismine kal'a-i Ürgüp dediler. Hâlâ Rûmeli eyâletinde (---) sancağı hâkinde..."* ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 294.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 1995 (7. Bs.), s. 426-427; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 2010, s. 312-315.

⁶ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 623; Feridun Emecen, "Alacahisar", *TDVİA*, II, İstanbul 1989, s. 314-315.

⁷ Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kuruluşun 19. Yüzyıla*, I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 113.

⁸ Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı*, s. 118. Ürgüb hakkında ayrıca bkz. M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılikları'nda 1078 Düzenlemesi", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1988, s. 261-262.

⁹ Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 539. 19. yüzyılda ise Alacahisar'a bağlı Ürgüb kazasını Niş Eyaleti'nin idari teşkilatı altında görmekteyiz. Bkz. *aynı eser*, s. 781.

¹⁰ Zdenko Zlatar, "Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808)", *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, I, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sakarya 2013, s. 478-479. Ürgüb'ün Balkan ticaret yollarına göre konumunu ayrıntılı bir şekilde ele almış olması açısından bkz. Nedim Emin, *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar'daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 56, 58.

1670'de Osmanlı karşı hareketi başladığında ise geri çekilen milisler tarafından yakılıp yıkıldı.¹¹ Bundan 207 sene sonra Ürgüb, 1877 yılında Sırp tarafından ele geçirildi ve 1878'de Berlin Antlaşması'nda yerleşimin Sırbistan'a ait olduğu resmen onaylandı. Böylece Ürgüb'de 434 yıl kadar süren Osmanlı hakimiyeti son bulmuş oldu.

Balkan şehirleri arasında ticarî değeri sebebiyle önem taşıyan Ürgüb, Türk tarih literatüründe şehir tarihi araştırmalarında müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Dolayısıyla bu makale Türkiye'de Ürgüb şehri hakkında araştırma yapacak olan tarihçilere katkı sağlayacak bir ilk çalışma olarak ve kaynak malzeme sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Şehircilik tarihi araştırmalarında yoğun veri arz etmeleri nedeniyle yüksek kaynak değeri taşımaları, bu gibi çalışmalarda tahrir defterlerini ve şeriyeye sicillerini başlıca arşiv malzemesi haline getirmektedir. Diğer yandan içeriğinin daha ziyade uluslararası ilişkiler, diplomasi ve sosyo-ekonomik ilişkiler gibi konularda yoğunlaşmış olması sebebiyle şehircilik tarihi araştırmalarında düvel-i ecnebiyye defterlerinin gözden geçirilmesi genellikle dikkatlerden kaçmaktadır. Bunun yanı sıra mühimme defterlerinde ve yabancı arşivlerde bulunan fermanlarda da yine şehircilik tarihi araştırmalarında faydalanılabilecek ana kaynak niteliğinde veriler bulunabilmektedir. Yapılan araştırmalarda Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme defterlerinde herhangi bir bilgi bulunamamış, ancak düvel-i ecnebiyye defterlerinde ve şehrin uluslararası ticarete rol oynaması sebebiyle Dubrovnik Devlet Arşivi'nde muhafaza edilen fermanlarda Ürgüb hakkında kaynak malzemeye rastlanmıştır. Söz konusu belgeler üzerinde yoğunlaştırılan çalışmalar neticesinde ve bunlardan bazılarının transkripsiyonu ile hazırlanan bu makale, şehrin tarihine dair araştırma yapacak olanların başvurabilecekleri mühim bilgi ve belgeler içermesi dolayısıyla katkı sağlayacaktır.

Ürgüb'de Uluslararası Ticaret

Güney Sırbistan'da merkezi bir konumda bulunan Ürgüb, *Via Egnatia*'nın Osmanlılar tarafından bir ticaret yolu haline getirilerek

¹¹ Radoje Kostić, "Нишка Епархија у првој половини XVIII. века", *Istorijski Arhiv Niš*, Niš 2011

(<https://web.archive.org/web/20110904081315/http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/ide-latnost/br%201/cneparhija.htm>). Erişim: 07.11.2022.

kullanılmaya başlamasından itibaren önemli bir gelişim seyri izledi. Bir yandan bölgede üretimi gerçekleştirilen, başta yün ve balmumu olmak üzere çeşitli metanın mühim bir kısmı Ürgüb'de toplanırken ticaret yolları güzergahı üzerinde olması sayesinde bu ürünler pek çok ticaret merkezine sevk edilmekteydi. Diğer yandan Bulgaristan'dan toplanan ham deri Filibe, Sofya, Silistre ve Rusçuk gibi yerlerde işlendikten sonra Sırbistan'da Belgrad ve Yenipazar'a Ürgüb üzerinden gelmekteydi.¹² Bahsi geçen tüm bu ürünler yerel ihtiyacı karşıladıktan sonra Batı'ya doğru yoluna devam etmekteydi. Bu bakımdan şehrin çevre ticaret merkezleri olan Şehirköy, Sofya, Niş, Alacahisar, Yenipazar ve diğer Sırp ve Bosna şehirleriyle irtibatı mevcuttu. Bölgede üretilen hammaddenin ve mamul metanın depolandığı bir çekim merkezi durumundaki Ürgüb, Dubrovnikli tüccarların bu ürünleri tedarik ettikleri kaynaklardan biriydi ve Ürgüb'den dağıtımı yapılan bu ürünler yine Dubrovnikliler tarafından Batı pazarlarına ulaştırılarak uluslararası ticarete açılmaktaydı. Dubrovnikliler Ürgüb'den satın aldıkları deri ve balmumunu çoğunlukla Dubrovnik'e götürmekteydiler. Dubrovnik yünlü sanayiinde üretimde kullanılacak yünün ana tedarik merkezi de Ürgüb'dü. Dubrovniklilerin el tezgahlarında dokuma imalinde kullanılan yünün haricinde kalan ürün hacmi ise yüksek kâr oranından ötürü şehir limanından İtalya'ya ihraç edilmekteydi. Yine kumaş imalinde önemli bir madde olan yapağı da aynı süreçlerden geçmekteydi.¹³

Ürgüb'ün Dubrovnik ticareti için taşıdığı önem nedeniyle burada Osmanlı öncesinden bakiye bir tüccar kolonisi mevcuttu. Burada yaşayan ve 1631-1640 yılları arasında sayısı 61'e ulaşan tüccarlar toptan mal ihracatı yaptıkları gibi içlerinde dükkan işleterek perakende ticaretle uğraşanlar da mevcuttu.¹⁴ Şehirdeki bu koloni sebebiyle senede bir defa Dubrovnik haracını Osmanlı payitahtına götüren elçilerin yol

¹² Francis W. Carter, "The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700", *The Economic History Review*, New Series, 24/3 (Ağustos 1971), s. 376; aynı yazar, *Dubrovnik (Ragusa): A Classic City State*, Londra 1972, s. 139.

¹³ Carter, *a.g.m.*, s. 380; Metin Ziya Köse, "Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16 (2013), s. 48.

¹⁴ Bu senelerde bahsi geçen Dubrovnikli tüccarların aileleri ile birlikte nüfuslarının 150 ila 200 kişi arasında oldukları tahmin edilmektedir. Bkz. Emin, *a.g.t.*, s. 50, 62.

güzergahları Ürgüb'den geçmekteydi.¹⁵ Şehirde meydana gelen problemler ticaret kolonisinin başında bulunanlar ile yerel makamlar arasında çözüme kavuşturulamamışsa Dubrovnik elçileri meseleyi İstanbul'a taşımaktaydılar.¹⁶ Divan-ı Hümayun'da görüşülen meselenin neticesinde çıkan karar Ürgüb kadısına ve gerektiği takdirde diğer idari birimlerin amirlerine de gönderilirdi. Dolayısıyla fermanlara konu olan uluslararası ticarete dair meseleler de Ürgüb'deki Dubrovnik ticaretinin etrafında şekillenmişti.

Ürgüb'de Yaşanan Ticari Problemler ve Çözümüne Dair Bazı Fermanlar

Ürgüb'de uluslararası ticareti ilgilendiren mamullerin başında balmumu, yün ve deri olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu mamuller arasında incelenen döneme ait olan fermanlara yansıyan tek ürün ise balmumdur. Balmumu, elektriğin olmadığı zamanlarda aydınlatmada kullanılan başlıca maddelerden biri olması sebebiyle mum imalinde kritik bir öneme sahipti. Ayrıca diplomatik yazışmaların damgalanmasında ve/veya onların içine konulduğu zarfların kapatıldığı yerin üzerine eritilip damlatılarak ardından oluşan birikintinin üzerine mühür vurulması suretiyle de kullanılmaktaydı. Bunların yanında eczacılıkta da faydalanılan balmumunun bahsi geçen alanlardaki yaygın kullanımı söz konusu maddeye son derece ihtiyaç duyulmasını ve Osmanlı payitahtı nezdinde bazen stratejik ürün kategorisine girmesini sağlamıştı. Bahsi geçen sebeplerden ötürü bazı zamanlarda iç piyasada balmumuna duyulan ihtiyaç fazlasıyla artmakta ve ürünün arzı talebe

¹⁵ Dubrovnik elçilerinin İstanbul veya Edirne'ye giden yol güzergahı 15. yüzyılda Dubrovnik Senatosu'nda tespit edilmişti. Bilhassa Dubrovnik ticaret kolonilerinin mevcut bulunduğu şehirler dikkate alınarak oluşturulan bu güzergah üzerinde Yenipazar, Priştina, Sofya ve Plovdiv'in yanı sıra Ürgüb de vardı. Bkz. Robin Harris, *Dubrovnik, A History*, SAQI, Londra 2003, s. 108, 159-160. Bu konuda ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Zdenko Zlatar, *Between the Double Eagle and the Crescent*, Columbia University Press, New York 1992, s. 14; aynı yazar, *Dubrovnik's Merchants and Capital in the Ottoman Empire (1520-1620)*, The Isis Press, İstanbul 2010, s. 137; Mladen Glavina, *17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 112; Emin, *a.g.t.*, s. 41, 43-45.

¹⁶ Vesna Miović, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti (HAZU), Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik 2003, s. 39.

cevap verememekteydi. Bu duruma karşı önlem almak maksadıyla balmumuna bazen ihraç yasağı getirilmekte ve bu madde fermanlarla ilan edilen “ihracı memnu meta” listesinde yer almaktaydı.¹⁷ Balmumunun ihracının serbest olduğu dönemlerde Dubrovnikli tacirlerin balmumu temin ettiği yerlerden biri Ürgüb idi. Diğer yandan Dubrovnikliler Osmanlı İmparatorluğu nezdinde imtiyazlı bir taife olmalarından dolayı pek çok zaman özel izinlerle bu yasağın dışında tutulmaktaydılar. Fakat muhtemelen bu imtiyazla alakalı bilgisinin olmaması veya yerel ihtiyaçlardan dolayı balmumunun ihraç edilmek istenmemesi gibi nedenlerle ehl-i örf taifesinin bu maddenin dış piyasaya satılmasına engel olmaya çalıştığı hakkındaki bazı olaylara belgelerde rastlanmıştır. Bu konu hakkında örnek bir belge aşağıda verilmiştir:

“Şehrköy ve Sofya ve Niş ve Alacahisar ve Ürgüb ve Yeni Pazar ve [Saray]Bosna ve Foça kadılarına hüküm ki,

Dubrovnik elçileri ‘arz-ı hâl gönderüb bundan akdem Dubrovnik tacirlerine hükm-i şerîf virilüb memalik-i mahrûsemde balmumu alub Dubrovnik’e eyleyüb rençberlik iderler kimesne mâni’ olmaya deyu emr olunub ol emr mücebince şimdiye değin balmumu alub rençberlik iderlerken fakat ba’zı kimesneler emr gelmişdir kimesne balmumu almaya deyu mücerred celb için rençberlere mâni’ olub rencide itmekden hâli değildir deyu tekrâr emr-i şerîf ricâ itdiklerinde bundan akdem Dubrovnik tâcirleri balmumu alub rençberlik ideler deyu hüküm virilüb ol zamândan berü balmumu alub Dubrovnik’e eyleyüb rençberlik iderlerken sonra ba’zı kimesneler celb ve ahz için mâni’ olub rencide eyledikleri vâki’ ise men’ idüb anun gibi taht-ı kazânuзда Dubrovnik tâcirleri rızâlarıyla satandan narh üzere akçeleriyle balmumu alub satub rençberlik idüb ‘adet ve kânun üzere geldiklerinde edâ etdiklerinden sonra şer’ ve kânuna ve oligelana muhâlif ve sâir virilan fermân-ı hümâyûna muğâyir kimesneye iş etdirmeyesiz deyu merhûm ceddîm Sultân Murâd Han zamânında virilan hükm-i şerîf merhûm Sultân Mehmed Han zamânında tecdîd olunub hâlâ dahi tecdîd ricâ etmeğın buyurdum ki vech-i meşrûh üzere virilan ahkâm-ı şerîfe

¹⁷ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 283, 300.

mûcebince ‘amel idüb hilâfına cevâz göstermeyesiz ibkâ oluna deyu yazılmışdır.

Fî Evâil-i Cemâziye'l-evveli sene rabi' ve işrîn ve elf (29 Mayıs – 7 Haziran 1615)".¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu birçok zaman gayrimüslim tacirlere ülkede yolculuklarını güvenli bir şekilde yapabilmeleri için yol hükümleri vermektedir. Hatta arşivlerde, Balkan yollarının eşkıyalardan dolayı emniyetinin zayıf olduğu 17. yüzyılda Venedik ve Dubrovnik tacirlerine ata binme, Müslüman kıyafeti giyebilme ve silah taşıyabilme izinlerinin dahi verildiği yol hükümleri çok sayıda mevcuttur.¹⁹ Bunların yanı sıra ihtiyaç halinde tacirlerin ulakları ve hizmetkarları için de yol hükümleri verildiği vakidir. Bunlardan biri, Ürgüblü olup Dubrovnik elçilerinin terzilik hizmetinde bulunan Dalyan isimli kişinin İstanbul'dan Ürgüb'e doğru yapacağı yolculuğun emniyetinin sağlanması ve Ürgüb'de bazı bahanelerle rahatsız edilmemesi amacıyla verilmiştir:

“Alacahisar beyine ve Ürgüb kadısına hüküm ki,

Dubrovnik beğlerinin elçileri Südde-i Sa'âdetime 'arz-ı hâl gönderüb nefsi Ürgüb sâkinlerinden dârende-i Derzi Dalyan nâm zimmî için iki yıldan berü kendülerinin Dubrovnik'de ve İstanbul'da derzilikleri hizmetinde olub hâlâ kendüleri Dubrovnik'e gitmekle mezbûr Dalyan dahi vilâyetine vardıkda sen kendü hevâ ve hevesinde gezerün deyu kimesne rencide eylememek için mezbûra emr-i şerifim virilmek ricâ eyledikleri ecilden buyurdum ki, mezbûr ol cânibe varub evinde ve kâr u kesbinde oldukda vech-i meşruh üzere iki yıldan berü kendü hevâ ve hevesinde idin deyu

¹⁸ Državnog Arhiva u Dubrovniku (DAD.), *Diplomata et Acta (DA.)*, *Acta Turcarum (7/2.1)*, sv. 14, br. 686 ve defter sureti: BOA., A. DVNS. DVE. d., no: 13/1, s. 161/1, belge no: 745. Bu konuyla ilgili diğer fermanlar için bkz. DAD., DA., 7/2.1, sv. 9, br. 432 (h. 1003 / m. 1594-1595); sv. 11, br. 524 (19 Rebiü'l-âhir 1013 / 14 Eylül 1604); BOA., MAD. d., no: 6004, s. 75/4 (14 Zî'l-ka'de sene 1032 / 9 Eylül 1623).

¹⁹ Ürgüb'de mütemekkin olup ticaret yapan Nikola adlı Dubrovnikli bir tüccarın ticari faaliyetlerini emniyet içinde yapabilmesine yönelik olarak Müslüman libası giyebilmesi, silah taşıyabilmesi ve ata binebilmesi izninin verildiği yol hükmü için bkz. BOA., A. DVN. DVE. d., no: 14/2, s. 20/1, belge no: 37 (Evâhir-i Rebi'ü'l-evvel 1038 / 18-27 Kasım 1628); Özgecan Köker, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2011, s. 26-27, 71; Emin, a.g.t., s. 48.

hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i emr-i münîf kimesneye rencide ve remide itdirmeyesiz".²⁰

17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin sarsıldığı, yeniçerilerin başkentte birçok taşkınlık ve isyan çıkartarak kanlı hükümet darbelerine sebep oldukları, hatta II. Osman (1618-1622)'in katledilmesi ile ilk defa bir padişahın kendi askerleri eliyle can verdiği buhranlı bir döneme sahne olmuştur. Payitahtta yeniçerilerin sebep oldukları karışıklıkların yansımaları taşrada da akis bulmuştur.²¹ Bir yandan Akdeniz'de Osmanlı levendleri ile Garb Ocakları olarak adlandırılan ve imparatorluğun Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'dan oluşan eyaletleri gittikçe merkeze karşı bir direnç geliştirirlerken,²² diğer yandan da Anadolu'da ve Balkanlarda yeniçerilerin taşkınlıkları bölgedeki asayiş bozmaktaydı. Böylece Osmanlı başkentine uzak olan yerleşim birimlerinde resmi görevleri emniyeti sağlamak olan yeniçeriler, buldukları vazife yerlerinde bizzat güvenliği bozan unsurlar haline gelmekteydiler. Bu durumun spesifik bir örneği Ürgüb'de gerçekleşmiş ve makalenin konusunu teşkil eden dönem içerisinde kaleme alınmış bir ferman ile kayıtlara geçmiştir. Belgeye göre Ürgüb'de Mehmed adlı bir yeniçeri ağasının hizmetkârı han işletmektedir, ancak eşkıyalığa varan davranışlarıyla pek çok huzursuzluğa neden olmaktadır. Belgede ismi geçmeyen hizmetkar hakkında daha önceden kadıya bazı şikayetler gitmiş, kadının huzuruna çıkarıldığında "hakkından gelinmesi" doğrultusunda karar çıkmış, fakat bu kararla alakalı arz yazılmadığı için hüküm uygulanmamıştır. Bundan sonra da olumsuz tavırlarını sürdüren hizmetkar için payitahttan ferman yazılması, Dubrovnik elçi heyetinin Ürgüb'den geçtiği zamanlarda bahsi geçen hizmetkarın ve yanındaki yeniçerilerin tacizlerine maruz kalması, hatta silahlı hücumu uğrayarak bunun sonucunda içlerinden bazılarının

²⁰ BOA., A. DVNS. DVE. d., no: 13/1, s. 141/1, belge no: 672 (14 Cemâziye'l-âhir 1017 / 25 Eylül 1608).

²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

²² İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasî ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, İstanbul 1994, s. 59; Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *TDVİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 383-384.

yaralanması üzerinedir. Hersek sancakbeyine ve Ürgüb kadısına gönderilen fermanla bahsi geçen yeniçerinin hizmetkarını getirmesi, aksi takdirde “hakkından gelinmesi” ya da başkente durumun bildirilmesi emredilmektedir:

“Hersek beğine Ürgüb kadısına Ürgüb’de yeniçeriler zâbitlerine hüküm ki,

Südde-i Sa’âdetim’de olan Dubrovnik elçileri ‘arz-ı hâl gönderüb yolları üzerinde olan Ürgüb kazâsında sâkin olan Mehmed nâm yeniçerinin hizmetkârı olan bir iki vukû’ üzerlerine hücum idüb ve ademlerin döküb ve yanlarında olan yeniçeriler dahi döküb her zamân yolu düşdükce rencide itmekden hâlî değildir ve mezkûr yeniçeri Ürgüb’de han tutub hancı olmağla dâimâ şirret ve şekâvetden hâlî değildir hizmetkârı ağasının igvâ’sıyla fesâd idüb bundan akdem Ürgüb kadısına çekdiklerinde hakkından gelinür ‘arz virelüm deyu cevâb idüb sonra virmeyüb dâimâ şekâ’ ve ta’addîden hâlî değildir mezbûr yeniçeri hizmetkârın getürüb eğer getürmez ise hakkından gelinüb ve yâhud Âsitâne-i Sa’âdet’e bildirilmek ve ahvâlin ‘arz eylemek için emr-i şerîf ricâsına bildirmeğün buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardukda mezbûr yeniçeriye ihzâr idüb bunlara vech-i meşrûh üzere ta’addî iden hizmetkârın getürüb hakk üzere görilüb şöyle ki hizmetkârın getürmeyüb gerü şirret ve şekâvete sâlik olursa vukûği üzere ‘arz eylesin min ba’ad emr-i şerîfime muhâlif ‘inâd ve muhâlefet etdürmeyesin. Tahîren fi Evâhir-i şehri Şevvâlü’l-mükerrrem sene 1029 (19-27 Eylül 1620)”.²³

Dubrovniklilerin Balkanlardaki ticaret kolonilerinden birinin Ürgüb’de bulunduğu yukarıda değinilmişti. Bu durumda Ürgüb’deki yerleşik olan veya ticaret maksadıyla gidip gelen tüccar taifesinin ve ailelerinin ibadetlerini yapabilmeleri için mekan ihtiyacı ortaya çıkmaktaydı. Bunu da ya evlerinde ya da gittikleri Dubrovnik başdiyakozluğuna bağlı Katolik kilisesinde icra etmekteydiler.²⁴ 1617

²³ BOA., MAD. d., no: 6004, s. 66/1.

²⁴ Vjeran Kursar, “The Diplomatic, Religious, and Economic Presence of the Republic of Dubrovnik (Ragusa) in Ottoman Edirne”, *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*, ed. Birgit Krawietz and Florian Riedler, Berlin/Boston 2020, s. 318; Cihan Yemişçi, “Dubrovnik Baş Diyakozluğu’nun Hersek Katoliklerini Himaye Yetkisi ve Dubrovnikli Ruhbanın Osmanlı Balkanlarında Ortodokslarla ve Ehl-i Örf Taifesiyle Yaşadığı Bazı

senesine ait bir fermenda Dubrovniklilerin bu tarihlerde kilisede ayin ve ibadetlerini eda ederlerken birtakım kişiler tarafından rahatsız edildikleri, papazların İncil okumalarına engel olunmaya çalışıldığı ve böylece huzurlarının kaçırıldığı görülmektedir:

“Dubrovnik elçisi Südde-i Sa’âdetime ‘arz-ı hâl sunub Ürgüb’de sâkin olan Dubrovnik bazergânları evleri ve kiliselerinde papaslarına âyinleri üzre İncil kırâ’at itdüklerinde ba’zı kimesneler mücerred celb ve ahz ve mezbûrları ta’cîz için rencide idüb kadîmden olıgeldüğü üzre papasların İncil okuduklarına mâni’ olub ta’addî itdükleri gibi ta’addî itmeye men’ olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki,

Vusul buldukda husus-ı mezbûra önât vechle mukayyed olub zikr olunan Dubrovnik bazergânları evlerine ve kiliseleri papaslarına İncil kırâ’at itdürüb âyinleri üzre ‘ibâdet eyledüklerinde min ba’d kimesneye rencide etdirmeyesin ol-vechle rencide idenleri men’ ve def’ idesin men’ ile memnû’ olmayanları muhtâc-ı ‘arz olanlardan ise ism ü resmi ile yazub ‘arz eylesin Dubrovnik beğleri kadîmü’l-eyyâmdan ‘atabe-i ‘ulyâmla hulûs üzre ‘ubûdiyyet ve dostlukda sabit-kadem olmağla bazergânları [ve] kirâcıları eyyâm-ı ‘adâlet encâmında âsûde-i hâl olub bî-vech rencide olmalarına rızâ-yı hümâyûnum yokdur husus-ı mezbûra önât vechle mukayyed olub min ba’d mezbûrları ol-vechle rencide ve remîde etdirmeyesin deyu emr yazılmışdır”.²⁵

Sonuç

Osmanlı Arşivi’nde *düvel-i ecnebiyye defterleri* içerisinde ve Dubrovnik Devlet Arşivi’nde *Acta Turcarum* tasnifinde muhafaza edilen fermanlar üzerinde yapılan araştırmalarda 1594 ile 1623 yılları arasında Ürgüb ile ilgili sekiz adet belgenin varlığı tespit edilmiştir. Bu belgeler, Ürgüb’ün bölgesel ve uluslararası bir ticaret merkezi hüviyetine ışık tuttuğu gibi ayrıca yerel makamlar ile tüccarlar arasında meydana gelen bazı problemleri de içermektedir. Özellikle Ürgüb’de yerleşik olan Dubrovnikli tüccar taifesi ile şehre gidip gelerek ticaret yapanların

Problemler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)”, *CIEES 2020, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatanserver ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 206.

²⁵ BOA., A. DVN. DVE. d., no: 13/1, s. 141/1, belge no: 672 (Evâil-i Safer 1026 / 8-17 Şubat 1617).

başlarından geçen meseleler kadı tarafından çözüme kavuşturulamamışsa elçiler tarafından Divan-ı Hümayun'a taşınmış, daha sonra Divan'dan çıkan karar Ürgüb kadısına ferman ile bildirilmiştir.

Makalenin konu aldığı 29 senelik zaman dilimi içerisinde her iki arşivde korunan ferman türündeki belgelerin dört tip soruna çözüm bulmak için hazırlandığı anlaşılmıştır. Bunlardan biri yerel makamların, Dubrovnik tüccarlarının Ürgüb'de ve diğer bazı şehirlerde balmumu ihraç etmelerine engel olmaya çalıştığı hakkındadır. Bu konuda toplam beş adet ferman olduğu görülmüştür ki böylece Ürgüb'de ortaya çıkan sorunların bu mesele etrafında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılabilir. Başkentten gönderilen fermanlarda balmumunun ihracı yasak meta kategorisinde olmadığı ve tüccarların bu ürünü satın alabilecekleri belirtilmiştir. Bir diğer belge, Dubrovnik elçilerinin terzilik hizmetinde bulunan Ürgüb'lü bir şahsın İstanbul'dan Ürgüb'e olan yolculuğunun güvenliğini sağlamak ve şehre döndüğünde kendisine herhangi bir sorun çıkarılmaması amacıyla hazırlanmış bir çeşit yol hükmüdür. Başka bir belge ise Ürgüb'deki bir yeniçeri hizmetkarının diğer bazı yeniçerilerle birlikte eşkıyalığa varan davranışlarının önlenmesi ve hukuk önünde yargılanarak cezasının verilmesi hakkındaki fermanıdır. Son olarak, Ürgüb'de yaşayan Dubrovnikli tüccar taifesinin kilisede ayin ve ibadetlerine karışılarak onların taciz edilmesine dairdir. Söz konusu dönemde tüm bu bahsi geçen meselelerin meydana geldiğini kaynaklarda tespit edebilirsek de bu sorunların çözüme ulaşmış olmadığı hakkında herhangi bir kayıt olmaması nedeniyle sonuçlarıyla alakalı kesin hükme varmak mümkün olmamaktadır. Fakat yine de balmumu ihracının engellenmemesi hakkında beş adet fermanın bulunması bu problemin zaman zaman meydana geldiğini, dolayısıyla meselenin tam olarak ortadan kaldırılmadığını göstermektedir. Öte taraftan diğer konulara dair olan fermanların Ürgüb kadısına bir defa gönderilmiş olması ve tekrarına ihtiyaç duyulmaması ise bu konularda yeni bir problemin meydana gelmediği izlenimini vermektedir.

Makalede, Ürgüb'ün sosyo-ekonomik tarihinde önemli bir yer tutan ticari hayat ile ilgili meseleler hakkında sekiz belge işlenmiş ve bunlardan dört adedi transkribe edilerek neşredilmiştir. Böylece Ürgüb hakkında çalışma yapacak olan araştırmacılara konu hakkında bir ön bilgilendirme

ile beraber faydalanabilecekleri belgeler de sunulmuş olmaktadır. Türk tarih literatüründe Ürgüb hakkındaki ilk çalışma olan bu makalede kullanılan kaynakların dışında tahrir defterleri ile şeriyye sicillerinin incelenmesine ihtiyaç vardır. Diğer yandan mühimme defterlerinde Ürgüb'e dair bir kayda rastlanmamıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Dubrovnik Devlet Arřivi (Državnog Arhiva u Dubrovniku: DAD.)

Diplomata et Acta (DA.), Acta Turcarum (7/2.1):

Svezak (sv.) 9, broy (br.) 432 (h. 1003 / m. 1594-1595).

sv. 11, br. 524 (19 Rebiü'l-âhir 1013 / 14 Eylül 1604).

sv. 14, br. 686 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1024 / 29 Mayıs – 7 Haziran 1615).

Osmanlı Arşivi (BOA.)

Düvel-i Ecnebiyye Defterleri (A. DVNS. DVE. d.)

No: 13/1

s. 141/1, belge no: 672 (14 Cemâziye'l-âhir 1017 / 25 Eylül 1608).

s. 161/1, belge no: 745 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1024 / 29 Mayıs – 7 Haziran 1615).

No: 14/2

s. 20/1, belge no: 37 (Evâhir-i Rebi'ü'l-evvel 1038 / 18-27 Kasım 1628)

Maliyeden Müdevver Defter (MAD. d.)

No: 6004

s. 66/1 (Evâhir-i Şevvâl 1029 / 19-27 Eylül 1620).

s. 75/4 (14 Zi'l-ka'de sene 1032 / 9 Eylül 1623).

Kitap ve Makaleler

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 279-306.

İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasî ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, İstanbul 1994, s. 59-86.

Carter, Francis W., "The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700", *The Economic History Review*, New Series, 24/3 (Ağustos 1971), s. 370-394.

Carter, Francis W., *Dubrovnik (Ragusa): A Classic City State*, Londra 1972.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 2010.

Çetin, Atilla, "Garp Ocakları", *TDVİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 382-386.

Emecen, Feridun, "Alacahisar", *TDVİA*, II, İstanbul 1989, s. 314-315.

Emin, Nedim, *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar'daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Fine, John Van Antwerp, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, University of Michigan Press, Michigan 1991.

Mladen Glavina, *17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Robin Harris, *Dubrovnik, A History*, SAQI, Londra 2003.

Kılıç, Orhan, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kurulardan 19. Yüzyıla*, I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

Kostić, Radoje, "Ниска Епархија у првој половини XVIII. века", *Istorijski Arhiv Niš*, Niš 2011.

Köker, Özgecan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2011.

Köse, Metin Ziya, "Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16 (2013), s. 41-58.

Kursar, Vjeran, "The Diplomatic, Religious, and Economic Presence of the Republic of Dubrovnik (Ragusa) in Ottoman Edirne", *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*, ed. Birgit Krawietz and Florian Riedler, Berlin/Boston 2020, s. 302-344.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti (HAZU), Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik 2003.

Özgerin, M. Kemal, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1988, s. 251-309.

Radivojević, Miljana ve Kuzmanović-Cvetković, Julka, "Copper Minerals and Archaeometallurgical Materials from the Vinča culture sites of Belovode and

Pločnik: Overview of the Evidence and New Data”, *Starinar*, LXIV (2014), Belgrad, s. 7-30.

Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 1995 (7. Bs.).

White, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

Yemişçi, Cihan, “Dubrovnik Baş Diyakozluğu’nun Hersek Katoliklerini Himaye Yetkisi ve Dubrovnikli Ruhbanın Osmanlı Balkanlarında Ortodokslarla ve Ehl-i Örf Taifesiyle Yaşadığı Bazı Problemler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)”, *CIEES 2020, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatanserver ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 200-228.

Zlatar, Zdenko, *Between the Double Eagle and the Crescent*, Columbia University Press, New York 1992.

Zlatar, Zdenko, *Dubrovnik’s Merchants and Capital in the Ottoman Empire (1520-1620)*, The Isis Press, İstanbul 2010.

Zlatar, Zdenko, “Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808)”, *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, I, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sakarya 2013, s. 475-512.

İnternet Kaynakları

<https://en.wikipedia.org/wiki/Prokuplje>. Erişim: 07.11.2022.

<https://web.archive.org/web/20110904081315/http://www.arhivnis.co.rs/cirilica/idelatnost/br%201/cneparhija.htm>). Erişim: 07.11.2022.

Kitap Tanıtımı/Book Review

Hacer Topaktaş Üstüner, Polonezköy 180 Yıllık Mazi, Beykoz Kitaplığı, İstanbul 2021.

Şahin Kılınç*

(ORCID: 0000-0003-1189-679X)

Makale Gönderim Tarihi

03.12.2022

Makale Kabul Tarihi

15.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kılınç, Ş., “Kitap Tanıtımı/Book Review: Hacer Topaktaş Üstüner, Polonezköy 180 Yıllık Mazi, Beykoz Kitaplığı, İstanbul 2021”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Aralık 2022), 409-414.

APA: Civelek, G. (2022). Kitap Tanıtımı/Book Review: Hacer Topaktaş Üstüner, Polonezköy 180 Yıllık Mazi, Beykoz Kitaplığı, İstanbul 2021. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4(2) (Aralık 2022): 409-414.

1842 yılında Prens Adam Jerzy Czartoryski tarafından kurulan, kurucusundan dolayı Adampol ismiyle uzun süre anılan Polonezköy, günümüzde Beykoz ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Şehirden uzak yapısı ve doğa ile iç içe olmasından ötürü birçok turistin uğrak noktası olmayı başarabilmiş olan Polonezköy, 180 yıllık bir geçmişe sahiptir. Kuruluşuna amil olan nedenler bulunduğu konumdan oldukça uzakta meydana gelen siyasi olaylardan dolayı gerçekleşmiştir. Polonya'nın Rusya, Avusturya ve Prusya'ya karşı bağımsızlığını kaybetmesi, daha sonrasında Ruslara karşı gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan Kasım ayaklanması (1830), birçok Polonyalı vatandaşın ana vatanından

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, sahin.kilinc@marmara.edu.tr.
Res. Assist., Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department Of History, Türkiye.

göç etmesine sebep olmuştur. Polonyalı vatandaşlar İngiltere, Fransa, İtalya ve Latin Amerika ülkelerine göç etmiştir. Osmanlı Devleti de yukarıda sayılan ülkeler gibi Polonya göçü alan ülkelerden olmuştur. 1842 yılında Polonya'nın bağımsızlığı için mücadele eden Prens Adam Jerzy Czartoryski'nin teşebbüsleri ile onun ismine ithafen Adampol köyü böylelikle kurulmuştur. 1848 ihtilalleri ve Kırım Savaşı (1853-1856) neticesinde Polonyalılar Adampol köyüne göç etmeyi sürdürmüştür.

Köye ilk gelen Polonyalılar tekrar anavatanlarına dönebilme umudunu korumaya çalışırken ayrıca tanımadığı yeni bir coğrafyaya ve kültüre uyum sağlamak zorundaydı. İssiz ormanlık alanı yaşanabilir kılmak ve bölgeyi şenlendirebilmek için uğraş vermeleri gerekiyordu. Kuruluşundan itibaren Polonezköy hem Osmanlı Devleti'nin siyasi olaylarıyla hem de Polonya'nın siyasi olaylarıyla ilgilenmiş, derin tesirlere uğramıştı.

Prof. Dr. Hacer Topaktaş Üstüner, Türkiye'de Polonya Tarihi, Doğu Avrupa Tarihi ve Türk-Polonya ilişkileri üzerine çalışan en önemli uzmanlardan birisidir. Bu alanda pek çok kitap, makale, bildiri ve ansiklopedi maddesi yayınlamış ve bunlara bir yenisi olarak "Polonezköy 180 Yıllık Mazi" adlı yeni bir kitabı daha alana kazandırmıştır. Kitabın temel amacı Polonezköy'ün tarihini okuyucuya aktarmak ve Polonezköy'ün kuruluşundan günümüze kadar geldiği süreçte uğradığı değişimleri ortaya koymaktır. Eser "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Göçmenler ve Polonezköy Tarihi (XVIII. – XX. Yüzyıl)" başlıklı (İÜ-TTM-KAP-2021-12) adlı bir proje neticesinde hazırlanmıştır. Kitabın ortaya çıkmasının arkasında zengin bir arşiv ve kütüphane kaynağı yatmaktadır. Biblioteka Czartoryskich, (Krakov), Biblioteka Kórnicka (Kórnik), Archiwum Akt Nowych (Varşova), Biblioteka Narodowa (Varşova), Bibliothéque Polonaise (Paris), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA-İstanbul), Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA-Ankara), Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (Ankara) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (İstanbul) bunlardan yalnızca bazılarıdır. Bunun yanında köyün kendi bünyesinde bulunan yerel kaynaklar ve tarihe mâl olmuş mekanlar da eserin en önemli kaynakları arasındadır. Eser 2021 yılında Beykoz Belediyesi'nin destekleriyle basılmıştır.

Kitap başlangıçta iki takdim yazısına, önsöz, kısaltmalar, görsel ve tablo listesi ile giriş kısmına sahiptir (S.7 – 23). Takdim yazısında Beykoz

Belediye Başkanı Murat Aydın ve Polonya Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Witold Lesniak, eserin önemine dair düşüncelerini ifade etmişlerdir. Önsözde yazar eserin konusunu, kullanılan arşiv kaynaklarının tanıtımını, eserinin ortaya çıkmasında destek gördüğü kurumları ve kişileri not düşerek, teşekkür etmiştir. Giriş kısmında ise yazar, Polonezköy'ün 180 yıllık geçmişini ortaya koyarak, Polonezköy ile ilgili yerli ve yabancı arşiv kaynaklarına dair bilgileri ifade etmiş ve geniş bir Polonezköy literatürünü okuyucuya sunmuştur.

Kitabın ilk bölümü *Polonezköy'ün Kuruluşu* olarak adlandırılmıştır (S. 27 – 47). Polonezköy'ün kurulmasına neden olan olaylar silsilesi bu bölümde incelenmiştir. Yazar, Polonya'nın komşu devletleri olan Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından üçe bölünmesini ve Polonya'nın bağımsızlık hareketlerine girişmesini ön plana çıkarmıştır. Özellikle Rusya'nın Polonya üzerine baskısı ve Polonya'da meydana gelen Kasım Ayaklanması kitapta detaylıca incelenmiş, Polonyalı vatandaşların göç etmeye başlamasında ana etken olarak düşünülmüştür. Bağımsızlık mücadelesi yalnızca Polonya Devleti sınırlarında kalmamış, Prens Adam Jerzy Czartoryski önderliğinde Paris'te kurulan Hotel Lambert isimli hareket ile dünyanın birçok yerine taşınmıştır. Yazar Hotel Lambert oluşumunun önemini ifade ederken bu hareketin Polonya'nın bağımsızlığını ve Polonya'dan göç etmiş olan göçmen gruplarının sorunlarıyla ilgilendiğini aktarır. Bunun neticesinde Prens Adam Jerzy Czartoryski Osmanlı topraklarında Polonyalı göçmenlerin yerleştirilmesi ve siyasi faaliyetlerini sürdürebilmesi için Fransız Lazarist rahiplerine ait İstanbul'da bulunan çiftliği kiralamıştır. 3 Mart 1842 yılında imzalanan antlaşmayla beraber Polonyalı sığınmacılara ev sahipliği yapacak yer olan Adampol köyü dönemin siyasi olaylarından dolayı meydana geldiğinin altı çizilmektedir.

Kitabın ikinci bölümü *Göç, Hasret, Hürriyet Osmanlı Devleti Döneminde Polonezköy* olarak adlandırılmıştır (S. 51 – 176). Köye ilk gelen göçmen grupları Rus ordusundan kaçan veya esir pazarından satın alınan Polonyalı vatandaşlardan oluşmaktadır. Köyün kuruluş nedeninin Rusya'ya karşı siyasi bir teşebbüs amacıyla olduğunu ifade eden yazar, Rusya'nın köyün varlığından hoşnut kalmadığını da belirtmiştir. Yazar ikinci bölümde özellikle bir avuç insanın şehirden uzak ormanlık alanda, ıssız topraklarda hayatta kalma mücadelesini ve yeni bir kültüre uyum

sağlama sürecini okuyucuya aktarmaktadır. Bu ilk göçmenler yerleştikleri bölgeyi canlandırma ve yaşanabilir kılmak adına mücadele ederken, bölgenin yerel güçleri olan Lazarist rahiplerinin de baskılarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Kitabın bu uzun bölümünde köyün ilk sakinlerinin uğraşları, geçim kaynakları, sosyal ekonomik özellikleri ve köyün ihtiyaç duyduğu toplumsal mekanlarının oluşumları belirtilmiştir. Osmanlı ile köylülerin ilişkisi ise başlangıçta sakin bir evrede ilerlerken, köyün özel yerleşim statüsünün değişmesiyle beraber ufak çaplı krizleri doğurmuştur. Köyün tahrir tabi tutulması, gereksinimleri olan kilise ve okul inşa edilmesi ve vergilendirmesi bu krizlerden yalnızca birkaçıdır. Yazar bu bölümde köyün görünümünü tipik bir Polonya köyüne benzetirken, bölgeye gelen insanların tahrir gibi vergilendirme hususlarındaki dirençlerini bir gün Polonya'ya geri dönebilme umuduna dayandırmaktadır. Yazar, XX. Yüzyılın başında köyün nüfusunun artmaya başladığını, kültürel ve ekonomik yönden geliştiğini, birçok ilçeye yol bağlantısı olduğunu; okul, değirmen ve kilise gibi yapıları bünyesinde bulundurduğunu aktarmaktadır. Bölümün sonunda İmparatorluğun dünya harbine katıldığı dönemde, bölgenin güvenlik zafiyetine düştüğünü tespit etmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü *Yeni Yüzyıl, Yeni Devlet, Yeni Başlangıç Cumhuriyet Döneminde Polonezköy* olarak adlandırılmıştır (s. 179 – 246). Üçüncü bölümün başlangıç kısmı, I. Dünya Savaşından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Polonya'nın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Polonezköylülerin karşılaştığı yeni sorunları ele almaktadır. Yazar özellikle Polonezköylülerin ülkelerine dönebilme meselesini incelemiş, Türk vatandaşlığına geçme sorunu ve sürecini aktarmış, dini yerlerin durumu, eğitim ve asayiş ile ilgili birçok konuyu detaylıca açıklamıştır. Bunların yanında Polonezköy'ün dışa dönük hale gelmesi, birçok ziyaretçinin bölgeyi keşfetmesini sağlamıştır. Yazar, topladığı belgelerle köyün gazeteler tarafından tanınmasını ve şehir tarafından köyün keşfedilmesini okuyucuya aktarmaktadır. Ayrıca Polonezköy'ün gelişimi ve dönüşümü izah edilmiştir. Dışarıdan kız alıp verme, çocukların yabancı okullarda okutulması, dışarıdan göç alma ve dışarıya göç verme, köyün yapısında belirli değişikliklere sebep olmuştur. Köyün turizm açısından önemli bir hale gelmesi ve bunun sonucunda birçok işletmenin ortaya çıkması da köyün değişimine etki eden faktörlerdendir. Yazar köyün Polonya kültürü özelliğini yavaş yavaş

kaybetmeye başladığına dikkat çekmiş, kuruluşunun 150. yılının kutlandığı 1992 yılında sergilenen dini ve folklorik ritüeller, bayramlar, düğünler, eğlenceler ve kutlamaların nitelikleri hakkında gözleme dayanan bilgiler vermiştir.

Kitabın dördüncü bölümü *Günümüzde Polonezköy* ismi ile adlandırılmıştır (s. 249 – 322). 1990'lı yıllardan günümüze kadar Polonezköy'ün gelişimi bu bölümde değerlendirilmiştir. Yazar özellikle Polonezköy 'de, Polonya asıllı ailelerin nüfusundaki azalmaya dikkat çekmektedir. Bölgeden birçok ailenin şehirlere veya başka yerlere taşındığı aktarılırken, bölgeye hem çalışmak hem de yerleşmek için çok sayıda Türk nüfusunun geldiği belirtilmiştir. Bu koşullar altında günümüzde Polonezköy 'de Türk kültürü hâkim duruma gelmiştir, köyün gençleri Lehçe dilini konuşamazken, sokakta Türkçe dili baskın durumdadır. Kitabın bu bölümünde ayrıca gazete yardımlarıyla köyü ziyaret eden önemli misafirler tespit edilmiştir. Türkiye – Polonya ilişkilerinin 600. yıl dönümüne dair etkinlikler, Polonezköy'ün önemli tarihi mekanları, bölgede bulunan işletmeler, yollar ve sokaklar gibi pek çok yapı görsel tablolarla beraber kitapta yer bulmuştur. Dördüncü bölümün son kısmında, Polonezköy ile ilgili önemli simalar tanıtılmış, belirli dönemlere kadar bölgede yöneticilik, muhtarlık ve din adamlığı gibi görevlerde bulunan kişilerin tabloları okuyucuya aktarılmıştır.

Kitabın *Sonuç* bölümünde (s. 325 – 329) Polonezköy'ün kuruluşu, gelişimi ve uğradığı değişimin altı çizilmiştir. Polonezköy'e ilk gelen insanların şehirden uzak ıssız ormanlık alana sağladıkları uyum, bölgeye verdikleri katkı belirtilirken, Türkiye – Polonya ilişkilerinde Polonezköy'ün önemi bir kez daha altı çizilerek izah edilmiştir. Polonezköy'ün zamanla büyük bir değişime uğradığı, insanların kültürlerini ve dillerini kaybetmeye başladığı eserde dile getirilmiştir. Bunlara rağmen bölgenin hala Polonya kültürünü devam ettirdiği tespit edilmiştir.

Polonezköy 180 yıllık mazi adlı kitap sade ve akıcı üslubu ile dikkat çekmektedir. Metnin içindeki ve bölüm sonlarındaki fotoğraflar, belgeler, gazete haberleri ve haritalar gibi pek çok görsel malzeme kitabın canlılığını korumuştur. Bölümlerde etkin bir şekilde kullanılan yerli ve yabancı belgeler çalışmanın önemini artırmıştır. Yazarın ele aldığı ana meseleler olan Polonezköy'ün kuruluşu, Polonezköy'ün

gelişimi ve dönüşümü gibi hususlar, eserde hacimli bir şekilde incelenmiş, belgelere dayalı özgün bir çalışma olarak sunulmuştur. Polonezköy'ün tarihi serüvenini anlatan kitap, alanında önemli bir açığı kapattığı gibi, bölge ile ilgili ileride yapılacak çalışmalara önemli bir kaynak ve rehber olma özelliği de taşımaktadır. Eser ayrıca Polonezköy gibi saklı kalmış köy, kasaba ve mahalle gibi mekanların üzerine yapılacak çalışmalara dair örnek teşkil etmektedir.